

LOLLAND-FALSTER

Lolland-Falster

LOLLAND-FALSTERS
HISTORISKE
SAMFUND

Årbog 1972

Indholdsfortegnelse

Lolland-Falster – en historisk billedbog <i>Af Else-Marie Boyhus</i>	7	Lolland-Falster i bogverdenen	112
Stormfloden 1872 <i>Af Rasmine Rasmussen</i>	90	Lolland-Falsters museer	120
Stormfloden i 1872 <i>Af Viggo Larsen</i>	91	Lolland-Falsters historiske Samfund:	
Stormfloden <i>Af H. C. Andersen</i>	107	Generalforsamlingen	123
Års arbejde for at drive fjenden ud – <i>Af Holger Drachmann</i>	111	Driftsregnskabet	125
		Bestyrelsen	126
		Nye medlemmer	127
		Årbog og historiske skrifter om Lolland-Falster	129
		Person- og stedregister 1972	130

LOLLAND-FALSTER

en historisk billedbog

Tekst og redaktion

Else-Marie Boyhus

Foto

Johan Henrik Piepgrass

m. fl.

Indholdsfortegnelse

Forord	7	Nakskov fjord	45
De ældste tider	9	Grevens fejde	46
De første bønder	11	Krongodset	48
De store stengrave	13	Gode tider	50
De store høje	15	Svenskekrigene	52
Ældre bronzealder	16	Jøder	54
De små høje	19	Landsbyskoler	56
Jernalderfund	20	Landboreformerne	58
En landsdel ved Østersøen		Udskiftningen	60
Fremmede indslag	22	Kornsalg og velstand	62
Venderne	23	„Lollands pløjning . . .“	64
Vendertogene	25	Handel og industri	66
I udkanten af lands lov og ret	26	Stormflod og inddæmninger	68
1200-tallet	28	Sukkerroer	71
Gotisk kirkekunst	31	Fremmedarbejdere	73
Bortforlening og pantsættelse	32	Maskinfabrikanter	76
Stændersamfundet	34	Politisk liv	78
Fromhed	37	Opmarch på fløjene	81
Klostre	38	Fugleflugtslinjen	82
Byerne	41	De seneste årtier	84
Sildemarkedet	42	Der er et dejligt land . . .	86

Forord

Den 27. juni 1972 er det 60 år siden, Lolland-Falsters historiske Samfund blev stiftet. Samfundets bestyrelse valgte at markere dagen ved udsendelsen af en historisk billedbog om Lolland-Falster. Redaktionen af bogen blev overladt til mig, og jeg takker for den tillid, man har vist mig, for den frihed, jeg har haft, og for den forståelse, jeg har mødt, også når det gjaldt om at bygge denne billedbog op på fotografiske nyoptagelser.

Afgørende for et billedværk som dette er et godt og inspirerende samarbejde mellem fotograf og redaktør, hvor fotografen er noget af en redaktør og redaktøren noget af en fotograf, men til stighed med respekt for hinandens fag. Johan Henrik Piepgrass og jeg har tidligere løst opgaver sammen, og samarbejdet om denne bog har været meget berigende for os begge og derigennem forhåbentlig også til glæde for en større kreds.

Lolland-Falsters historie fra de ældste tider til i dag i 40 små afsnit er selvfølgelig ikke udtømmende og skal heller ikke være det. Hvad der skal med, og hvad der ikke skal med vil altid bero på et personligt skøn, men jeg har bestræbt

mig på at klargøre mig udvælgelsesprincipperne så tydeligt som muligt. Mit udgangspunkt har været det lolland-falster-ske landskab, som det ser ud i dag, og mit mål har været at fortælle, hvordan det er blevet, som det er. På denne måde bliver historien måske lidt anonym, og det kommer mest til at handle om de økonomiske og sociale faktorer og om topografi og kulturhistorie. På dette som på så mange andre områder er jeg et produkt af min tid og af mit daglige arbejde ved et kulturhistorisk museum. Denne bog er udsprunget af samarbejdet på Lolland-Falsters Stiftsmuseum, og jeg siger tak til museets medarbejdere for hjælp, inspiration, overbærenhed og for samvær.

Da Historisk Samfund blev stiftet for 60 år siden, var et af de bærende elementer kærlighed til hjemstavnen. Det er store ord, som ikke rigtig er i kurs i dag, men indholdet har stadig mening. Det har været spændende for mig at foretage denne historiske vandring gennem den egn, jeg er så nært knyttet til, og jeg håber, at mit fag – historien – har tilført resultatet så megen nøgternhed, at denne glæde over hjemstavnen er til at holde ud.

Else-Marie Boyhus.

Skejten ved Fuglsang.

De ældste tider

I perioden efter istiden lå landet betydeligt højere end i dag; Lolland-Falster var således et sammenhængende landområde, der tilmed var landfast med Sverige, Tyskland og England. Da isen forsvandt, efterlod den et øde, stenstrøet land, som de, der i dag færdes på Lolland-Falsters gennemarbejdede, stenfri marker, kun vanskeligt kan forestille sig. Men fantasien kan få hjælp, hvis man ved ebbe færdes langs Guldborgsunds sydkyster, f. eks. ved Tågensø strand. Her kan man ved lavvande opleve det forunderlige, at det sunkne land atter kommer til syne, og så langt øjet rækker ses øde stenstrøninger.

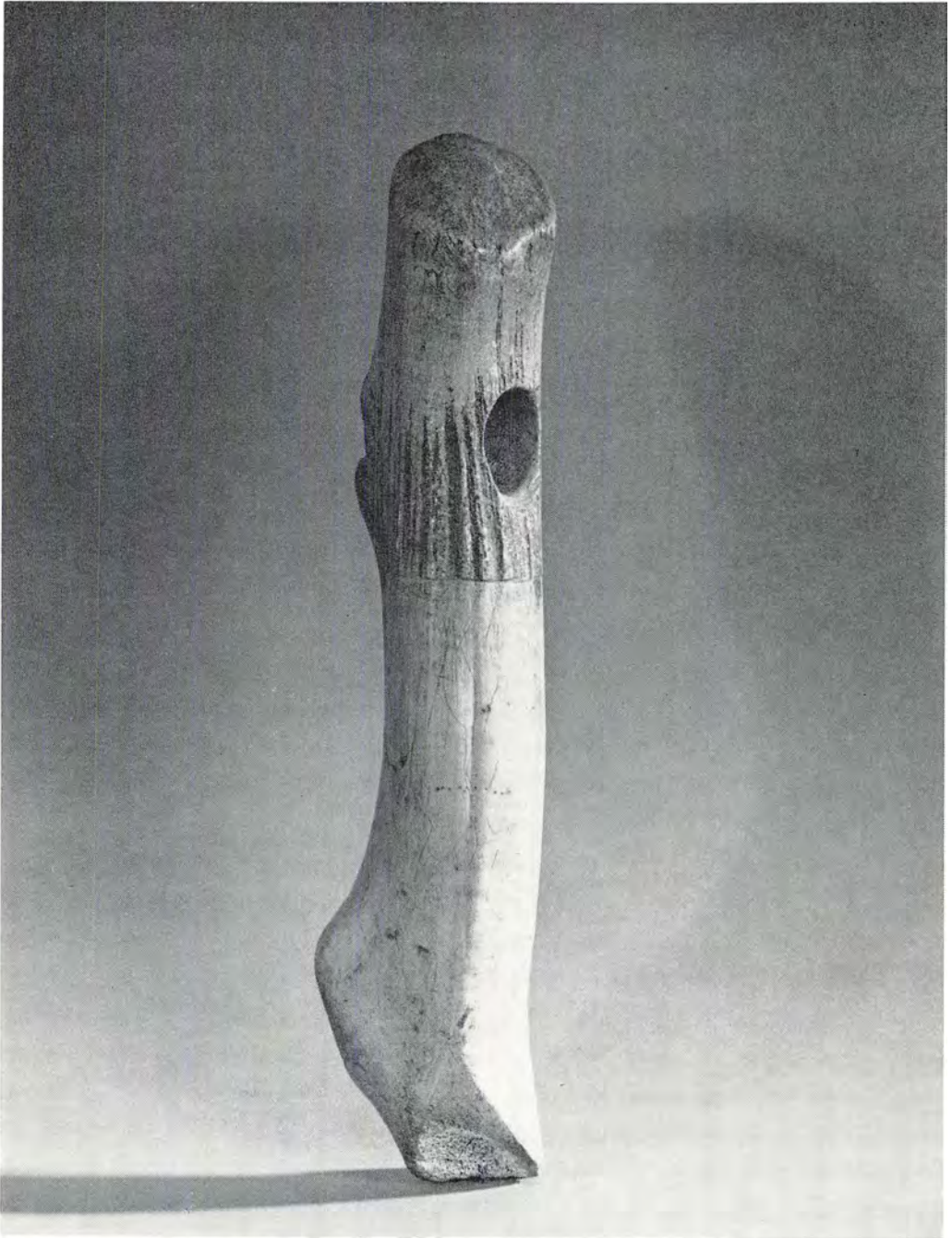
Vore ældste forfædre var jægere og fangere, og de har kun efterladt sig få spor: enkelte pilespidser af flint, fiskeredskaber af ben og økser af hjortetak. De ældste bopladser er fra Mulleruptiden (o. 7000 f. v. t.), og de er fundet ved Skottemarke og Godsted på Midtjylland, hvor der i fastlandstiden var indsøer med små holme, som kun var beboet i sommertiden. En anden af fastlandstidens bopladser er lokaliseret på Argusgrunden i den nordlige del af Guldborgsund; som en følge af landsenkningen befinder den sig – som så mange andre af ældre stenalders bopladser – nu under havets overflade. For Lolland-Falster hører til de egne, der

sank, da Danmark o. 5000 f. v. t. fik sin nuværende form.

Fra den sidste del af ældre stenalder, Ertebølletiden, er fundene talrigere. Adskillige af jægerne og fangstfolkene bopladser er fundet, dels omkring det midtjyllandske sø-område, dels ved kysterne, f. eks. Vaalse vig på Falster og Errindlev på Sydjylland.

Pilespid af Bromme-typen, fundet i Nagelsti.

Hjortetak-økse, fundet i Hunseby.

De første bønder

Ved indledningen til yngre stenalder o. 3000 f. v. t. havde Lolland-Falster nogenlunde samme udstrækning som nu. Klimaet var varmt, og tætte skove dækkede landet. På denne tid kom de første bønder til Lolland-Falster. Med tyndnakkede, slebne flinteøkser tog de fat på rydningen af de tætte egeskove. De ryddede stykker blev brændt af, og asken var den gødning, der for en tid gjorde markerne

frugtbare og gav kornet grokraft. Når jorden var udpint, tog man nye stykker af skoven ind, mens de gamle marker blev brugt til græsning for kreaturerne. For første gang greb mennesket ind i naturen og formede landskabet efter eget behov, og det blev indledningen til den lange omdannelsesproces, som landet kom til at undergå.

Landbruget gav mulighed for at bo i

Skejten ved Fuglsang kan give mindelser om landet i yngre stenalder med græsningsarealer mellem gamle egetræer.

længere tid på samme sted, og på yngre stenalderens bopladser møder vi da også store og rige kulturlag, der har givet os viden ikke alene om de ældste bønderes redskaber, men også om deres lerkar. I

denne periode har egnene omkring Guldborgsund været tættest beboet, og i Nagelsti i Toreby sogn er udgravet landdelens hidtil mest omfattende boplads fra yngre stenalder.

De store stengrave

Jæger- og fangstfolket måtte vandre omkring for at skaffe sig føden, og omvandre folk efterlader sig sjældent mange spor, og da slet ingen monumenter. Det var landbruget – så primitivt det end var – der gjorde det muligt for mennesker at bo i længere tid på samme sted. Med bofastheden kom den tilknytning til en bestemt egn, der giver sig udslag i store mindesmærker. Dysserne og jættestuerne sætter stadig deres præg på landskabet, og det var de første bønder, der byggede dem som grave for deres døde.

Der er bevaret 183 af de store stengrave på Lolland-Falster, men vi har kendskab til, at 256 er sløffet i tidens løb. De bevarede omfatter 20 runddysser, 83 langdysser, 30 dyssekamre, d. v. s. stenkamre uden jordhøj, 44 jættestuer og 6 af de aflange stenkamre, der kaldes kister. Det er et stort antal, men de fordeler sig ikke jævnt ud over landsdelen. På Falster er der en nogenlunde ligelig fordeling, men på Lolland koncentrerer de sig i egnen langs Smålandshavet, og særlig tæt ligger de på Østlolland langs med Guldborgsund og Flintinge å, således findes alene i Frejlev skov fem jættestuer, fire runddysser og ni langdysser.

I et landskab med så små terrænforskelle som det lolland-falsterske er de store oldtidsgrave markante indslag, der

sammen med de mange skove er velkomne afbrydelser i et stilfærdigt landskabsbillede. For med få undtagelser er landet præget af de store moræneflader, der dog ikke er helt flade, men svagt bølgede, som det ses, hvor hegn og veje trækker landskabets linjer op.

Flintinge-dyssen er en af de store dysser med manglekantede kammer. Den hører til den sene type, der er nogenlunde jævndrengede med jættestuerne.

Interessen for vore fortidsminder fik en opblomstring i 1700-tallets slutning, og et af de monumenter, man tidligst blev opmærksom på, var den jættestue i nærheden af Pederstrup, der bærer det romantiske navn „Kong Svens Høj“. Så tidligt som i 1780 blev den undersøgt af C. D. F. Reventlow og senere – i 1876 – af Magnus Petersen, der ved denne lejlighed tegnede monumentet. Denne tidlige interesse for „Kong Svens Høj“ kan ikke undre, for den er en af Danmarks største jættestuer med et gravkammer på ikke mindre end 12,30 meters længde, sat af 27 bæresten og dækket af 7 enorme dæksten.

»Kong Svens Høj«, tegning 1876 af Magnus Petersen.

De store høje

Bronzealderen er gravhøjenes tid. Ældre bronzealders aristokrati blev begravet i ege- eller stenkister, og over kisten hvæledes en stor jordhøj. Af de store høje fra denne tid er bevaret godt 200 på Lolland-Falster, men mange er forsvundet, især dem, der har ligget på åben mark.

Den ældre bronzealders storhøje er ofte højt beliggende, på bakker, hvor de kan ses viden om og næsten beherske landskabet, således på Lollands højeste

punkt „Bavnehøj“ ved Birket, og på Falsters højeste punkt „Bavnehøj“ ved Nr. Vedby.

I nærheden af Lollands „Bavnehøj“ ligger tre andre storhøje, og bag dem findes på Birket kirkegård endnu to høje. Af disse er den største og østligste blevet inddraget ved en kirkegårdsudvidelse i nyere tid, mens den mindre høj i 1300-tallet blev affladet og brugt til fundament for kirkens prægtige tømrede klokkestabel.

Da Birket kirke blev opført i 1300-tallet, byggede man klokkestablen på en bronzealderhøj.

Ældre bronzealder

Bronzealderen er den af de forhistoriske perioder, der frem for nogen præger det danske landskab, men det er også den periode, der har givet os de smukkeste og mest elegante oldsager. Materialet, der har givet denne tidsalder navn, er bronzen, en legering af kobber og tin. Kendskabet til dette metal kom til os udefra allerede før den egentlige bronzealders begyndelse, men det var først omkring midten af andet årtusind f. v. t., at man fik viden om støbeteknik.

Bronzen er et råstof, som ikke forekommer i Danmark; det skulle indføres sydfra, og import kræver et fast handelssystem, der igen forudsætter organisation. Støbningen stillede store tekniske krav, og erhvervelsen af bronzesagerne tilsvarende økonomiske. Forbrugerne var bronzealderens overklasse, og de var kræsne.

Bronzealderens fornemste våben er sværdet, en videreudvikling af dolken, som kendes fra stenalderens slutning. Den korte dolk kunne hugges i flint, men forudsætningen for det lange sværd er metallet. De første sværd i Norden var af udenlandsk oprindelse, men allerede ved indledningen til ældre bronzealders anden periode (ca. 1400–1350 f. v. t.) havde dan-

skerne lært sig kunsten. Røgbølle-sværdet, som gengives her, er et af de smukkeste eksempler på de nordiske bronzealder-sværd, vi ejer. Det blev fundet i 1956 af en årvågen spadserende, der så noget stikke op af Røgbølle sø. Han trak det op, og det viste sig at være et 70 cm langt bronzesværd, ligeså friskt og ubeskadiget, som da det blev til for ca. 3000 år siden.

Røgbølle-sværdet, fundet 1956 i Røgbølle sø.

De små høje

Ved indledningen til den periode, som kaldes yngre bronzealder (o. 800 f. v. t.) ændredes gravskikkene, idet man gik over til ligbrænding. Samtidig forsvandt de store gravgaver, og en ny gravtype kom i brug: gravurnen af brændt ler, hvori der var plads til såvel de brændte ben som til gravgaverne. Urnerne kendes i mange forskellige former; Lungholm-urnen på billedet er en af de sjældne ansigtsurner fra bronzealderens slutning.

Samtidig blev gravhøjene mindre. Af Lolland-Falsters 1259 bevarede gravhøje er ikke færre end 1045 småhøje. Det er et enestående forhold, at så mange af de små høje er bevaret, og det hænger sammen med, at langt de fleste ligger i storgødsernes skove, hvor fristelsen til at ødelægge dem ikke har været så stor som på åben mark. Adskillige af småhøjene har en krans af mindre randsten, og et specielt træk for Lolland-Falster er en bautasten, rejst øst for højen; dette træk kan især ses i Frejlev skov.

Yngre bronzealders høje ligger ofte så mange sammen, at de danner hele gravpladser. Sådanne gravpladser findes bl. a. i Corselitse-skovene på Falster, i Storskovene på Guldborgland, i skovene sydøst

for Maribo Sønder sø, men mest markant kan det iagttages i den lille skov „Højene“ ved sydsiden af Hejrede sø. Her ligger på mindre end $2\frac{1}{2}$ tønde land 43 gravhøje.

Den lille skov »Højene« ved Hejrede sø.

Ansigtsumnen fra Lungholm.

Jernalderfund

Et af de rigeste arkæologiske felter på Lolland er Rødbyfjord-området. Talrige oldsager og en del sløjfede gravhøje fra yngre stenalder samt ikke mindst den i 1971 undersøgte boplads ved Lidsø vidner om en talstærk stenalderbefolkning i og ved selve fjordbassinet. Efter landsenkningen, hvor fjorden dannedes ca. 400–200 f. v. t., blev baglandet ved dette vidtforgrænedede indhav tæt bebygget, sandsynligvis fordi den søværts forbindelse fremmede samhandel og ekspansion i

Irsk bronze-spænde, fundet i Vejleby.

langt højere grad end landtrafik over de svære, lavtliggende lerjorder. Omend jernalder og vikingetid ikke har efterladt sig synlige spor i terrænet, gemmer jordene omkring Rødbyfjord dog rige fund fra disse perioder.

Berømtest af alle fund, ikke alene på disse kanter, men i landet som helhed, er Hoby-fundet. Da der i februar 1920 blev gravet ud til et hus, stødte man på sporene af en trækiste, som viste sig at indeholde en midaldrende mand. Han var blevet begravet engang i 1. århundrede efter vor tidsregning, den periode, der kaldes ældre romersk jernalder. Romerrikets grænser nåede da til Rhinen, og forfinet romersk kunstindustri blev statussymboler for nordiske stormænd. En af disse stormænd blev begravet i Hoby, og med sig i graven fik han foruden smykker et prægtigt bordservice, der bestod af en kasserolle, en spand, en kande og et fad af bronze og to store drikkebægre af svært sølv. På bægrene er der relieffer med scener fra den græske mytologi, nærmere betegnet fra den trojanske sagnkreds, som vi kender den fra Homer. På det ene bæger ses scenen, hvor den gamle kong Priamos bønfalder sin fjende Achilles om at få udleveret sin søn Hectors lig, og på det andet bæger gengives sag-

net om Herakles' bue, som Odysseus forsøger på at få, for uden buen kan Troja ikke indtages. Bægrene er signeret Cheiriosophos, og under bunden på begge bægre er indridset SILIUS; man mener, at det er den Silius, der fra år 14 til 21 var romersk kommandant i Mainz, og vi véd bl. a. fra Tacitus, at romerne plejede at forære venligtsindede nabofyrster kostbare sølvkar.

Hoby-bægrene er enestående, men de er ikke de eneste fund i området. Ser vi på Rødbyfjords fundkort fra vest mod øst, møder vi grave fra keltisk jernalder og vikingetid i Hoby, brandpletgrave fra ger-

mansk jernalder og en rig vikingetidsgrav i Opager, en stor boplads fra ældre romersk jernalder i Vejleby og i samme sogn en gravplads fra Vikingetiden, hvor der bl. a. blev fundet et irsk bronzespænde fra 800-tallet. I Vejlebyskov fandt man i 1845 en pragtfuld guldhalsring fra germansk jernalder, og ved det nærliggende Duesminde er der inden for de seneste år fundet ikke mindre end 23 sølvringe og en guldring fra 800-tallet. Ved Rødbyhavn er der gravet et jernalderhus ud, og længere øst på ved Lundegårde i Ringsebølle sogn er der fundet en gravplads og en boplads fra jernalderens ældre del.

En landsdel ved Østersøen

Fremmede indslag

Ved indgangen til historisk tid omtales Lolland-Falster for første gang i en skriftlig kilde: i den rejsebeskrivelse, som angelsakseren Wulfstand forfattede. Han foretog kort før år 900 en sørejse fra Hedeby østover til Truso ved Weichsel-flodens munding, og han fortæller, at han under rejsen havde vendernes land til højre – til venstre Langeland, Lolland, Falster og Skåne, og alle disse lande hørte til Danmark. Herefter tier de skriftlige kilder i lang tid, og vi må ty til de vidnesbyrd, som vi kan få fra arkæologien og stednavneforskningen, og disse kilder peger på fremmede indslag dels af svenske dels af vendere.

Som svensk indslag har man tolket runestenen fra Sædinge, der er rejst over en svensk høvding, der vist nok døde på Lolland. Dette er blevet sammenholdt med de stednavne, der ender på -by og har et personnavn som forled. Disse navne er ret almindelige i Sverige, mens de i Danmark kun forekommer på Sydsjælland, Lolland-Falster (f. eks. Ågeby, Toreby, Gedesby) og på Langeland. Imidlertid mødes navnene igen i det sydslesvigske område og i England (Danelagen). Dette kan tolkes som tegn på svensk kolonisation, men det viser først og fremmest, at Lolland-Falster i 800- og 900-tallet var et led i den vigtige sejlroute, der gik fra Mälär-

området i Sverige, langs den svenske østkyst, rundt om Skåne og via Lolland-Falster og Langeland til Sydslesvig og derfra til Danelagen i England.

Venderne

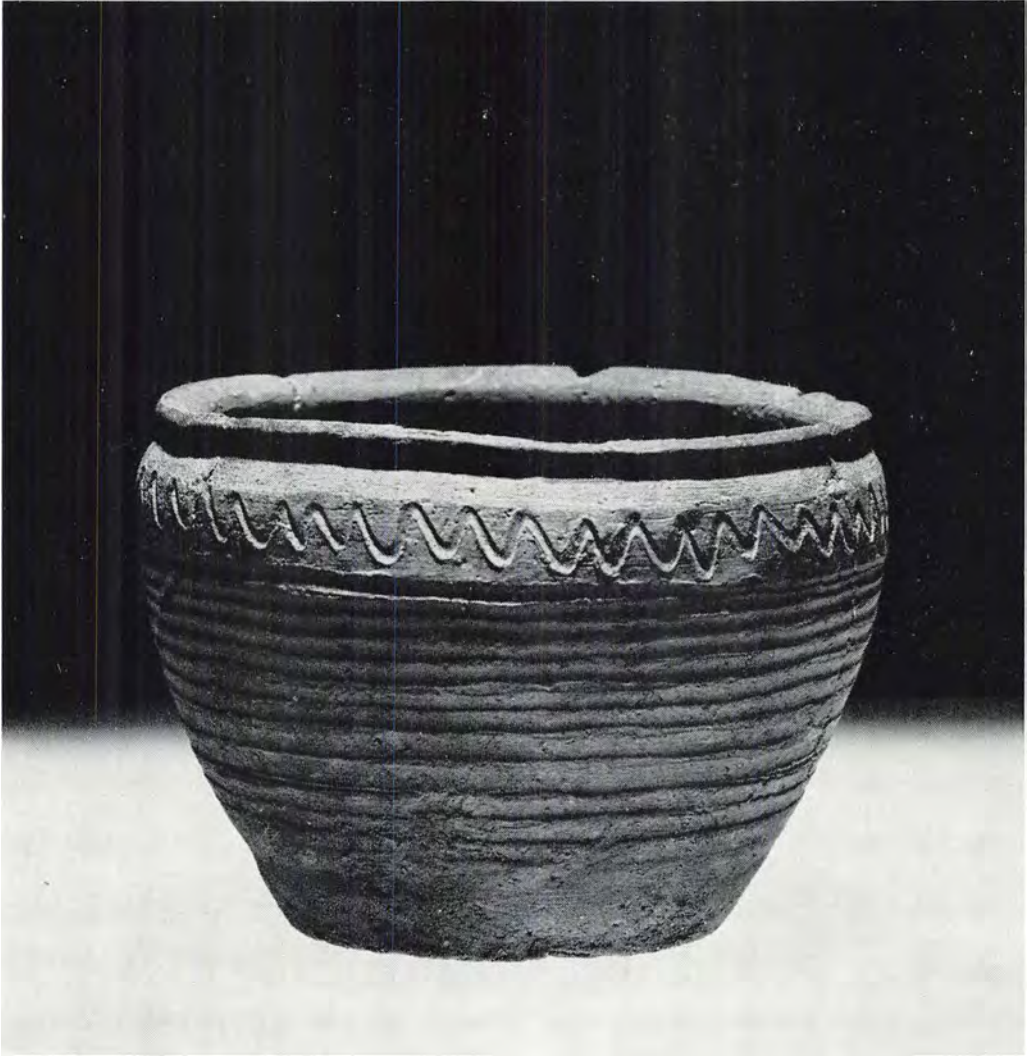
I vikingetiden og den tidlige middelalder eksisterede der ikke noget stærkt, samlet Danmark, og for lollænderne og falstringerne har kontakten mod syd over Østersøen være lige så nærliggende som forbindelsen nordpå, og Østersøen må have været det store forbindelsesled i en tid, hvor det var nemmere at færdes til søs end til lands.

I landene syd for Østersøen boede de slaviske stammer, som vi kalder for venderne. Den vestslaviske folkevandring sluttede omkring år 600, og slavernes kolonisation omfattede ikke alene det nuværende Polen, men også området vest herfor til Elben og Saale. En udvidelse fandt sted endnu i 800-tallet, men herefter standser ekspansionen, og i 1000- og 1100-tallet går strømmen den modsatte vej, idet den tyske kolonisation trænger venderne tilbage. Det er på dette tidspunkt, vi møder venderne i de danske, skriftlige kilder, først og fremmest hos Saxo, der skildrer danskernes kristne korstog mod de hedenske vendere. Men forholdet til venderne var andet og mere end korstog og sørøveri, herom vidner stednavne og jordfund.

Slaviske stednavne på Lolland-Falster har været diskuteret i generationer, men der synes nu at være enighed om, at i alle tilfælde fem af de ialt syv stednavne,

der ender på -itse, er af slavisk oprindelse. Det drejer sig om Kobelitse, Kuditse, Tillitse, Binnitse og Korselitse, hvorimod der kan gives danske forklaringer på navnene Billitse og Kramnitse. Men til de slaviske navne må også regnes Vindeby og Vindeholme, hvis forled Vinde- tolkes som folkenavnet vender.

Arkæologien synes her at støtte stednavnenes vidnesbyrd. Det, der især trænger frem, er de senere års omfattende fund af den såkaldte vendiske keramik, d.v.s. lertøj, der adskiller sig fra anden vikingetids- og tidlig middelalderlig keramik ved en påfaldende bedre teknik, der bl. a. omfatter brug af hånd-pottemager-skive. Lertøjstypen mødes i andre dele af Danmark, men da som et fremmed indslag, hvorimod det er helt dominerende i de lolland-falsterske udgravninger. Indtil 1961 var denne keramik udelukkende kendt som enkeltfund, og tanken om, at der var tale om import fra de slaviske lande, var nærliggende. Men i 1961 blev der i Moseby på Falster og senere i 1960'erne i Askø og Vejleby på Lolland udgravet gruber med så store mængder af vendiske lerkarskår, at en tilvirkning på stedet forekommer at være det eneste rimelige. Det samme resultat er man nået til i Sverige, hvor der især i Lund er gjort talrige fund af samme

Lerkar af vendisk type, fundet i Vejleby.

type keramik. I Polen, Østtyskland og i Sverige forskes der ivrigt i denne Østersøkultur, hvor Lolland-Falster også må finde sin plads. Foreløbig er der gjort talrige fund af slavisk påvirket keramik fra 11.-12. årh.; i 1969 blev den første boplads fra denne kultur udgravet i Askø

(Landet sogn), og i 1970 påbegyndtes udgravningen af en efter alt at dømme omfattende bosættelse i Vejleby. Hvem der har boet der, véd vi ikke, har det været vendere eller lollændere, eller måske en blandet befolkning?

Vendertogene

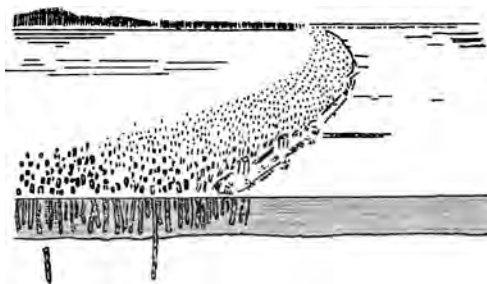
I løbet af 1000-tallet pressede sachserne, der boede vest for Elben, venderne mod øst og i en vis udstrækning mod nord, og de vendiske plyndringer i Danmark tog til. Samtidig fandt en samling og styrkelse af det danske rige sted, og i 1000-tallets slutning begyndte de danske togter mod venderne.

Under Valdemar den Store og Absalon blev vendertogene imidlertid andet og mere end afværgeforanstaltninger, og de var efterhånden i højere grad rettet mod de nordtyske fyrster end mod de hårdt trængte vendere. Som et led i denne ambitiøse Østersøpolitik byggede Valdemar den Store forsvarsværker: Valdemarsmuren som en del af Dannevirke, borge på Sprogø og i Nyborg, Tårnborg ved Korsør og borgen Vordingborg. Det blev en veritabel forsvarsring, som blev anset for at være så stor en bedrift, at den blev omtalt i Valdemars gravskrift. Men forsvarsringen gik uden om Lolland-Falster, den landsdel, der var stærkest truet.

For Lolland-Falster blev 1100-tallet en uroens og omvæltningens tid; gamle forbindelser blev brudt og nye knyttet, og betragter man situationen uden baghåndsviden om den danske konges endelige sejr over venderne, må den vankelmodighed, som bl. a. Saxo bebrejdede lollænderne og falstringerne, snarere betegnes

som en forståelig usikkerhed. Landsdelen blev adskillige gange inddraget i krigshandlingerne og udsat for angreb og plyndringer, og det er sandsynligt, at en del af de voldanlæg, som findes på egnen, hidrører fra denne tid. Det gælder bl. a. et stort voldsystem i Hannenov skov på Falster, der efter al sansynlighed er den folkeborg – det falstringernes fælles virke – hvor de ifølge Saxo 1158 søgte ly for venderne.

Et andet forsvarsværk, som med rimelighed kan henføres til vendertiden, er den pælespærring, som i 1933 blev fremdraget i den nu udtørrede Rødbyfjord ved det ældste indløb til fjorden, Hominde. Tværs over det sejløb, der fra Hominde gik vest om Skarholm, blev der fundet en 200 m bred spærring bestående af et tæt bælte af nedrammede pæle, og bag ved det en kæde af kraftige træstammer.

Rekonstruktion af Hominde-spærringen.

I udkanten af lands lov og ret

Hovedkilden til vendertogene er Saxo, og det indtryk, der gennem ham har bundfældet sig i Danmarkshistorien, er billedet af et hedensk sørøverfolk, der hærgede og plyndrede det kristne Danmark, indtil biskop Absalon og Valdemar den Store greb ind. Nu er Saxo ingen uvildig kilde, han var selv stærkt politisk engageret, og meget tyder på, at han har overdrevet vendernes grumhed for derigennem at stille sin helt, Absalon, i relief. Saxo taler således om Danmarks fuldstændige ruin på grund af venderne, men andre og mere håndgribelige kilder taler et andet sprog. Således viser stednavnene en betydelig udvidelse af det dyrkede areal, og bygningen af de mange hundrede stenkirker er en kraftpræstation, som ikke vidner om modløshed.

På Lolland-Falster tegner billedet sig lidt anderledes. Det store antal yngre bebyggelsesnavne tyder på en stærk forøgelse af det opdyrkede areal og af befolkningstallet i vikingetiden og den tidlige middelalder, dvs. at venderkrigene ikke har forhindret det økonomiske opsving. Men hvorfor blev det ikke som i det øvrige land fulgt af stenkirkebyggeri? Kun

12 af landsdelens middelalderlige landsbykirker er bygget i 1100-tallet, de resterende 84 er opført af teglsten i 1200-tallet. Det er ikke vendernes plyndringer alene, der kan forklare dette fænomen.

Når det økonomiske grundlag næppe har været anderledes end i det øvrige land, hvorfor tøvede man så? Blev øerne senere kristnet, eller holdt man længere fast ved trækirkerne? Arkæologien kan ikke give svaret, for endnu er der kun udgravet to trækirker: Skimminge (Maribos forgænger) og Krogsbølle ved Nakskov. Er det den senere så velkendte tøven i åndelige spørgsmål, der ligger bag, eller blev tienden, som jo andre steder satte skub i stenkirkebyggeriet, først indført på Lolland-Falster omkring 1200? Det er ikke usandsynligt, for Lolland-Falster i 1100-tallet efterlader indtryk af en landsdel, der lå i udkanten af lands lov og ret.

Søllested kirke er en af landsdelens få romanske kirker, opført i 1100-tallet. Den er bygget af velformede granitkvadre med kanter og friser af sandsten og kridt. Kir-

ken har intet kor, og den halvrunde udbygning, apsis, er bygget direkte til skibet. Kamtagavlne og våbenhuset er gotiske tilbygninger.

Fjelde kirke, tegning af J. Kornerup 1859.

1200-tallet

I 1100-tallets slutning blev magtforholdene omkring Østersøen omsider afklaret. Det blev den danske kongemagt, der sejrede, og for Lolland-Falster betød det i første række fred, og dernæst en stærkere inddragelse i kongemagtens administrative system.

Vi har vægtige vidnesbyrd om denne „normalisering“. Et af dem er den vigtige,

men vanskeligt tolkelige kilde Kong Valdemars Jordebog. Det er en samling oversigter udarbejdet i kongens kancelli, og de betydeligste er: hovedstykket, der er en liste over samtlige indkomster for forårshalvåret 1232, Kongelev-listen, der er en opregning af krongodset, samt de geografisk afgrænsede lister over Halland, Fehmern, Falster og Lolland.

Helt frem til 1803 hørte Lolland-Falster under Fyns stift. Bispens hovedkvarter var fra 1200-tallets slutning borgen Alevad ved Godsted.

Den blev ødelagt af lybækkerne i 1511, men endnu i dag minder voldstedet om den fordums bispegård.

Falsterlisten menes at være fra o. 1250, og af den fremgår det, at kongen allerede på dette tidspunkt ejede store dele af øen, og helt frem til 1700-tallets midte var kongemagten toneangivende på Falster, mens de private stormænd kom til at dominere Lolland.

Et andet vidnesbyrd om Lolland-Falsters „normalisering“ er de 84 senromanske og unggotiske landsbykirker, af hvilke godt 70 blev bygget inden for en periode af 50 år fra ca. 1225-1275. Det er en enorm byggevirkksomhed inden for så kort et åremål.

Kirkerne blev bygget af teglsten, dette forunderlige byggemateriale, som i form af ler graves op af jorden og let lader sig

forme til mursten og tagsten og til pynkelige friser og borter. Teglstenene har været et føjeligt og variabelt materiale i bygmestrenes hånd, men trods forskelligheder udgør de lolland-falsterske teglstenskirker en enhed, hvis særkende er bygningernes knejsende rejsning og murfladernes tætte og rige dekoration, der undertiden kan føre tanken hen på broderier i teglsten. I Lolland-Falsters kirker spores et kendeligt islæt af nordtysk bygningskunst, men lånene udefra er blevet omdannet og sammensat på nye måder, og disse senromanske kirker udgør en selvstændig gruppe, der afspejler landsdelens placering som grænseland mellem Nordtyskland og det øvrige Danmark.

Gotisk kirkekunst

Kom Lolland-Falster sent igang med det kirkelige prestige-byggeri, gik det til gengæld hurtigt med at indhente de andre landsdele, og hvad kirkernes udsmykning angår, stod man heller ikke tilbage. I ingen anden del af Danmark er der bevaret så mange gotiske kalkmalerier og intetsteds så rig en repræsentation af gotisk træskulptur som på Lolland-Falster. Nu véd vi hverken, hvor stor mangfoldigheden oprindeligt har været, eller hvor meget, der er gået tabt i tidens løb, men det, der er bevaret, er tilstrækkeligt til at fortælle, at gotikkens kunst har haft en rig blomstring på disse kanter.

Denne blomstring falder sammen med et af de afgørende vendepunkter i den kristne billedkunsts historie; den indtraf med højgotikken o. 1300, hvor man især fandt nye udtryk i behandlingen af motivet: den korsfæstede Kristus. De ca. 25 triumfkrucifikser fra 1300-tallet, der er bevaret på Lolland-Falster, giver et fint billede af denne udvikling; krucifikserne

er af stærkt varierende kunstnerisk kvalitet, men fælles for dem er den nye opfattelse af Kristus som den lidende menneskesøn.

Krucifikset fra Holeby er højgotisk fra 1300-tallets første halvdel. Tiden er ikke gået sporeløst hen over dette krucifiks; således er kors-træet fornyet, bemalingen er nyere, og slid og skrøbelighed præger nu figuren, men gennem forfaldet aner man styrken i det oprindelige kunstværk.

Bortforlening og pantsættelse

De landskaber, der er specielle lister over i Kong Valdemars Jordebog, er Halland, Fehmern, Falster og Lolland, og det er disse yderkanter i riget, der sammen med Sønderjylland gentagne gange i løbet af middelalderen blev bortforlenet. Det var Valdemar Sejr, der var ophavsmand til disse fyrsteforleninger, idet han ved den ældste søn Eriks kroning gjorde den næstældste søn Abel til hertug af Slesvig, mens den yngste søn Christoffer fik Lolland-Falster. Forleningerne var udtryk for et kompromis mellem datidens opfattelse af slægtens arveret og ønsket om at bevare kongedømmet så udelt som muligt. Inden for lenet udøvede de fyrstelige lensmænd en væsentlig del af den kongelige myndighed, og den risiko og splittelse, som systemet indebar, skulle gang på gang vise sig.

Splittelsen nåede et højdepunkt i 1300-tallets begyndelse. I sit opgør med Abel-slægten, personificeret af hertug Erik, var et af Christoffer II's faste holdepunkter Lolland-Falster. Da spillet i nov. 1331 var ude for Christoffer efter nederlaget ved Dannevirke, fik han lov til at beholde kongenavnet, og med det slog han sig ned i Saksøbing, som altså for en kort tid blev kongeresidens. Her sad så den mest fallerede af alle danske konger og brugte sin tomme kongetitel til underskri-

velse af gældspapirer. Danmark blev pantsat til de holstenske grever, og Christoffer selv døde i aug. 1332 i Nykøbing F. efter en kortvarig fængsling på Ålholm.

Christoffers næstældste søn Otto, som brugte titlen hertug af Lolland, forsøgte året efter med en kombineret lollandsk-tysk hær at generobre riget, men forgæves. Landet var i de holstenske panthaveres vold, det vil for Lolland-Falsters vedkommende sige Johan den Milde. Når man ser på lollændernes støtte først til Christoffer og siden til Otto, er det forståeligt, at Johan sikrede sin magt bl. a. ved o. 1335 at opføre borgen Ravnsborg på Lollands nordvestkyst.

Udgravninger af det store voldsted har vist, at borgen bestod af tre gårde i umiddelbar forlængelse af hinanden, omgivet af ringmure og palisader. Borgen var bygget på en naturlig bank af en efter lollandske forhold svimlende højde af 18 meter over havets overflade, og den var omflydt af vand på alle sider.

Da Valdemar Atterdag i 1340'erne begyndte på generobringen af riget, belejrede han også Ravnsborg, men først efter forhandlinger kom borgen 1347 i hans hænder. Ravnsborg var herefter sæde for den kongelige lensmand indtil 1510, hvor kong Hans opgav Ravnsborg og byggede Engelborg i Naksøvej fjord.

Ravnsborg voldsted set fra sydøst.

Stændersamfundet

Valdemar Atterdag fik samlet det splittede rige, og i hans og hans datter, dronning Margrethes regeringsperiode var Lolland-Falster stort set i fred for ydre fjender. Rygraden i rigets forsvar var de kongelige borge, og nu var der ikke længere tale om, at forsvarsværkerne gik uden om Lolland-Falster, som de havde gjort det under Valdemar den Store. Knudepunkterne for kongemagten var Ravnsborg, Ålholm, Nykøbing og Gedsergård.

De kongelige borge havde to funktioner, dels det ydre forsvar, dels en hævdelse af kongens magt på egnen. Kongemagten blev således for alvor et led i det billede, som havde udviklet sig i de for-

udgående 100 års splittelse: det stænderdelte samfund med adel-borger-præster-bønder.

I 1200-tallet begynder kilderne at berette om social lagdeling af befolkningen. Der fortælles således om en almueopstand i 1256, kaldet „kådkarle-oprøret“, hvor landproletariatet gik til angreb og bl. a. indtog og nedbrød kongens borg, Revshaleborgen i Maribo sø. Det var ingen ringe bedrift at dømme efter det voldsted, der blev tilbage af borgen.

I løbet af 1200-tallet kan man følge, hvordan en adelsstand skiller sig ud, og i de urolige tider efter Valdemar Sejrs død i 1241 søgte stadig flere bønder ind

Den middelalderlige Gedsergård lå, hvor nu Svinehave voldsted ses. Voldstedet består af en 38 m lang og 34 m bred voldbanke omgivet af en grav; gennem en rende og den tidligere Svinehave sø stod gravene i forbindelse med stranden. Gedsergård skulle først og fremmest vogte den vigtige overfart til Tyskland, en overfart, der kendes allerede i Valdemar Sejrs tid. Der sejlede til Warnemünde og lejlighedsvis også til Rostock.

Dødedansen. Kalkmaleri i Nr. Alslev kirke.

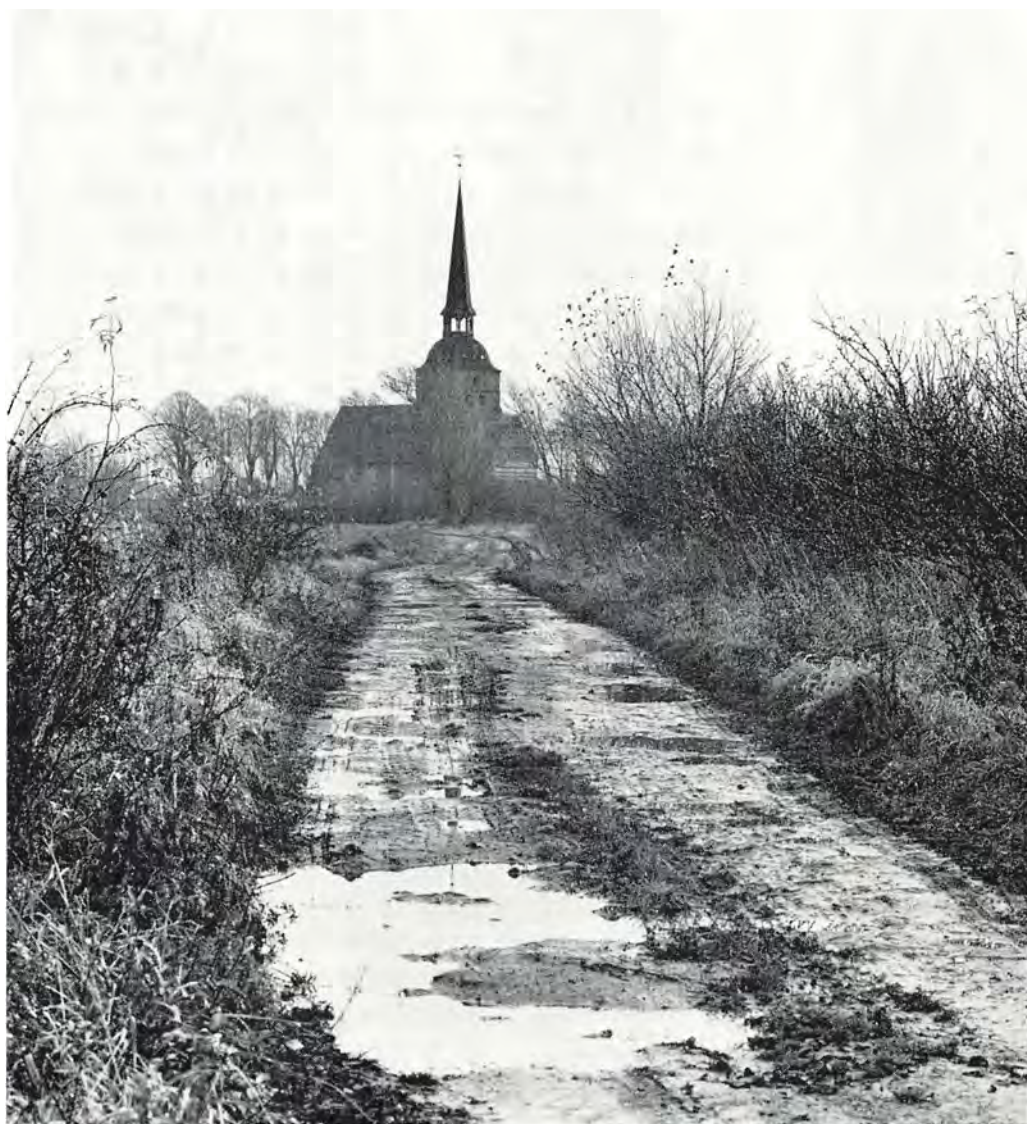
under en adelsmands værn. Dette værn udviklede sig til formynderskab, og efterhånden blev stadig flere selvejere fæstebønder, også for derved at undgå de ødelæggende arvedelinger af gårdene. Denne udvikling mod storgodser blev forstærket under den landbrugskrise, der begyndte i 1320'erne og varede århundredet ud.

Kongen ejede størstedelen af Falsters jord, mens Lolland var herremændenes, og herremændenes dominans fik sit skriftlige udtryk i 1446, hvor de på Lollands landsting vedtog en særlig lov for øen: „Lollands Vilkår“. Den gav bestemmelser om en række landboforhold, men først og fremmest skulle den sikre godsejernes rettigheder over bønderne. Det var de øverste magthavere, der underskrev „Lollands

Vilkår“: de kongelige lensmænd, herremændene og biskoppen over Fyns stift, hvorunder Lolland-Falster dengang sorterede.

Godt en menneskealder senere males de implicerede parter på Nr. Alslev kirkes vestlige hvælv, hvor den såkaldte Elmelunde-mester malede konge, biskop, herremand og bonde, der anført af dødningsmåtræde dødedansen. Rigdommen og magten var ulige fordelt i livet, men i døden stod man atter lige.

Elmelunde-mesteren er en af landets betydelige senmiddelalderlige malere. Han virkede dels på Møn, dels på Lolland-Falster, og hans kalkmalerier kan ses bl.a. i Brarup, Åstrup og Tingsted kirker på Falster og i Tågerup kirke på Lolland.

Kippinge kirke.

Fromhed

I høj- og senmiddelalderen kom de gode gerninger til at spille en stadig større rolle, og til de gode gerninger regnedes at drage på valfart til Jerusalem eller andre hellige steder; men efterhånden som valfartstanken greb om sig, opstod der hjemlige valfartssteder, og et af de berømteste og mest søgte var kirken og senere kilden i Kippinge på Falster. Kirken ejede „det hellige sakrament“, nemlig nogle flydende dråber af Kristi blod, og pilgrimme valfartede til Kippinge fra nær og fjern.

Det fortælles, at en tyv engang var brudt ind i kirken, hvor han stjal dette klenodie. Da han ville flygte med sit bytte, sank han imidlertid ned til knæene først på kirkegården, siden på kirkegårdsmuren, som han kravlede over, og derpå på stranden – kirken lå dengang ved et nu udtørret nor – og her skilte han sig af med det stjalne. Sporene af tyvens fødder blev vist frem lange tider efter. Vi véd således, at mange af følget ved enkedronning Sophies ligfærd fra Nykøbing slot i 1631 benyttede lejligheden til at tage den berømte valfartskirke i øjesyn, og – med lyst såvel som med stor forundring beskuede man de trin, som tyven, der stjal kalk og disk fra kirken, havde sat på sin flugt til stranden. –

Valfarterne medførte rigdom; kirken blev stateligt udstyret, og formuen voksede. Kippinge kirke blev efterhånden en søgt lånekasse, som ikke mindst Christian II gjorde flittigt brug af. Efter reformationen så præsterne ikke med blide øjne på disse valfarter, og omend Peder Palladius i 1554 kunne sige, at afgudsdyrkelsen i Kippinge nu var afskaffet, så fortsatte det en rum tid endnu, og især en sengotisk fløjaltertavle var genstand for tilbedelse. Men efterhånden blev pilgrimsfarterne i stadig højere grad rettet mod Sct. Sørenes kilde, der lå lige vest for kirken. Kildens ry holdt sig langt op i 1700-tallet; endnu i 1760erne var besøget ret betydeligt, men efterhånden aftog det, og o. 1790 opgav man at vedligeholde kilden.

For middelalderens pilgrimme var det selvfølgelig mindre besværligt at tage til Kippinge end til Jerusalem, men det var nu ingen spøg at rejse til lands ad datidens dårligt udbyggede veje. Man kan stadig få en fornemmelse af pilgrimmens vilkår, hvis man en fugtig novemberdag følger markvejen op mod kirkens nordvestside. Kippinge kirke har lykkeligvis undgået at få spoleret sine omgivelser, og den ligger stadig ensomt og dominerende i landskabet.

Klostre

Kirkebyggeriet kom sent igang på Lolland-Falster, og heller ikke hvad klostre angår, hører landsdelen til pionererne. Det første kloster var franciskaner-klosteret i Nysted, grundlagt 1286. Det var et af de billige klostre, forstået således, at tiggermunkene ikke fordrede stort mere end en egnet bygning, men kort tid efter, omkring 1300, grundlagdes et af de dyre herreklostre – de fordrede nemlig jordegods – benediktinerklosteret i Halsted. Da munkene kom til Halsted, overtog de stedets sognekirke, en kvaderstensbygning fra 1100-tallet. Den blev ombygget og udvidet, og samtidig opførtes et firfløjet klosteranlæg, der mod nord sluttede sig til kirken.

1419 slog franciskanerne sig ned i Nykøbing F., hvor kirken og den nordlige fløj af deres kloster er bevaret. Den kirkelige forsorg blev i senmiddelalderen også varetaget af helligåndshusene i Nakskov og Nykøbing, og for de spedalske var der Sct. Jørgens gården i Bregerup (Krønge sogn).

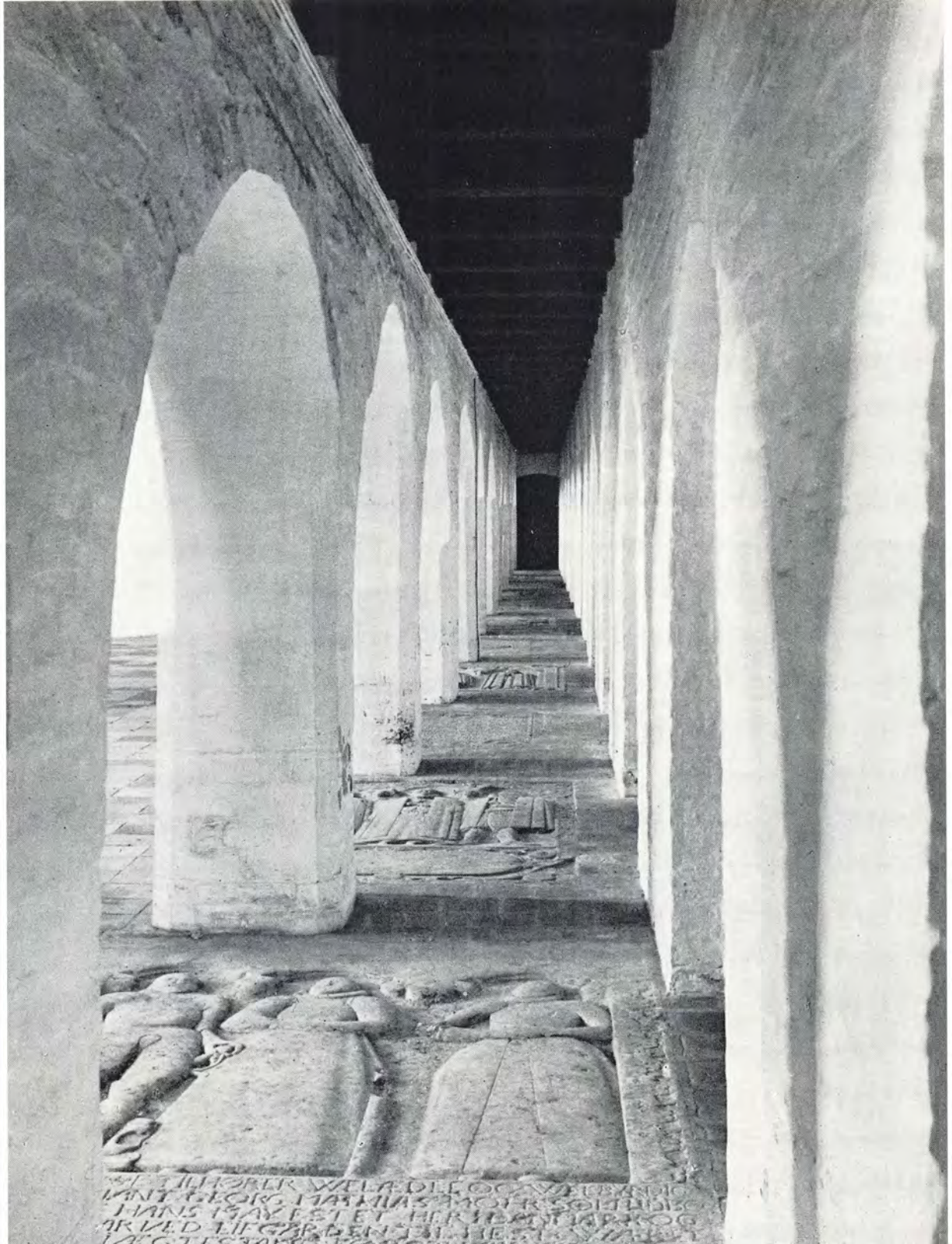
Det mest markante kloster på Lolland-Falster var imidlertid birgittiner-klosteret i Maribo. Omend 1416 anses for at være klosterets egentlige stiftelsesår, er det dog dronning Margrethe († 1412), der må regnes for dets grundlægger. Hun skænkede i

1408 Grimstrup til det planlagte kloster, og hun bestemte, at det skulle befolkes af nonner og munke af Sct. Birgittas orden. At klosteret blev birgittinsk er ingen tilfældighed, for den hellige Birgittas eget kloster i Vadstena blev, da Margrethe havde samlet Norden, unionsmagtens største helligdom. I Maribo opførtes to klostre, et for nonner mod nord og et for munke mod syd med kirken liggende imellem.

Som en følge af reformationen blev Maribo kloster i 1556 omdannet til et adeligt jomfrukloster, der dog senere blev nedlagt, og ejendommen overgik til kronen. Da Leonora Christine i 1685 blev løsladt fra sit fængsel i Blåtårn, tog hun ophold i Maribo kloster; her boede hun til sin død i 1698, og hun blev begravet i kirken.

I løbet af 1700-tallet forfaldt klosterbygningerne mere og mere, og den ene efter den anden blev revet ned. Kun kirken blev stående, lykkeligvis, for i dens indre har vi højdepunktet i den gotiske blomstring, som på så mange måder har sat sit præg på Lolland-Falster.

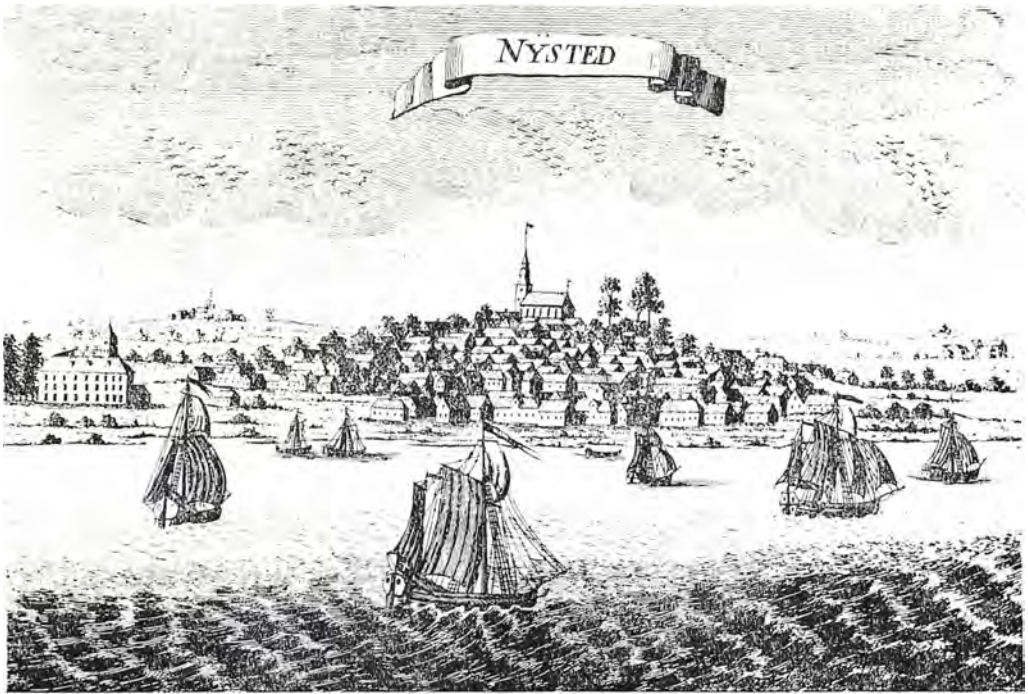
*Maribo domkirke, nordre gallerigang
set mod vest.*

SE TILHØRER WELADLEOC VILVANDIC
MINT GEORG. MATTHIAS MOYER SOITINIC
JANIS ISAYTET HER HELMSTADKOG
MR VED LIFGARDEN I HERMSTAD
LAC TICZAK

Maribo domkirke, indre set mod vest.

Byerne

I billedet af middelalderens samfund mangler endnu et led: byerne. De ældste byer på Lolland-Falster: Stubbekøbing, Nykøbing, Nakskov og Sakskøbing kan føres tilbage til 1200-tallets første halvdel, og deres fremvækst skal ses i sammenhæng med den byudvikling, der fandt sted syd for Østersøen. Her skød Rostock og Wismar frem i 1200-tallets begyndelse, og det er den voksende samhandel, der bærer i alle tilfælde Nakskovs og Nykøbings videre udvikling.

Sakskøbing anlagdes på et vigtigt færdselsknudepunkt, og Stubbekøbing skylder havnen sin fremvækst; den havn, der åb-

nede mod Skanør og Skånemarkedet, hvor falstringerne ivrigt deltog i sildefiskeriet og -markedet, herom vidner bynavnet Falsterbo, som kan føres tilbage til 1300-tallets begyndelse.

Nysted opstod i tilknytning til Ålholm slot og franciskanerklosteret fra 1286 og Maribo i tilknytning til Birgittinerklosteret i 1400-tallets begyndelse.

Rødby er den af de nuværende byer, der sidst fik officielle købstadsrettigheder. Det skete først i 1682, men da havde den allerede længe haft købstadsprægede privilegier som følge af de forpligtelser, som færgefarten på Tyskland medførte.

Sildemarkedet

I 1400-tallets begyndelse, da Skånemarkedets betydning var i dalen, fik Lolland sit eget sildemarked ved den sydvestlige „kæbe“ af Nakskov fjord – kaldet Albuen. Her søgte de vandrende sildestimer hen år efter år, og som det havde været tilfældet ved Skånemarkedet, fulgtes de af en vrimmel af fiskere og købmænd.

Albuen nævnes første gang 1416 i et nedertysk dokument – „in den Lalandes Ellenbogen“; Erik af Pommern holdt gentagne gange retterting her, således 1418 og 1426, og flere kongebreve er udstedt på Albuen.

Som Skånemarkedet var også det på Albuen et engrosmarked, hvor varer blev udvekslet mellem de nordtyske og de danske købmænd. Men i 1500-tallet viste de nordtyske købmænd en stigende lyst til at drive detailhandel i Danmark, og de danske konger måtte udstede forbud mod denne trafik, der jo i høj grad skadede de danske købstæder. 1455 forbød således Christian I tyskerne ved efterårstide at drive småhandel på Lollands lejer. Forbudet har næppe været effektivt, og under alle omstændigheder fortsatte hanseaternes handel på Albuen frem til 1520.

Terrænet bærer endnu spor af den betydelige fiske- og handelsplads, Albuen har været. Området har aldrig været op-

dyrket, og på luftfotografier ses tydeligt de rektangulære tomter efter boderne. I 1940erne blev der foretaget udgravninger, og ved den lejlighed lokaliseredes et kapel og en begravelsesplads fra 1400-tallet. Dette kapel omtales i et lybsk dokument dateret 4. dec. 1450, hvor det hedder: Hinrik Møller og Hans Eggherdes, forstandere for kirken i Schlutrup (en lille by i nærheden af Lübeck) gør bekendt for deres efterkommere, at de har modtaget en kirkeklokke med knebel af Marquarde Smede, forstander for kirken på Lollands Albue, til en værdi af 16 mark lybsk, som pant for 6 mark lybsk. Hvis købmændene til Lollands Albue vil have klokken tilbage, må de betale de 6 mark . .

Albuen set fra luften.

Slotø set fra luften.

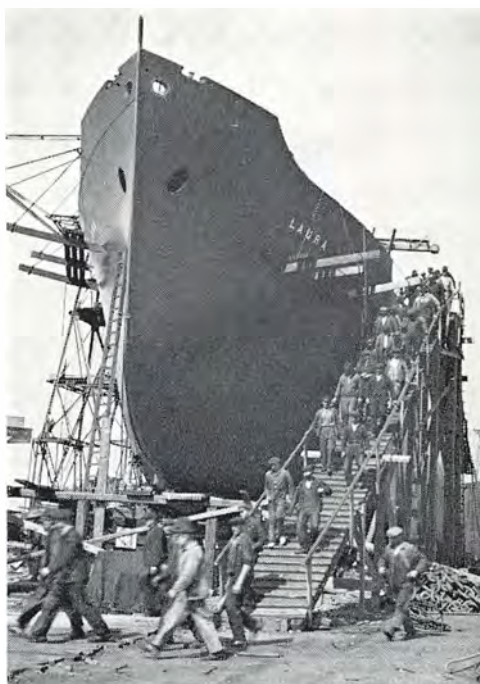
Nakskov fjord

I opgøret med hanseaterne i 1500-tallets begyndelse voksede Nakskov fjords betydning, således nedlagde kong Hans borgen Ravensborg og flyttede lensmanden til Engelborg, som han i 1509–10 havde ladet opføre på øen Slotø i Nakskov fjord. Kong Hans havde vist nok tænkt sig Engelborg som orlogshavn; den plan blev imidlertid ikke realiseret, men han anlagde et skibsværft her, hvor bl. a. orlogsskibene „Engelen“ og „Maria“ løb af stabelen.

Trods denne begyndelse til en professionel orlogsslåde kunne Kong Hans ikke forhindre, at lybækkernes plyndringer 1510 og 1511 gik hårdt ud over Lolland-Falster. Særlig harmfuldt må det have været, at en lybsk flåde i 1510 stod ind i Nakskov fjord, sejlede syd om fæstningen Engelborg og indtog og afbrændte Nakskov by, der ligger i bunden af fjorden. Denne begivenhed understregede nødven-

Det ejendommelige anlæg på Slotø har været et befæstet skibsværft bestående af et rundt teglstens-tårn, tværmål 12 meter, hvorfra der mod nordøst ud til stranden løber to halvanden meter tykke flankemure af teglsten, og med tårnet som toppunkt danner disse mure en vinkel på 45°. Mod syd og vest omgives tårnet af en grav og en vold og uden for volden er der spor af en ydre voldgrav.

digheden af også at befæste Nakskov, og under Christian III blev byen omgivet af bastioner og grave. Senere konger udbyggede fæstningen, og under svenskekrigene 1658–60 kom den til at stå sin prøve.

Skibsbygningstraditionerne i Nakskov fjord har siden 1916 været holdt i hævd af Nakskov Skibsværft.

Grevens fejde

Skalkekorset i Frejlev.

Almue-opstanden i 1530erne fandt især sted på Østlolland. Orebygård blev plyndret af Sakskebøbingers borgere, og da bønderne i 1534 belejrede Nielstrup, faldt gårdens ejer, rigsråd Johan Oxe, under forsvaret. I 1535 fik Christian III imidlertid herredømme over Lolland-Falster, og landsdelen faldt atter til ro.

Lensmanden på Ålholm havde været stærkt berørt af uroen blandt almuens, og i den folkelige overlevering lever stadig historien om bønderne i Frejlev, der under stridigheder med lensmanden om deres ejendomsskove i 1533 dræbte delefogeden ved at knække hans ryg på den sten, der stadig benævnes „knækkerygstenen“. Kongen lovede dog at benåde Frejlevbønderne, hvis de inden en bestemt tidsfrist leverede 12 par kridhvide øxne med røde ører. De kunne imidlertid kun skaffe 11 par, men en kvinde i Frejlev, Sorte Ellen, farvede ørerne røde på det tolvte par. Da øxnene var afleveret, blev det regnvejr, og bøndernes bedrag blev opdaget. Atter lovede kongen benådning, denne gang, hvis bønderne inden tre solemærker rejste et stort kors til minde om deres skalkagtighed. Det gjorde de, og det såkaldte skalke-kors, der med mellemrum fornyes, kan stadig ses i Frejlev.

De første årtier af 1500-tallet var urolige og brutale tider. Forråelsen afspejles bl.a. i et trærelief fra 1520erne, som har siddet i Rødby kirkes nu forsvundne altertavle.

Krongodset

Helt fra 1200-tallet havde kongemagten haft udstrakte ejendomme på Falster, og reformationen styrkede yderligere denne position, idet bispens betydelige ejendomme lagdes til krongodset. Endnu i 1530-erne havde forskellige adelsmænd ikke så få besiddelser på øen, men kongemagten var godt på vej mod det eneherredømme, som blev en realitet knap 100 år senere. Det, der især gjorde de vidtstrakte falsterske besiddelser tillokkende for kongen, var jagten, og fra 1550'erne mødes gentag-

ne gange bestemmelser om vildtpleje, fredningsperioder, fremfærd mod krybskytter o. s. v. Frem for at inddrage de adelige godsejere i dette arbejde, foretrak Frederik II at købe dem ud, og ved en række godsbyttehandler blev så godt som hele Falster krongods.

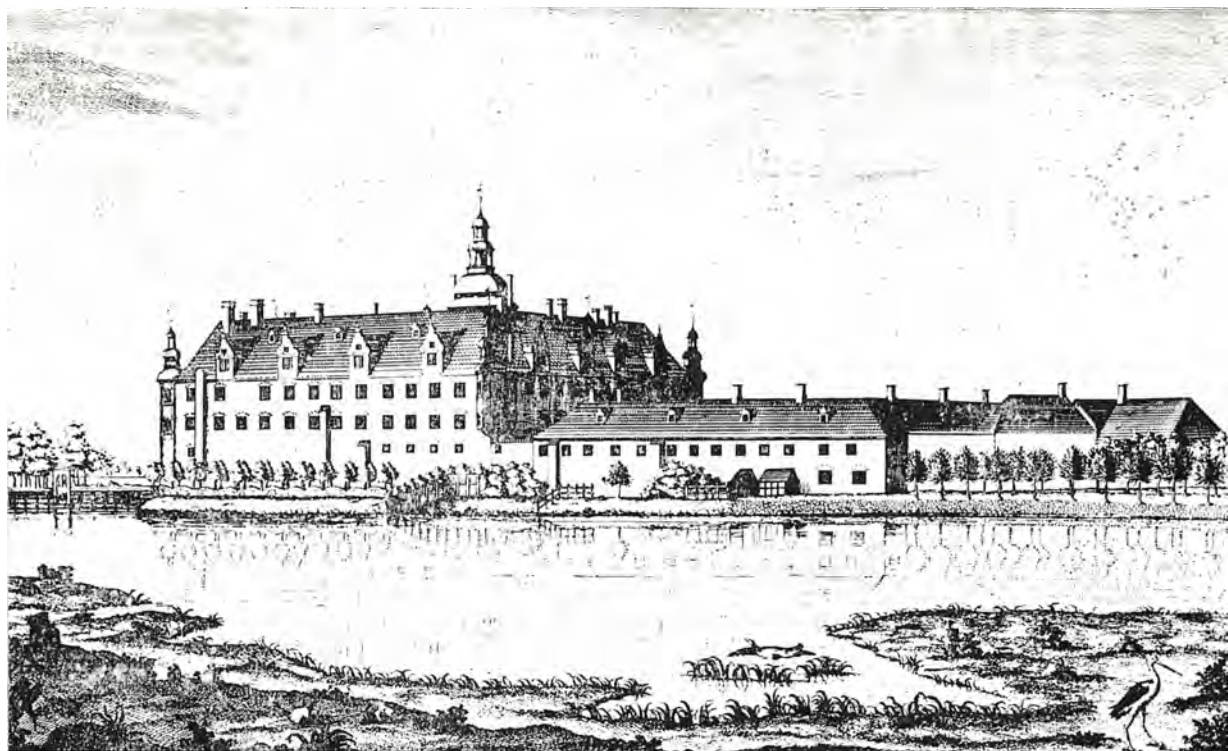
Også på Lolland betød reformationen en forøgelse af krongodset, idet de to klostre Maribo og Halsted blev inddraget. Det ændrede dog ikke væsentligt det billede, som allerede havde tegnet sig i Kong Valdemars jordebog, af Lolland som det overvejende privatejede og Falster som kongens.

Det lolland-falsterske gods kom i dygtige hænder, da dronning Sophie, Frederik II's dronning, ved kongens død i 1588 tog sit tillagte enkegods i besiddelse. Da hun i 1594 måtte opgive sin kamp mod rigsrådet, forlagde hun residensen til Nykøbing slot, hovedsædet i hendes livgeding. Forinden var det forældede slot blevet ombygget og moderniseret under ledelse af Filip Brandin, som var bygmester for Sophies far, hertug Ulrik af Mecklenburg.

Nu kastede Sophie sig over styrelse af gods og penge. Som sin søn, Christian IV, ejede hun en umådelig virketrang og lyst til at blande sig i alt – stort som småt

Dronning Sophie, maleri af Jacob van Doort.

Nykøbing slot, kobberstik i Den danske Vitruvius 1746. I 1767 blev slottet solgt til nedrivning.

– men i modsætning til sønnen forstod Sophie at få værdierne til at vokse, og det var ikke små kapitaler, hun fik samlet sig. Hendes virke for at øge udbyttet af hovedgårdenes drift skete ikke uden hård fremfærd mod bønderne, og hun var en af de første i Danmark, der efter nordtysk skik nedlagde bøndergårde for at udvide hovedgårdene. Senere fulgte ikke mindst de lollandske godsejere i hendes spor. Som god forretningsmand værnede Sophie imidlertid sine bønder og andre undersætter mod overgreb fra andre, og

alt i alt blev hendes usentimentale styre en god tid for Falster, og ikke mindst for Nykøbing, hvis borgere til stadighed bliver mindet om hende i sognekirken, hvor hun i 1626 lod opsætte den mecklenborgske anetavle.

Dronning Sophie døde i 1631, og allerede året efter blev det lolland-falsterske gods udlagt igen, denne gang til prins Christian, Christian IV's ældste søn. Han tog ophold på Nykøbing slot i 1634 og levede her et liv i sus og dus indtil sin tidlige død i 1647.

Gode tider

Perioden fra 1540erne og frem til 1600-tallets midte var i store træk præget af økonomisk fremgang, hvor den europæiske efterspørgsel efter landbrugsprodukter som korn og stude gav gode priser og dermed øget velstand.

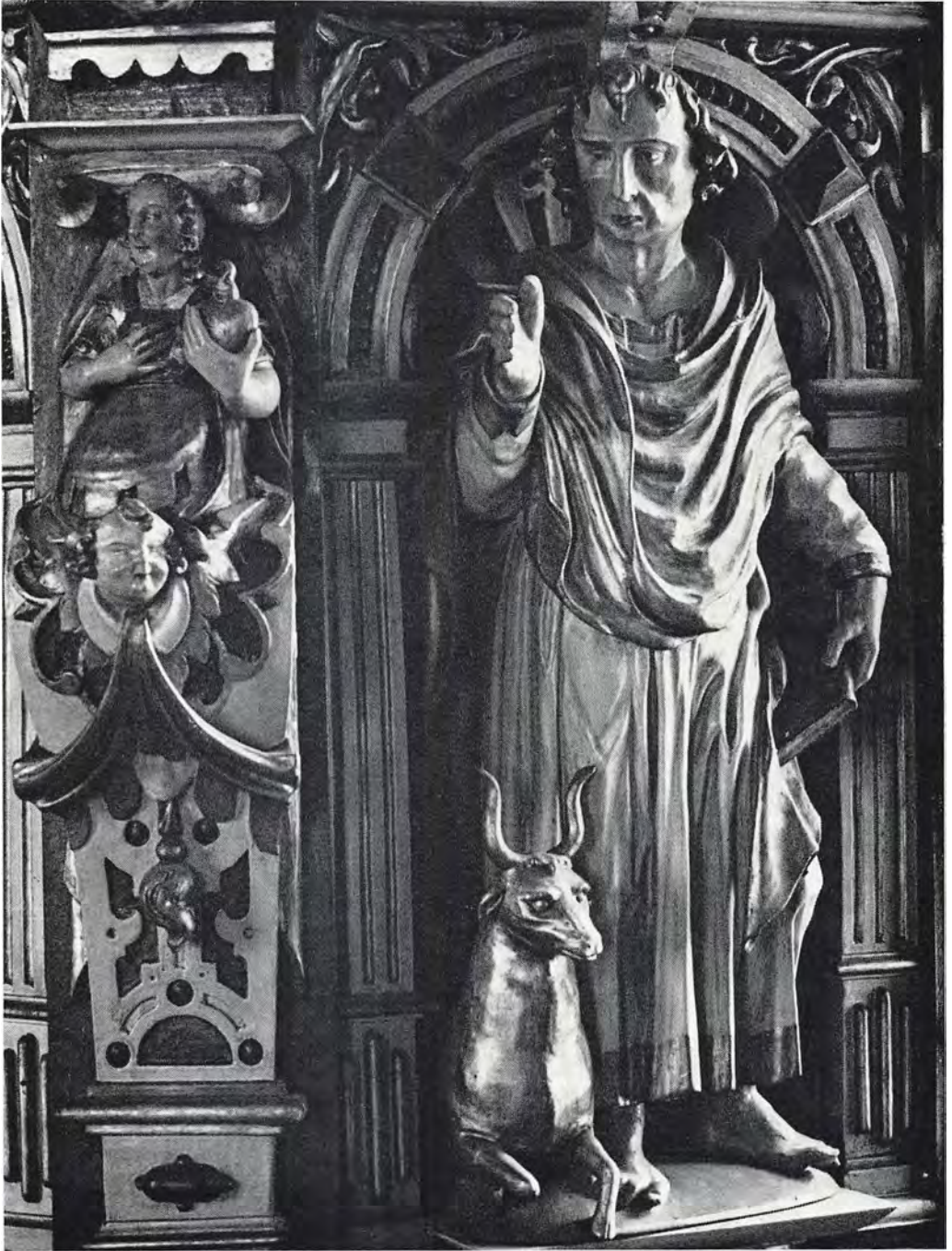
Fra gammel tid havde de lolland-falsterske bønder selv handlet på Nordtyskland til stor fortrydelse for købstæderne, som siden senmiddelalderen havde påberåbt sig ret til at være mellemed i udenrigshandelen. Købstæderne klagede sig gentagne gange over for kongemagten, og i et brev 1516 påbød Christian II de lollandske bønder at aflægge deres købmandssejlad til Tyskland; men ved kongens fordrivelse blev hans love og bestemmelser ophævet, og alt var igen ved det gamle. Herefter fulgte klage på klage fra købstæderne, men med få begrænsninger beholdt bønderne deres privilegier. Striden var langvarig, men ikke så bitter, som den kunne have været, hvis tiderne havde været dårlige.

Korn og kvæg (stude) var de vigtigste eksportvarer. Staldøksne fra Lolland måtte kun udskibes fra Nakskov og Rødby, hvad kongen måtte indskærpe 1567, hvor han havde bragt i erfaring, at der blev udskibet øksne fra ulovlige havne på Lol-

land. Det var jo en stor fristelse at søge at undgå told på denne måde. De lolland-falsterske bønder var privilegerede ved overhovedet at have lov til at udføre øksne, idet det var forbudt bønder og præster i det øvrige land.

1600-tallets økonomiske vækst afspejles stadig i landsdelens kirker, der i denne periode blev rigt udstyret med inventar. Efterspørgslen trak billedskærere og malere til, og periodens mest virksomme var Jørgen Ringnis. Fra hans værksted udgik adskillige værker – især prædikestole, altertavler og pulpiturer – i tidsrummet ca. 1630–53. Hovedparten af hans værker er i falsterske kirker, således 6 altertavler og 17 prædikestole. Fotografiet viser et felt af Kippinge kirkes prædikestol fra 1631, signeret J. R. Jørgen Ringnis hørte ikke til avantgarden, men han var en kyndig kunsthåndværker, der sammen med en veldisciplineret medarbejderstab leverede kvalitetsarbejde af stor ensartethed.

Detaille af prædikestolen i Kippinge kirke.

Svenskekrigene

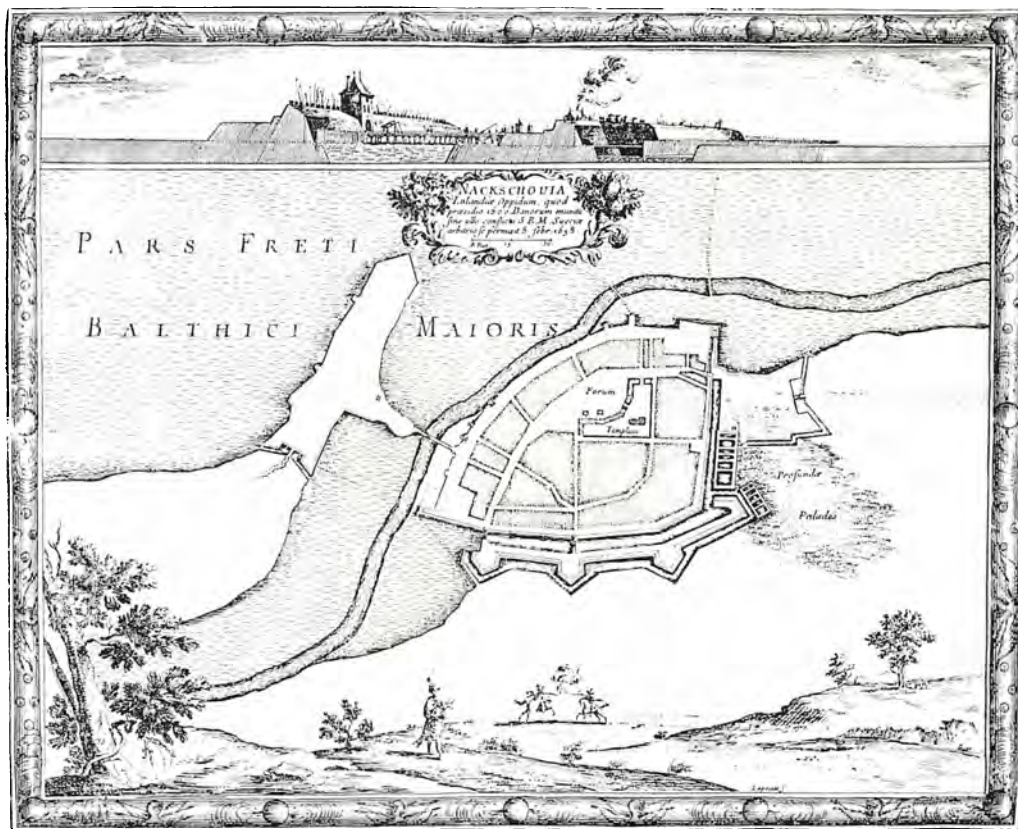
De gode tider fik brat ende i 1658, hvor svenskekrigene og deres ulykker brød ind over landet. I januar 1658 var den svenske hær gået over det frosne Lillebælt og havde underlagt sig Fyn. Herfra måtte den videre, og da den svenske konge ikke kunne regne med hjælp fra sin flåde, fordi danskerne beherskede farvandene, så snart de igen blev sejlbare, måtte han sætte sin lid til frosten og se at komme videre hurtigst muligt. Med desperat dristighed besluttede han at sende hæren over isen til Langeland og derfra til Lolland, hvor den gik i land ved Grimsted, det nuværende Frederiksdal.

Ikke langt fra landgangsstedet lå en af landets stærkeste fæstninger, Nakskov, hvis forsvarsværker siden 1500-tallets midte til stadighed var blevet udbygget. Men alligevel overgav byen sig allerede dagen efter. Denne kapitulation er blevet bedømt som en skamplet i Danmarkshistorien, idet man har bygget på to stærkt farvede og indbyrdes afhængige kilder: to beretninger, skrevet kort tid efter begivenhederne, af fæstningens kommandant og en oberst. De beskylder heri Nakskovs borgere for i panik at have forhindret garnisonen i at forsvare fæstningen, en bekvem forklaring af de to militære, der i allerhøjeste grad havde brug for at forsvare sig over for kongen. Iøvrigt er

det et spørgsmål, om man overhovedet kan tale om skyld i denne sammenhæng. Hele landet var totalt lammet over den svenske konges dristighed, og han mødte heller ingen modstand, da han marcherede over Falster til Sjælland, hvor den lammede danske regering underskrev freden i Roskilde den 26. febr. 1658.

Krigen blussede atter op i 1659, og efter den fejlslagne storm på København i februar besluttede svenskerne sig for at erobre Lolland-Falster og Møn, bl. a. for derigennem at besværliggøre tilførslerne til København. Carl Gustav ledede selv togtet, og i slutningen af april stod de ind i Guldborgsund. Under ledelse af oberst Kørber forsøgte det lollandske landeværn at forhindre svenskernes landgang i Guldborg, men forgæves. Den svenske hær drog mod Nakskov, som den indledte belejringen af den 4. maj.

Byen var veludrustet, men efterhånden som tiden gik, blev det klart, at undsætning var nødvendig. Et forsøg af den hollandske flåde mislykkedes imidlertid. Wrangel, der nu havde den svenske kommando, forsøgte først at bombe byen til overgivelse; da det ikke gav det ønskede resultat, skred man til en egentlig belejring, men først da alle forråd var opbrugt, måtte Nakskov den 15. juli 1659 overgive sig.

Nakskovs befæstning 1658 efter et kobberstik i Pufendorfs latinske værk om svenskekongen Karl Gustav. Øverst ses et snit igennem forsvarsværkerne ved Søndergades port med palisader, volde, bastion, vindebro og muret porttårn. Derunder en grundplan af byen og dens fæstningsværker. Billedet giver et indtryk af

fæstningen, som den så ud efter udbygningen under Christian IV og Frederik III, hvor der opførtes bastioner og de såkaldte hornværker, som var udenværker med halve bastioner i fronten. Inden for bastionerne ses den gamle vold og grav fra Christian III's tid.

Jøder

Efter Nakskovs overgivelse var Lolland-Falster besat til krigens afslutning i 1660. Som overalt i Danmark var den svenske besættelse en hård belastning, og krigen efterlod landsdelen i en sørgelig forfatning. Hårdest medtaget var Nakskov, og for at fremme genopbygningen gav kongen i 1667 alle fremmede, der ville løse borgerskab i byen, samme rettigheder og friheder som de indfødte borgere.

Enkelte jøder fulgte opfordringen og bosatte sig i Nakskov, hvor en af provinssens ældste jødiske menigheder grundlagdes. 1749 var menigheden nået op på ni familier, men ved regeringsbeslutning var antallet i 1759 begrænset til fire. Ved folketællingen i 1787 var der ialt 27 jøder i Nakskov, og i 1834 var tallet vokset til 118.

Allerede i 1714 fik den jødiske menighed sin første synagoge, den lå på hjørnet af Fruegade og Søndergade. Den flyttedes i 1880 til hjørnet af Klostergade og Nørre Boulevard, hvor den var i brug til begyndelsen af vort århundrede. Bygningen blev revet ned i 1959, og nu er det eneste synlige minde om den jødiske menighed den mosaiske begravelsesplads på Jødevej. Den blev anlagt omkring 1710 – den ældste af de bevarede gravsten er fra 1722 – og rummer ca. 175 begravelser.

Gravsten på Nakskovs jødiske kirkegård, den hebraiske indskrift lyder i oversættelse:

Herunder hviler en mand, der øvede ret og talte retfærdigt; han vandrede alle sine levedage på den rette vej; han gav af sit brød til de fattige; det er den brave mand Hr. Josua, søn af den afdøde Isak Cantor; han døde søndag d. 15. Sivan 5502 (17. juni 1742). Gid hans sjæl må blive optaget i de levendes kreds.

På stenens venstre side står:

Herunder hviler den dydige og fornemme kvinde, hun var sin mands krone; hun udførte nøje Herrens bud; hun drog sin vej her til jord for at finde hvile for sin sjæl, den brave kvinde Iittche, datter af afdøde Herre Jacob af Levi stamme; hun døde Søndag d. 6. Tannus 5502 (8. juli 1742). Gid hendes sjæl må blive optaget i de levendes kreds.

Gravsten på den jødiske kirkegård i Nakskov.

Landsbyskoler

1700-tallets første halvdel er et udramatisk afsnit af Lolland-Falsters historie, men ikke derfor et uvæsentligt. Det er i denne periode, den spirende vilje til at hjælpe de svage i samfundet – de gamle og børnene – for alvor begynder at give sig udslag. Før gamle og fattige stiftes hospitaler og legater, og til børnene grundlægges der skoler.

Det var især godsejerne, der byggede landsbyskoler. Frederik IV – ikke som konge, men som godsejer – grundlagde skoler på sine godser, de såkaldte rytterskoler, af hvilke Falster fik 27 og Lolland 11. Men også de private godsejere tog fat, og i samarbejde med præster og bønder oprettede de skoler. På Lolland var der således 36 i 1736, i 1744 var tallet vokset til 79 og i 1790 til 94, der vel at mærke var lige så godt økonomisk funderede som kongens rytterskoler. Det er bemærkelsesværdige tal, for normalt vurderes den skoleforordning, der i 1739 indførte skolepligt og bestemte skolernes antal og økonomiske fundament som reelt sat ud af kraft, da det i 1740 blev forordnet, at afgørelsen om skolernes antal og lærernes løn lå hos godsejerne. På Lolland fortsatte udviklingen altså på trods af lovens afsvækkelse.

Til gengæld skete der efter grundlæggelsen af rytterskolerne i 1720erne ikke

mere på Falster. Det hænger sammen med, at rytteriet allerede i 1733 blev forflyttet, og krongodset vendte da atter tilbage til de gamle former for skatter og afgifter. I 1763 fremtvang statens finansnød beslutningen om at bortsælge det meste af krongodset, og i 1766 blev det falsterske gods solgt.

Lollands præstation på almueskolens område er bemærkelsesværdig, og det er med udgangspunkt i denne lollandske tradition, at statsminister C. D. F. Reventlow ydede sin banebrydende indsats. På lokalt plan organiserede han sine 13 skoler fast under Christianssæde og Pederstrup skolekommissioner og sørgede for såvel det åndelige som det materielle i sine to skolereglementer fra 1791 og 1818, der på mange måder viser langt ud over skolelovene af 1814. I 1801 startede seminariet i Vesterborg med den senere biskop P. O. Boisen som leder, og herfra rekrutteredes størsteparten af de lærere, der århundredet igennem kom til at sætte deres præg på den lolland-falsterske befolkning. Seminariet i Vesterborg var et barn af oplysningstiden, og det var dennes fornuft, der prægede undervisningen.

Øster-Ulslev rytterskole, foto o. 1900.

Landboreformerne

Det var ikke alene på skoleområdet, C. D. F. Reventlow kunne øse af sine lollandske erfaringer, det gælder også landboreformarbejdet. Da han i 1775 overtog grevskabet Christianssæde efter sin far, var godset i samme udpinte stand, som var karakteristisk for landet som helhed i slutningen af stavnsbåndtiden. Reventlow tog hurtigt efter overtagelsen fat på gennemgribende forandringer. Hovedgårdens drift blev lagt om til koppelbrug, bondegårdene udskiftedes af det hidtidige fællesskab, landgilden blev omdannet, så den kunne variere i størrelse efter kornpriserne, hoveriet blev afskaffet eller stærkt begrænset, arvefæste indførtes, og bønderne fik mulighed for at få hjælp til nye bygninger og forbedring af dyrknings-teknikken. Reformarbejdet begunstigedes af de stigende konjunkturer, og Reventlow, der på een gang var filantrop og realist, kunne vise, at reformerne var til gavn for begge parter. Med disse erfaringer som ballast stod han således godt rustet til arbejdet i Den store Landbokommission.

På Lolland blev Reventlows eksempel fulgt af de mere fremsynede godsejere, og som et led i bestræbelserne på at få reformerne gennemført, stiftedes i 1809 det endnu virksomme Maribo Amts økonomiske Selskab. Men modstand mødte

reformerne også, og mange steder trak udskiftningen i langdrag, således at den for Lolland som helhed først var en realitet omkring midten af 1800-tallet.

Landboreformarbejdet kom lidt senere i gang på Falster end på Lolland, til gengæld blev det hurtigere gennemført på Falster. Blandt pionererne kan nævnes Gerhard Faye, der fra 1791 forvaltede det resterende krongods, og generalmajor J. F. Classen, der på sine godser Corselitse og Carlsfeldt gennemførte et filantropisk-realistisk reformarbejde i lighed med Reventlows på Christianssæde.

C. D. F. Reventlow følte sig stærkt knyttet til Lolland og især til Pederstrup, der nu er indrettet som museum for statsministeren og kredsen omkring ham. Det var livet på landet og samlivet med familien, der gav ham styrke, således som hans hustru har skildret det i brevene: „Vore Aftener tilbringer vi i vore Børns Kreds; min Mand studerer ved sit Skrivebord; i den samme Stue bliver der danset, tegnet, sladret og læst, og naar min Mand et Øjeblik vil forfriske sig, gør han et Løb gennem Stuen med Børnene og istemmer deres glade Jubel.“

C. D. F. Reventlow med familie. Maleri af Nicolai Wolff.

Pilehegn ved Løjtofte, foto 1920erne.

Udskiftningen

Udskiftningen af landsbyfællesskabet og udflytningen af gårdene var en vældig omvæltning for bønderne, og indhegningen af de enkelte gårdes tilliggender betød en gennemgribende ændring af det lolland-falsterske landskab, der fra o. 1800 og i løbet af en generation blev gennemtrukket på kryds og tværs af de karakteristiske pilehegn.

Det træ, der oftest indgår i et pilehegn, er den kanadiske poppel, også kaldet landvejspoppel eller poppelpil. Den kom til Danmark omkring 1775; landøkonomerne anbefalede den, og landhusholdnings-

selskabet sørgede for uddeling af stiklinger. I pilehegnene blev poppelpilen dyrket som toppil med tilbagevendende styring af kronen; topstyringen blev bl. a. brugt til brænsel og til risgårde imellem hegnenes træer.

Intensiveringen af landbruget fra anden halvdel af forrige århundrede har tyndet svært ud i pilehegnene, og vore dages sammenlægninger af landbrug vil nok også tage sin part, men endnu er pilen et fremtrædende element i det lolland-falsterske landskab, nu mere eller mindre vildtvoksende.

Pile på Nordfalster, foto 1971.

Kornsalg og velstand

I 1766 blev størstedelen af det falsterske krongods solgt; det havde været kongens tanke, at salget skulle muliggøre fæstebøndernes overgang til selveje, men det blev kun realiseret i meget ringe omfang, til gengæld oprettedes ikke mindre end syv herregårde af det fordums ryttergods. Dermed blev ejendomsstrukturen på Falster mere lig den på Lolland.

Omkring 1830 begyndte en virkelig opgangsperiode for landbruget, hvor korneksporten skabte gyldne tider. De første til at gribe chancen var godsejerne. Periodens betydeligste var den tyskfødte Edward Tesdorff, der i 1840 købte Orupgård på Falster.

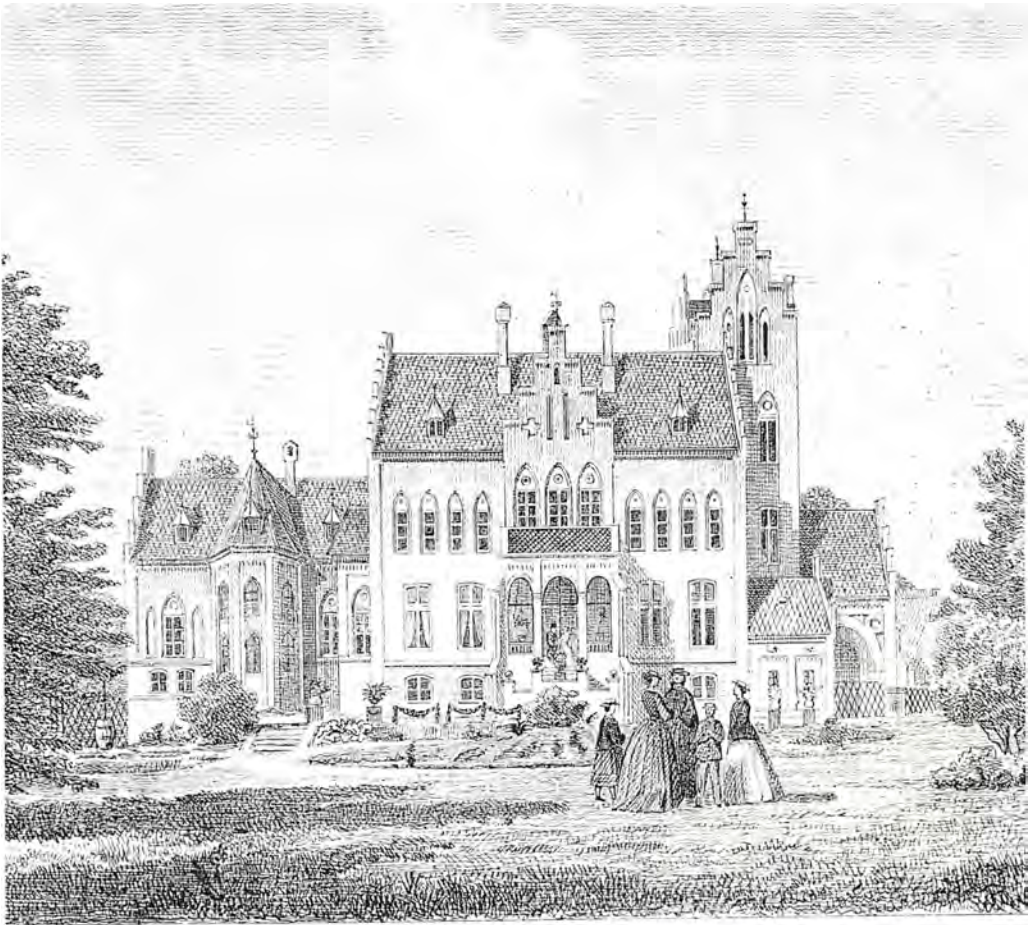
Med Edward Tesdorff kom en ny generation til roret, og virkelig stordrift, der byggede på såvel landbrugsfaglig som driftsøkonomisk indsigt, gav Lolland-Falster en førende stilling i periodens landøkonomiske praksis og tænkning. Der blev taget fat på jordforbedringsarbejder, dels mergling, dels afvanding. Især afvandingen var vigtig, for Lolland-Falsters jorder er gennemgående lave og vandbindende. I 1860'erne gik man fra åben afvanding over til rørlægning, og pioneren i dette arbejde var Tesdorff, der allerede i 1852 havde indledt dræningen på Gedsergård. Den gennemførte landøkonomiske tænkning gav sig praktiske udslag

bl.a. i driftsplaner, der lagde vægt på både korndyrkning og dyrkning af foderplanter som grundlag for et vel gennemført mejeribrug. Det større husdyrhold gav mere gødning, og i århundredets anden halvdel begyndte brugen af kunstgødning. Samtidig med dette arbejdedes der på en forædling af malkekvæget, og også her var Tesdorff en af pionererne.

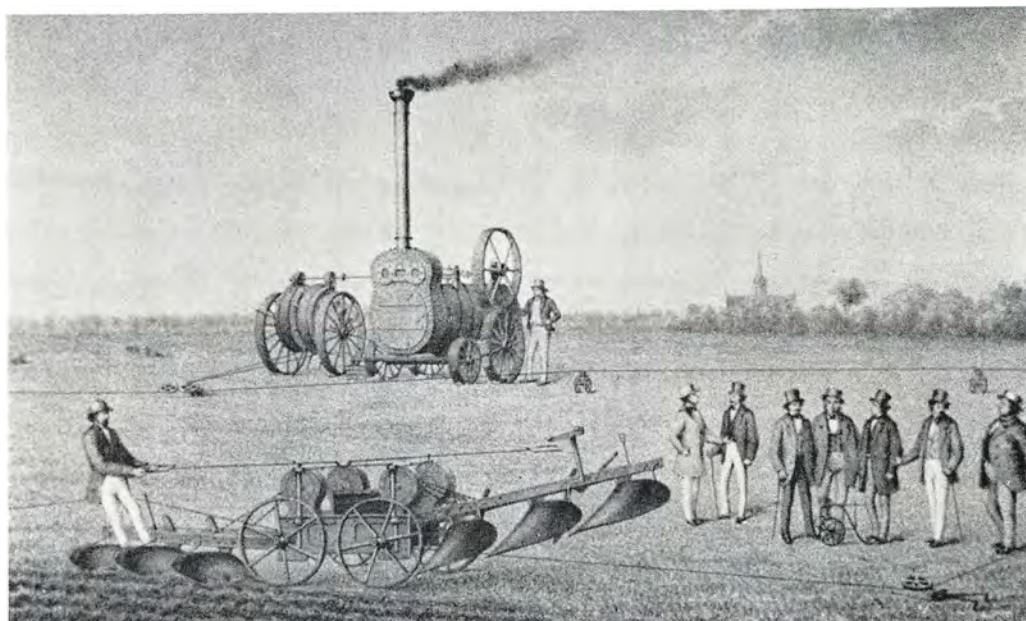
Omlægningen af landbruget var således godt igang, allerede før landbrugskrisen satte ind i 1870'erne. Det var storgodsejerne, der gik i spidsen, men deres erfaringer samledes i de landøkonomiske selskaber og tidsskrifter, og gennem de næste generationers bedre oplæring fik de afgørende betydning også for de mindre brug.

Landbrugsundervisningen er af gammel dato på Falster. Allerede i generalmajor J. F. Classens testamente 1789 anføres ønsket om en agerdyrkningskole på Corselitse. Planerne blev dog først ført ud i livet i 1849, hvor Den Classenske Agerbrugsskole på Næsgård modtog de første elever.

I 1878 grundlagdes den første højskole på Falster, i Nr. Ørslev, hvor der i 1850'erne var opstået en stærk grundtvigsk bevægelse, og i 1905 oprettedes Lollands Højskole i Søllested.

Orupgård ved Nykøbing, opført 1860-62 af Hamburg-arkitekten Ernst Heinrich Glüer for Edward Tesdorpf.

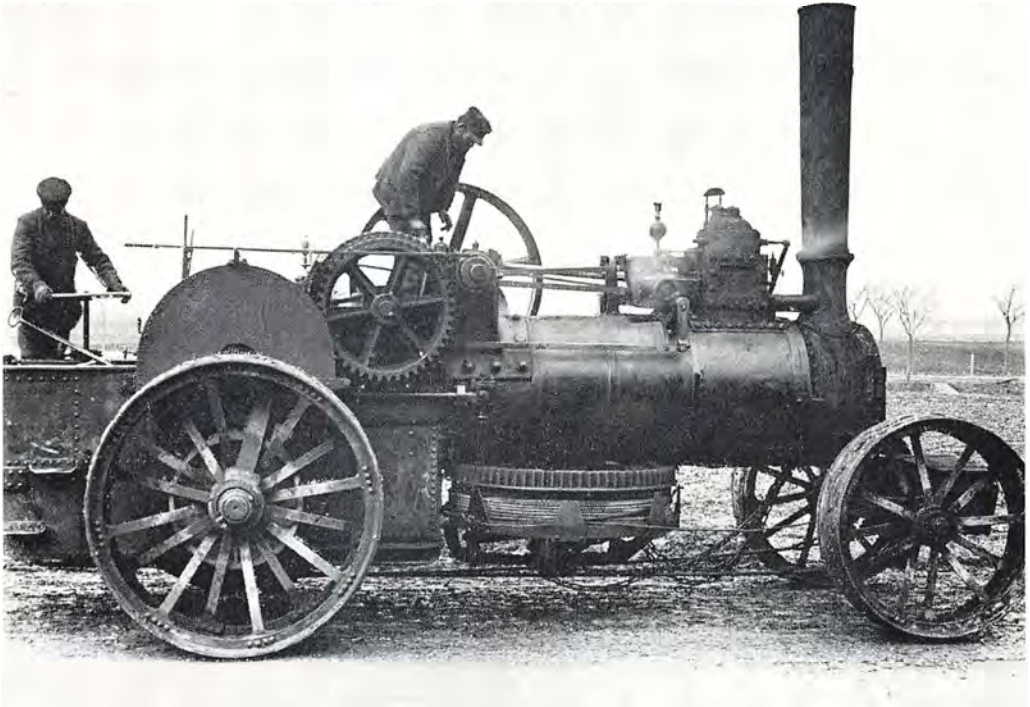
Demonstration af damppløjning ved den 11. danske landmandsforsamling i 1869.

»Lollands pløjning...«

„Lollands pløjning og helvedes pine får aldrig ende“ – siger man, og sandt er det, at egnens stive jorder kræver energi i jordbehandlingen. I løbet af 1800-tallets første halvdel afløstes hjulploven af den lettere og mere effektive svingplov. Men hvor man andre steder især brugte svingplove af den amerikanske type, blev det på Lolland-Falster de tyske former med det korte, stejle muldfjæl, der blev de foretrukne. Særlig populær blev Bandholm-ploven, der i 1840erne skabtes ved en samvirken af landbrugspionererne og

jernstøber Poulsen i Bandholm. Men de dristigste pløjeeksperimenter var dog pløjning med dampkraft.

I England eksperimenterede man i hele 1800-tallet med damppløjning; det fik nogen udbredelse her samt i U.S.A. og i Tyskland, men i Danmark blev det kun prøvet på Lolland. Ved damppløjning bruges et eller to lokomobiler, hvorved forstås dampmaskiner på hjul, og de trækker ved hjælp af tove og trisser en plov. Metoden blev introduceret i Danmark i 1869, hvor et Howardsk system

Lokomobil fra Fowler i Leeds; det blev indkøbt i 1872 og brugt bl. a. til damppløjning på Højbygård og Nøbbøllegård frem til 1929.

med eet lokomobil blev demonstreret på Nørrefædd i København i forbindelse med den 11. danske landmandsforsamling. Apparatet blev købt af etatsråd Laurits Jørgensen til brug på Søllestedgård og Søholt. I 1870erne begyndte også Knuthenborg pløjning med dampkraft, og et interessentskab omkring Maribo købte et damppløjeapparat i fællesskab, men damppløjningens største succes skabtes af sukkerroedyrknings-pioneren Erhard Frederiksen. I 1872 købte han til Højbygård og Nøbbøllegård et Fowlersk system, be-

stående af to 14-hestes lokomobiler med tilhørende udstyr. De to lokomobiler var selvbevægelige, og de kørte på hver sin side af marken og trak en balanceplov med 10 plovlegemer imellem sig. De fleste steder blev damppløjningen hurtigt opgivet igen, men på Højbygård fortsatte den et stykke ind i vort århundrede, og det ene af de to 10 tons tunge lokomobiler er bevaret og kan i dag ses på Frilandsmuseet i Maribo.

Handel og industri

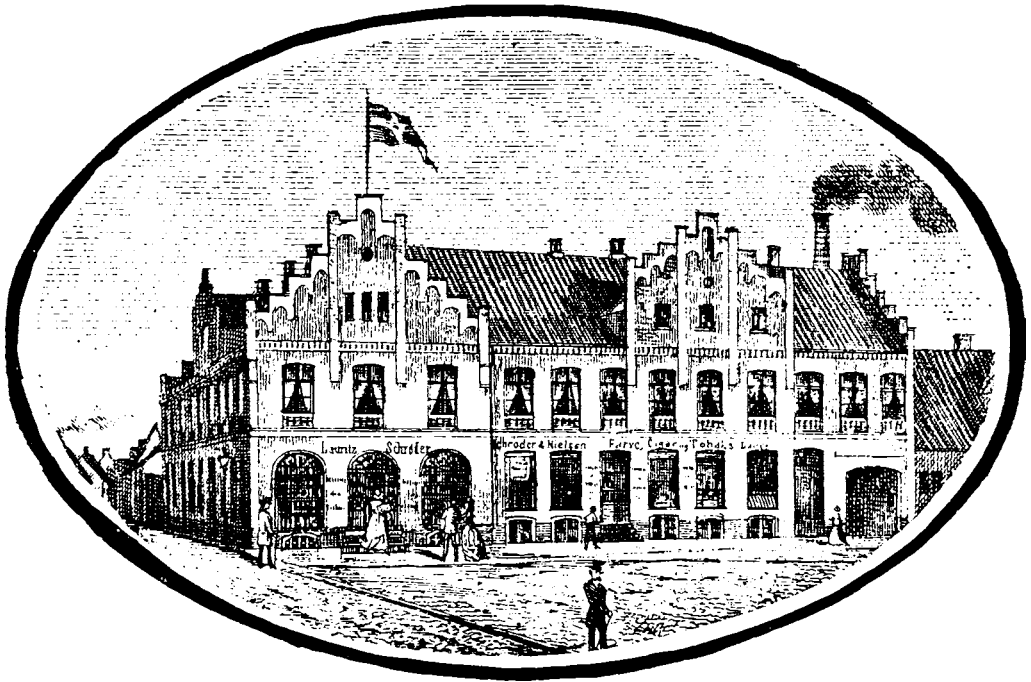
Lolland-Falster er en udpræget landbrugs-egn, og dens købstæders trivsel hænger nøje sammen med landbrugs-konjunkturerne. 1700-tallet var en stagnationsperiode for byerne, og først da krisen efter napoleonskrigene var overvundet, og landbrugets store tid fra ca. 1830 var inde, blomstrede købstæderne op. I kølvandet på de høje kornpriser og eksporten især til England skabtes virkelig fremgang også for byerne. Det er i perioden ca. 1830 til ca. 1875, at en række betydelige handelshuse opstår som f. eks. C. A. Qvade i Maribo, Dan, Freuchen og Krøyer i Nakskov; kreditsystemet udbygges bl.a. med landsdelens ældste bank, Diskonto- og Lånebanken i Maribo fra 1854, og det er i denne tid, der oprettes industrier i nær tilknytning til landbruget, såsom dampmøller, bryggerier, maltfabrikker o. l.

Fra 1850 til 1901 steg befolkningstallet på Lolland-Falster fra 79.000 til 107.000. Omlægningen af landbruget til intensiv drift gav beskæftigelse til en del af den voksende befolkning, en anden del søgte mod byerne. Byernes procentvise andel af befolkningen voksede væsentligt, omend ikke så stærkt som i andre dele af landet, for trods tilløb blev der ikke udviklet virkelig store industricentre på dis-

se kanter. Industrien kunne således ikke opsuge hele befolkningsoverskudet, og Lolland-Falster er den del af Danmark, hvorfra der i 1800-tallets anden halvdel rejste flest emigranter til Amerika.

Fra 1860erne udvikledes en egentlig detailhandel; forretningerne specialiserede sig, og de første udstillingsvinduer med forsiringer af støbejern begyndte at præge gadebilledet. Industrien indførte mekanisk kraft, og dampskorstenene blev et markant indslag i byernes silhouetter, ganske som fjernsynsantennen er det i dag.

En af tidens driftige købmænd var Lauritz Schrøder i Maribo; hans købmandsgård på torvet blev efterhånden et supermarked af specialiserede forretninger, og i gården installerede han i 1862 en dampmaskine, bygget i Poulsens jernstøberi i Bandholm. Denne dampmaskine leverede kraft til en chokoladefabrik, et savskæreri og en hørfabrik, og begejstringen over dampkraften gav sig udslag på chokolade-emballagen og på firmaets bomærke, hvor Dannebrog og skorstensrøgen vajer stolt side om side.

MEGET FIIN

DAMP-CHOCOLADE

Lauritz Schröders Fabrik.
MARIBO.

Chocoladen indrens med kogende vand og koges derefter som almindelig i Lod til en Cantorokop.

On dissout du Chocolade en eau bouillante ordinairement une demi once pour une Tasse.

Sydfalster under Stormfloden 1872.

Stormflod og inddæmninger

I 1872 blev Lolland-Falster ramt af en af de voldsomste oversvømmelseskatastrofer i Danmarkshistorien. Ved stormfloden d. 13. nov. 1872 steg vandet indtil 3,5 meter over dagligt vande, gik over alle diger og satte bl. a. Rødby fjord og Nakskov fjord, hvis inderste dele lå 8 km fra hinanden, i forbindelse, så strækningen på indtil 4 km's bredde blev oversvømmet, og på Østfalster overskylledes hele Bøtø nor.

Mange menneskeliv og store værdier gik tabt, og det arbejde, der siden 1800-

tallets midte var udført af digebyggeri og inddæmning, blev ødelagt. Det er baggrunden for den lov om diger på Lolland-Falster, som rigsdagen vedtog 3. maj 1873. Den åbnede muligheder for statsstøtte til det digebyggeri, som herefter blev indledt på Lollands sydkyst og Falsters østkyst, og i dets kølvand fulgte omfattende og langvarige inddæmningsarbejder, af hvilke Rødby fjord, Nakskov fjord og Bøtø nor er de betydeligste.

Møllen ved Næsbæk pumpede indtil 1910 vand fra Rødby kirkenor ud i Rødby fjord. I vinterhalvåret var området bag møllen oversvømmet, om sommeren var der græsning for kreaturer.

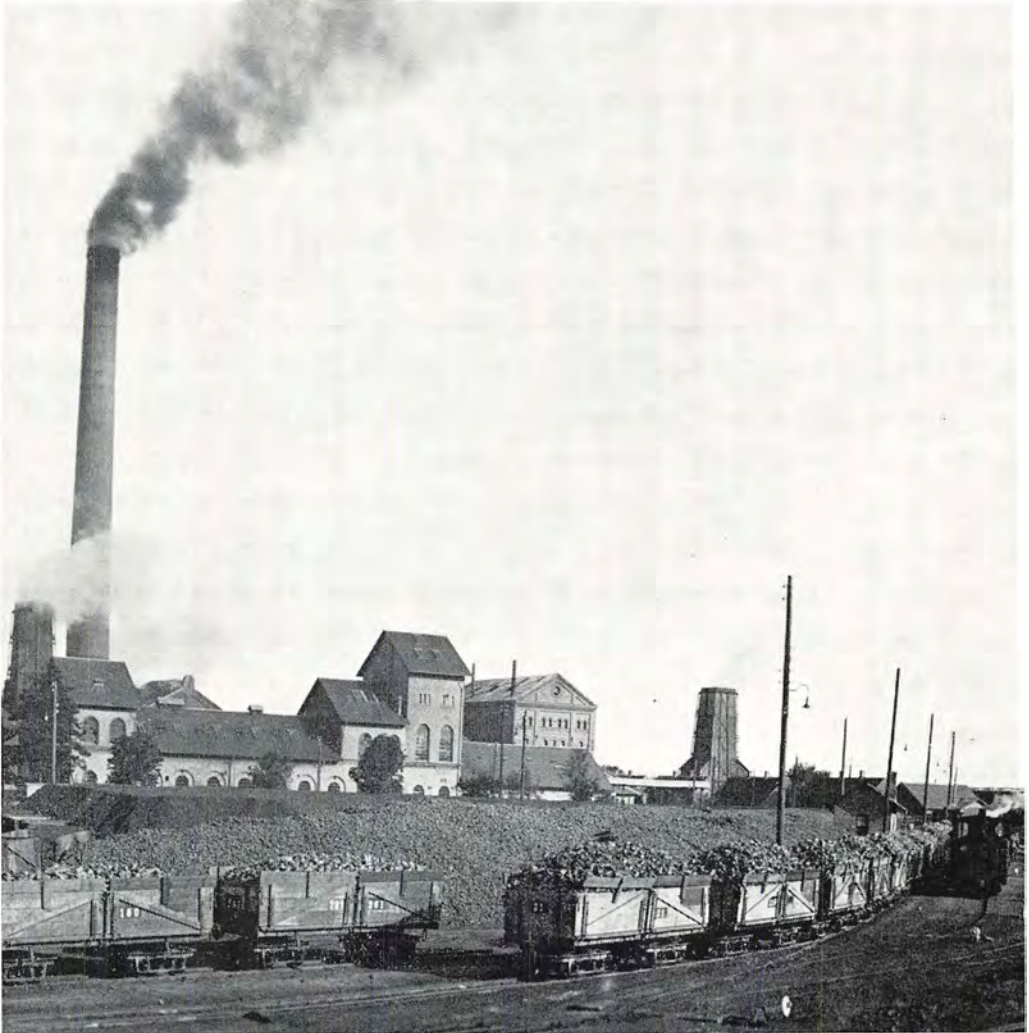
Sukkerroer

Landbrugets omlægning til intensiv drift var godt i gang allerede ved 1800-tallets midte, og ansporet af afsætningskrisen for korn i 1870'erne tog den for alvor fart. Tyngdepunktet blev flyttet fra kornet til kvægavl og rodfrugtdyrkning, hvor især sukkerroerne blev af afgørende betydning for Lolland-Falster.

I foråret 1872 stiftedes aktieselskabet „De danske Sukkerfabriker“, og ved aktietegningen i maj måned var interessen stor også på Lolland-Falster. Men d. 7. maj 1872 kom et lokalt initiativ til offentlighedens kundskab: aktieselskabet „Fabriken Lolland“, hvis formål var avl af roer og produktion af sukker. Stifterne var brødrene Erhard og J. D. Frederiksen, og i dec. 1872 nedlagde man grundstenen til fabriken i Holeby. Den første lollandske rockampagne var i 1873/74, og ca. tre uger senere end De danske Sukkerfabrikers Odense-fabrik kunne „Lolland“ d. 7. januar 1874 præsentere sit første sukker. Begynder-vanskelighederne var imidlertid meget store for begge fabriker, og brødrene Frederiksen, der manglede tilstrækkelig kapital til at tage begynder-tabene, måtte give op i 1877, og i 1880 kom deres fabrik under De danske Sukkerfabriker. Erhard Frederiksen blev senere ansat som konsulent ved sukkerfa-

briken i Nakskov, og dels gennem sin konsulentvirksomhed, dels gennem sit omfattende landøkonomiske forfatterskab fik han afgørende betydning for sukkerroevælden.

I 1882-83 opførtes sukkerfabriken i Nakskov, og den fik efter nordfransk mønster en række saftstationer ude i området, hvor man udvandt roesaften, som så i rørledninger blev ledet ind til hovedfabriken. Fabriken i Nakskov tilhørte De danske Sukkerfabriker, men oppositionen mod dette selskab og mod dets hovedmand C. F. Tietgen var voksende, og i Edward Tesdorff fik Tietgen en modstander af format. Tesdorff indkaldte i efteråret 1883 til møde om dannelse af en sukkerfabrik i Nykøbing på andelsbasis. I januar 1884 offentliggjorde Tietgen sin beslutning om at bygge en sukkerfabrik i Nykøbing. Tesdorff og Tietgen købte grunde i hver sin ende af byen, og begge begyndte at bygge fabriker. Enden på dette ejendommelige kapløb blev, at Tietgen under indtryk af krisen i verdenssukkerproduktionen gav op og med tab udviklede byggepladsen, mens Tesdorff gennemførte sit projekt, og andelssukkerfabriken i Nykøbing er i dag den eneste sukkerfabrik i Danmark, som ikke ejes af De danske Sukkerfabriker.

Nakskov sukkerfabrik, foto 1937.

I 1890'erne udvidedes roearealet betydeligt, bl. a. som en følge af anlæggelsen af smalsporede roebaner til afhjælpning af transportproblemet. I 1896/97 anlagdes sukkerfabriken i Maribo, oprindeligt som andelsfabrik, men allerede fra 1898 un-

der De danske Sukkerfabriker, og i 1909-10 opførtes som sidste skud på stammen sukkerfabriken i Saksøbing.

Fremmedarbejdere

Sukkerroedyrkning kræver arbejdskraft i sæsonen fra maj til november, for helt frem til mekaniseringen i 1950erne og -60erne var hakning, tynding og optagning håndarbejde. I de første år kom der svenske piger som sæsonarbejdere, men da Sverige selv fik brug for sin arbejdskraft, og da roearealerne på Lolland-Falster i begyndelsen af 1890erne blev stærkt udvidet, begyndte de lolland-falsterske roedyrkere i lighed med deres tyske kolleger at indføre polske sæsonarbejdere. De første kom i 1893, og med undtagelse af årene 1914-18 var det frem til 1929 et årligt tilbagevendende fænomen, at de polske piger kom om foråret og rejste hjem igen om efteråret.

I Polen var arbejderne hvervet af de såkaldte Aufsehere, tyskere eller tysktalende polakker, som førte polakkerne i samlet flok til Danmark. Det var Aufseheren, som sluttede kontrakt med arbejdsgiveren, og Aufseheren virkede dels som arbejdsleder, dels som mellemmand i så godt som alle anliggender. Ordningen førte til grove misbrug, som myndighederne i 1908 forsøgte at dæmme op for med loven om anvendelse af udenlandsk arbejdskraft, i daglig tale kaldet polakloven. Loven påbød bl. a. autoriserede kontrakter mellem arbejdsgiveren og den enkelte

arbejder, autoriserede afregningsbøger, en vis standard af de anviste boliger m. m.

Antallet af polakker svingede fra år til år. I et af de store år, 1911, kom der ialt 10.320 polske sæsonarbejdere til Danmark, heraf 4.609 til Lolland-Falster. Polakkernes procentvise andel af det samlede landarbejdertal i 1911 var for landet som helhed 3,8 %, mens det på Lolland-Falster

Polakpiger på Nykøbing banegård, foto o. 1900.

Roelugning, foto 1920erne.

var ikke mindre end 27,8 %. Forholdet mellem polakkerne og de danske arbejdere var køligt i den første tid. Den proletarisering af landarbejderne og daglejerne, der var fulgt i kølvandet på landboreformerne, var stadig en realitet, og i de danske landarbejders øjne var polakkerne løntrykkere. Forholdet bedredes betydeligt, da landarbejderne under og efter første verdenskrig blev organiseret, og

gennem strejker, hvor polakkerne var solidariske, fik skaffet sig bedre arbejdsforhold. Samtidig fik fagforbundene udvirket, at indførslen af fremmed arbejdskraft blev reguleret i takt med beskæftigelsen, og efter 1929 ophører den polske sæsonvandring til Danmark helt.

I årenes løb er en del af de, der oprindeligt var kommet som sæsonarbejdere, blevet boende i Danmark. Af forskellige

Optagning af roer, foto o. 1900.

grunde rejste de ikke med tilbage til Polen om efteråret, og ikke mindst som følge af den første verdenskrig blev adskillige polakker bofaste her i landet; men man savner nøjagtige oplysninger om, hvor mange der blev her. I 1940 boede der 1298 af polsk herkomst på Lolland-Falster, og man må gå ud fra, at langt de fleste stammer fra den gamle indvandring. Polakkerne har klaret sig godt; de er nu

ligeberettigede medlemmer af det danske samfund og danske statsborgere med samme rettigheder og pligter som andre danskere. Men vejen frem til ligeberettigelsen har været lang og hård såvel materielt som åndeligt, og det er mere polakkerne selv end det danske samfund, der har løst det fremmedproblem, som polakkerne på Lolland-Falster engang var.

Maskinfabrikanter

Hånd i hånd med de store nyvindinger inden for landbruget gik arbejdet med udvikling af landbrugsredskaberne. Det er landøkonomerne og landsbysmedene, der går sammen, og de første maskinfabriker med hovedproduktion af landbrugsredskaber opstår af de fordums smedjer. De betydeligste er Poulsen i Bandholm, der især fremstillede plove, A. C. Rasmussen i Stubbekøbing, der svang sig op på radsåmaskiner, og Hans Christoffersen i Holeby.

Hans Christoffersens levnedsløb kan illustrere dette afsnit af historien. Han fødtes 1845 i Bandholm og kom i lære hos jernstøber Poulsen; efter en tid hos maskinbygger H. C. Jørgensen i Fuglse blev han smed hos Erhard Frederiksen på Højbygård.

Hos Erhard Frederiksen fik Hans Christoffersen rig lejlighed til at sætte sig ind i de forskellige landbrugsmaskiner, der var fremme på den tid, for Højbygård var forud for sin samtid, bl. a. ved at bruge damppløve, radsåmaskiner, radrensere og amerikanske høstmaskiner. Hans Christoffersen interesserede sig især for de importerede radrensere; de arbejdede dårligt i den stive lerjord, og han tog fat på at udvikle en radrenser, som kunne arbejde godt under alle forhold. Resultatet blev den senere så velkendte Holeby-radren-

ser, som blev bærende i hans videre karriere som maskinfabrikant.

1877-82 drev hans smedjen i Godsted, hvor han grundfæstede sit ry som reparatør af maskiner. I 1882 købte han værksted i Holeby, og her udvidede han gentagne gange for i 1902 at tage det store spring og opføre en egentlig maskinfabrik.

Hovedproduktionen var radrensere af forskellige størrelser, men hertil kom fra 1895 fabrikation af radsåmaskiner, 1898 petroleumsmotorer, 1903 tærskværker og 1906 halmpressere, der ikke tidligere havde været fremstillet i Danmark. Hans Christoffersen døde i 1908, men fabrikken blev en tid videreført af hans søn, fra 1910 med hovedvægten på fabrikation af dieselmotorer.

*Hans Christoffersens Maskinfabrik i Holeby,
foto fra begyndelsen af vort århundrede.*

Politisk liv

Lolland-Falster optager ikke megen plads i de åndelige rørelses historie, til gengæld har det politiske liv altid været livligt. Siden systemskiftet i 1901 har stemmeprocenten altid været højere på Lolland-Falster end i det øvrige land, og deltagelsen i såvel kommunalpolitiske som landspolitiske møder har altid været stor.

Også hvad presse angår, har landsdelen været meget livlig. Ældst er „Lolland-Falsters Adresse Comptoirs Efterretninger“, som fra 1806 udkom i Maribo. Den blev fra 1812 fortsat i Nykøbing under navnet „Lolland-Falsters Stiftstidende“, og som landets øvrige stiftstidender var også Lolland-Falsters af konservativ observans. Det ældste venstreblad var „Nakskov Tidende“, hvis navn senere ændredes til „Lollands Tidende“ og sidst til „Tidende for Lolland-Falster“; det stiftedes 1868 i Nakskov, og fra 1873 udsendes i Nykøbing venstre-avisen „Lolland-Falsters Folketidende“. Det radikale venstre udgav fra 1891 „Lolland-Falsters Venstreblad“. I 1901 grundlagde den socialdemokratiske redaktør Sofus Bresemann i Nakskov „Lolland-Falsters Social-Demokrat“, der senere skiftede navn til „Ny Dag“.

Ved siden af disse mere eller mindre landsdelsdækkende aviser udkom der forskellige blade med mere lokalt virkeom-

råde, f. eks. de to højreblade „Lollands-Posten“, oprettet i Maribo 1836, og „Vestlollands Avis“, der udkom i Nakskov. I den sidste menneskealder har bladdøden imidlertid høstet kraftigt på Lolland-Falster, og i 1972 er kun „Lolland-Falsters Folketidende“ og „Ny Dag“ tilbage som dagblade.

Fotografiet er taget ved et vælgermøde i Nakskov i begyndelsen af vort århundrede, på talerstolen Sofus Bresemann. Han var en af periodens betydelige socialdemokratiske kommunalpolitikere. Han udnævntes i 1914 til kongelig borgmester og fortsatte som folkevalgt borgmester indtil 1928. I 1913 blev han medlem af folketinget.

K.U. marcherer 1934.

Opmarch på fløjene

1930erne var præget af kriser og arbejdsløshed, og de politiske modsætninger skærpedes. Især i storlandbruget var der utilfredshed med statens restriktioner, der bl. a. rationerede produktionen af svin, smør og sukkerroer, og mange vendte sig fra partiet Venstre og de gamle landbrugsorganisationer for at samles i den nye organisation Landbrugernes Sammenlutning – kaldet LS. På højrefløjen fik LS følgeskab af unge konservative, der førte sig frem i KU med pudsede støvler og skråremme.

Opmarchen på højrefløjen blev fulgt af en tilsvarende på venstrefløjen, hvor især mange arbejdsløse gled over mod kommunismen. Voldsomt gik det til i Nakskov i 1931, hvor de arbejdsløse besatte byrådssalen og fik byrådet til at bevilge 20.000 kr. til hjælp for de arbejdsløse. Bevillingen blev senere annulleret, og i forbindelse med 1. maj kom det atter til uroligheder, først mellem arbejderne og politiet; senere, da politiet var blevet drevet tilbage til tinghuset, hvor de forskansede sig, blev der tilkaldt forstærkning fra garnisonen i Vordingborg, og en deling feltmæssigt udrustede soldater skaffede om-

sider ro i byen. Efterspillet var arrestationer og retssager, som gav genlyd over hele landet.

Militær foran politistationen i Nakskov, maj 1931.

Fugleflugtslinjen

Fra gammel tid har der på Lolland-Falster været to overfartssteder til Tyskland: Gedser og Rødby. Overfarten Rødby-Fehmern er den korteste, og fra 1800-tallets midte mødes med mellemrum tanker om en fugleflugtslinje. I 1866 fik ingeniør Krøncke koncession på en jernbane til Vordingborg med bro over Storstrømmen og videre over Falster og Lolland til Syltholm i nærheden af Rødby, hvorfra der skulle etableres dampskibs-forbindelse til Fehmern. Krøncke måtte imidlertid opgive på grund af kapitalmangel. Herefter flyttedes interessen til Gedser, hvortil jernbanen fra København var blevet ført, og i 1866 åbnedes dampskibs-ruten til Warnemünde fra den da nyanlagte Gedser havn.

I 1906 rørte Rødby igen på sig; på lokalt initiativ påbegyndtes bygningen af en fiskerihavn på Syltholm, og da havnen i 1912 var færdig, fik den navnet Rødbyhavn; hertil førtes den i 1874 byggede jernbane Maribo-Rødby. I 1915 anlagdes et jernskibsværft, og havnen blev udvidet. Imidlertid kom der ingen færgeforbindelse; første verdenskrig og den efterfølgende krise satte en stopper for planerne, havnen voldte kvaler og sandede til, i 1921 krakkede værftet, og i 1923 måtte Rødby standse sine betalinger.

Under tysk pres genoptages planerne i 1940. Autostradaen over Lolland blev be-

sluttet, og det var ved igangsættelsen af de store vejarbejder, at spaden knækkede, da trafikminister Gunnar Larsen den 14. sept. 1940 skulle tage det første spadestik.

Fugleflugtslinjen blev ikke færdig under krigen. I tiden efter brugte man to ruter fra Gedser, dels til det nu østtyske Warnemünde, dels til det vesttyske Grossenbrode. Fugleflugtslinjen var imidlertid ikke skrinlagt, og omsider – den 19. maj 1963 – blev den åbnet, næsten 100 år efter ingeniør Krønckes første forsøg.

Under tysk pres blev anlægget af fugleflugtslinjen genoptaget i 1940, og da trafikminister Gunnar Larsen d. 14. sept. 1940 skulle tage det første symbolske spadestik, knækkede spaden. Uheldet appellerede stærkt til den danske humor, også hos en af de tilstedeværende honoratiores, statsbanernes generaldirektør P. Knutzon, der ses bag trafikministeren.

Foto: Vagn Hansen, Nordisk Pressefoto.

De seneste årtier

I 1950'erne og 1960'erne er der på flere områder sket afgørende ændringer i landsdelens indre og ydre struktur. Et af periodens kendetegn er væksten i den offentlige sektor. Udbygningen af f. eks. skolevæsenet tog voldsom fart, og egnens stærke skoleinteresse gav sig bl. a. udslag i, at der blev bygget mange centralskoler. De senere år har vist, at mange af dem var for små, og de sammenlægninger og nedlæggelser, som vi nu er vidne til, er for mange en smertelig proces. Også sygehusvæsenet har været under voldsom udbygning fra 1950'erne, og 1970'erne vil nok blive præget af en tilsvarende ajourføring af omsorgen for de gamle og for de kronisk syge.

En ny offentlig storforbruger er vejvæsenet. I efterkrigstiden er der bygget store og betydelige vejanlæg, hvis anlæggelse, pasning og vedligeholdelse koster mange penge. De voksende krav til den offentlige sektor førte til kommunalreformen, der fra 1. april 1970 reducerede 68 sognekommuner og 7 købstadskommuner til 13 storkommuner, der nu omfatter såvel by- som landområder. Samtidig blev det gamle Maribo amt og det gamle Præstø amt lagt sammen til det nye Storstrømsamt, og den kongevalgte amtmand

blev afløst af en folkevalgt amtsborgmester.

Lolland-Falster har altid været en udpræget landbrugsegn, og landsdelens industrialisering har som helhed været relativt svag. Det har siden 1950'erne voldt store problemer, for i samme takt som landbruget såvel befolkningsmæssigt som indtjeningsmæssigt må vige pladsen som landets vigtigste erhverv, vokser indtjenings- og beskæftigelsesproblemerne. Andre egne end Lolland-Falster er i denne situation, og gennem egnsudvikling søger man at råde bod på denne skæve udvikling.

Mekaniseringen af landbruget tog voldsom fart i 1950'erne; i dag har selv de mindste brug traktorer som trækraft, og såvel såning som pasning og høst af afgrøderne klares i stor udstrækning maskinelt. Selv roedyrkingen er blevet mekaniseret; brug af særligt præparerede og indkapslede frø mindsker eller fjerner helt arbejdet med udtynding og håndlugning, og om efteråret tages roerne nu næsten overalt op med maskine. Samtidig med denne rationalisering af planteavl er antallet af kvægbrug dalet betydeligt.

Følgen har været en affolkning af landdistrikterne; landbrug lægges sammen, og

adskillige landmænd eller deres koner søger deltidsarbejde i byerne. Det har været en voldsom omvæltning, og det er mærkeligt at være vidne til, at denne landsdel, der har beskæftiget så mange sæsonarbejdere – svenske piger, polske pi-

ger og i 1930'erne jyske roekarle – nu selv sender sæsonarbejdere til Københavnsområdet.

Der er et dejligt land...

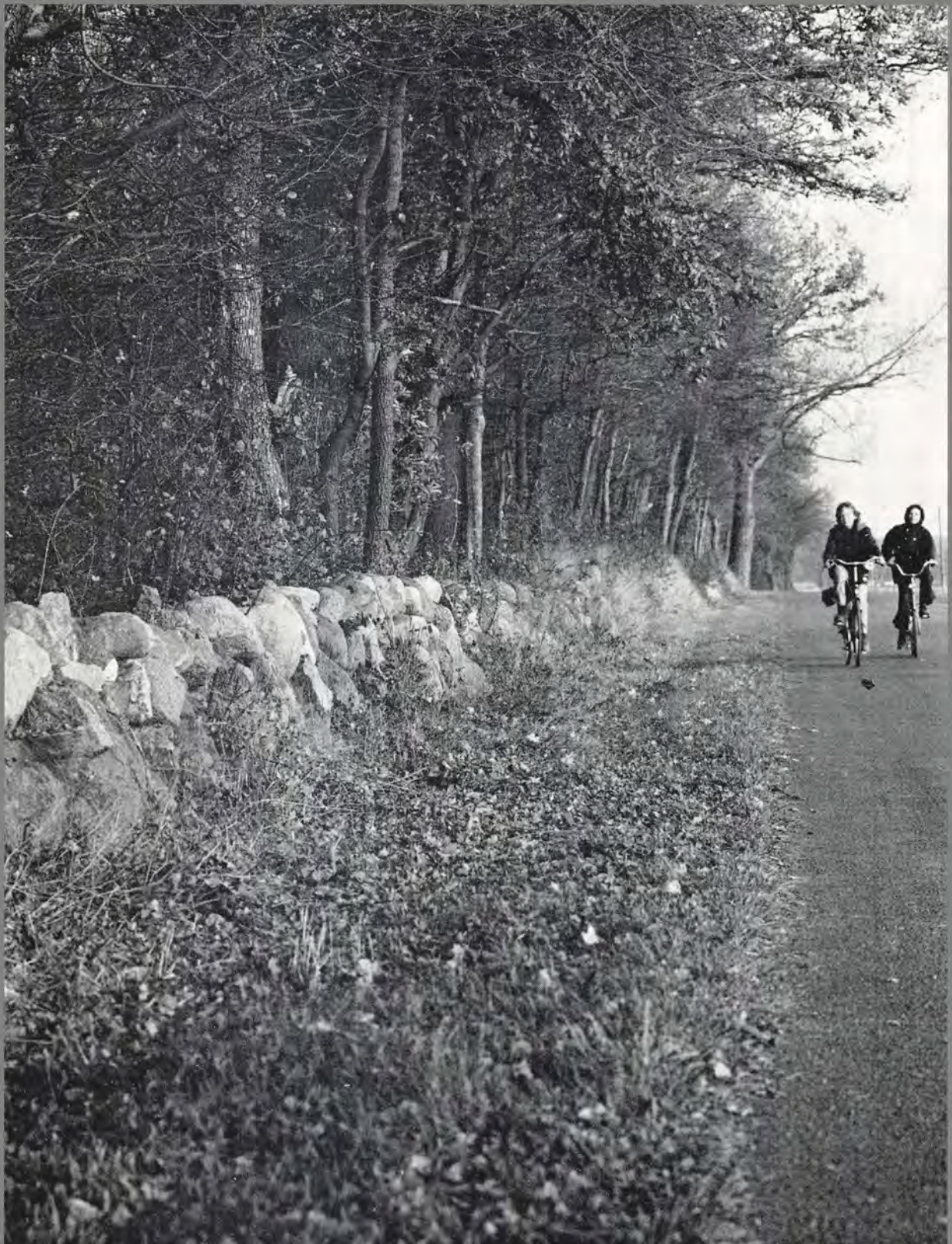
På de foregående sider er samlet nogle brikker af Lolland-Falsters historie. Historie er en form for kollektiv hukommelse, og det at huske kan undertiden give dybere indsigt også i aktuelle problemer.

Vi er alle produkter af en lang udvikling, og det samme er det landskab, der omgiver os. Hver generation har sat sit præg, fra de første bønder begyndte at rydde skoven til vore dages parcelhusbyggeri og vejgennemføringer. Tidligere generationer tænkte vel ikke så dybt over dette, men greb ind, hvor det var nødvendigt, og så vænnede man sig efterhånden til forandringer. Så enkelt er det ikke længere, for dels har vi idag helt anderledes midler til at ødelægge med, dels har vi behov for andet og mere end lige til dagen og vejen. Hvad der tidligere kunne ske spontant og efter behov, kræver idag indsigt og planlægning.

På dette område kan den svage industrialisering, som ud fra andre synsvinkler må beklages, vise sig at være et gode. For Lolland-Falster har undgået de store og tankeløse ødelæggelser, som man kan se overalt, hvor industrialiseringen har haft en tidlig blomstring. Landbrug præger et landskab, men det ødelægger det ikke, og endnu kan vi sige, at Lolland-Falster er et dejligt land.

Naturopfattelsen er som alt andet underkastet tidens omskiftelser. Inspireret af forrige århundredes romantik har man langt ind i vort århundrede søgt oplevelser i mødet med den vildsomme og uforståelige natur. Det er ved at ændre sig nu. I dag, hvor mennesker næsten overfodres med det uforståelige, er det helt andre ting, man søger. Der er et voksende behov for det overskuelige, for det, man kan blive fortrolig med. Det er ikke vild og uberørt natur, men det menneskeskabte landskab, hvis historie man med lidt viden og med blikket åbent umiddelbart kan se.

Endnu er der præg af alle tidsaldre i det lolland-falsterske landskab, endnu kan vi sige, der er et dejligt land – måske vil det blive vores allerstørste aktiv.

Billedfortegnelse

Hvor ikke andet er anført, findes negativet på Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

- s. 8 Egetræer. Skejten ved Fuglsang. Foto nov. 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 9 Pilespids af Bromme-typen, længde 10,4 cm, fundet i Nagelsti. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 10 Hjortetak-økse, længde 30 cm, fundet i Hunseby. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 11 Lerkar, højde 15 og 27 cm, fundet i Sørup mose. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 12 Skejten ved Fuglsang. Foto nov. 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 13 Stendysse i Flintinge. Foto nov. 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 14 »Kong Svens Høj«, jættestue ved Pederstrup. Tegning 1876 af Magnus Petersen. Nationalmuseet.
- s. 15 Gravhøje på Birket kirkegård. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 17 Bronzesværd, længde 69 cm, fundet i Røgbølle sø. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 18 »Højene« ved Hejrede sø. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 19 Ansigtsturnen fra Lungholm, højde 27 cm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 20 Irsk bronzespænde, tv. 5,8 cm, fundet i Vejleby. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 21 Hobby-bægrene, højde 10,6 cm. Nationalmuseet. Foto J. H. Piepgrass efter kopierne på Lolland-Falsters Stiftsmuseum.
- s. 22 Runestenen fra Sædinge, nu på Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 24 Lerkar af vendisk type, højde 8,5 cm, fundet i Vejleby. Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 25 Rekonstruktion af Hominde-spærringen, efter Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog 1936 s. 105.
- s. 27 Søllested kirke. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 28 Fjelde kirke, tegning af J. Kornerup 1859. Nationalmuseet.
- s. 29 Ålevad voldsted i Godsted sogn. Foto 1965 Kjeld Snedker.
- s. 30 Krucifiks fra Holeby, nu på Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 33 Ravnsborg voldsted. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 34 Svinehave voldsted ved Gedser. Foto 1965 Troels Snedker.
- s. 35 Dødedansen. Kalkmaleri i Nr. Alslev kirke. Foto Nationalmuseet.
- s. 36 Kippinge kirke. Foto nov. 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 39 Maribo domkirke, nordre sidegang set mod vest. Foto 1930erne V. Paulli.
- s. 40 Maribo domkirke, indre set mod vest. Foto Nationalmuseet.
- s. 41 Nysted. Kobberstik i Pontoppidans danske atlas 1767.
- s. 43 Albuen set fra luften. Foto 1966 Hans Stiesdal.

- s. 44 Slotø set fra luften. Foto Nationalmuseet.
- s. 45 Nakskov skibsværft. Arbejderne forlader nybygning nr. 56 »Laura« på bedding. Foto aug. 1933 V. Paulli.
- s. 46 Skalkekorset i Frejlev. Foto 1955 Bodin.
- s. 47 Detalje af relief fra senmiddelalderlig altertavle, oprindelig Rødby kirke, nu i Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 48 Dronning Sophie, efter maleri af Jacob van Doort. Frederiksborg.
- s. 49 Nykøbing slot. Kobberstik fra Den danske Vitruvius 1746.
- s. 51 Felt af prædikestol i Kippinge kirke, signeret af Jørgen Ringnis. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 53 Nakskovs befæstning 1658. Kobberstik i Samuel Pufendorfs værk: De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis. Nürnberg 1696.
- s. 55 Gravsten på den jødiske kirkegård i Nakskov. Foto V. Paulli.
- s. 57 Øster Ulslev rytterskole. Efter ældre foto i Lolland-Falsters Stiftsmuseum.
- s. 59 C. D. F. Reventlow med sin familie. Maleri (skitse) o. 1790 af Nicolai Wolff. Reventlow-museet på Pederstrup.
- s. 60 Pilehegn ved Løjtofte. Foto 1920erne V. Paulli.
- s. 61 Pilehegn ved Kippinge. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 63 Orupgård o. 1870. Efter tegning i Nordisk Billed-Magazin.
- s. 64 Demonstration af damppløjning på Nørrefælle i København 1869. Efter J. S. Greve: Redskabs- og Maskinlære, København 1871.
- s. 65 Et af Højbygårds lokomobiler i arbejde o. 1910. Lokomobilet findes nu på Frilandsmuseet i Maribo. Efter ældre lysbillede.
- s. 67 Etiketter fra Lauritz Schrøders købmandsgård i Maribo. 1860erne. Privateje. Foto J. H. Piepgrass.
- s. 68 Sydfalster under stormfloden d. 13. nov. 1872. Efter Illustreret Tidende 1. dec. 1872.
- s. 69 Møllen ved Næsbæk i nærheden af Rødby. Efter ældre lysbillede.
- s. 70 Roehøst. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 72 Nakskov sukkerfabrik. Foto 1937 Bodin.
- s. 73 Polakpiger på Nykøbing banegård. Efter ældre lysbillede.
- s. 74 Roe-lugning i nærheden af Herredskirke. Foto 1920erne V. Paulli.
- s. 75 Roeoptagning i nærheden af Maribo. Efter ældre foto i De danske Sukkerfabrikers arkiv.
- s. 77 Interiør fra Hans Christoffersens maskinfabrik, begyndelsen af vort århundrede. Efter foto i Holeby Dieselmotorfabriks arkiv.
- s. 79 Vælgermøde i Nakskov med Sofus Brese-mann. Efter ældre lysbillede.
- s. 80 K.U. marcherer på banegårdspladsen i Nakskov. Foto 1934.
- s. 81 Militær foran politistationen i Nakskov under urolighederne i maj 1931.
- s. 83 Spaden knækker 1940. Nordisk Pressefoto.
- s. 85 Pløjning ved Vantore. Foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.
- s. 87 Vej ved Rykkerup. Foto 1971 J. H. Piepgrass.

Omslaget

Forsiden: Pilehegn på Nordfalster, i baggrunden ses Vålse kirke.

Bagsiden: Pløjemark ved Vantore.

Begge foto efteråret 1971 J. H. Piepgrass.

Stormfloden 1872

Så skrækkelig rasede storme og flod
om natten i mulm og i mørke,
så mangen en bygning, der knejsende stod,
er sunket for havflodens bølge.

Ja, skibe gik under med mand og med mus
og landsbyer ligger nu øde,
hvor før der var lykke i mangen et hus,
der ligger nu syge og døde.

Ja, Herren er stor i sin vrede og harm,
mod ham kunne ikke vi stride,
men han lægger trøst i den sørgende barm
og lindrer den stærkede kvide.

Når børnene råbte forældrenes navn,
som sank på den skummende bølge,
da åbner han for dem sin gavmilde favn
og vil gennem livet dem følge.

Gud trøste de arme, Gud styrke enhver,
som ramtes af ulykkens vrimmel,
sørg ikke for dem, som I have så kær,
Gud tog dem op i sin himmel.

Ret aldrig til Danmark slig ulykke drog,
og den vil man længe erindre,
men Herren kan læge hvert sår, som den slog,
hvert sørgende bryst kan han lindre.

Men du, som ej ramtes hin ulykkes nat,
glem ikke en skærv til din næste,
som har mistet arne og lykke dertil,
Gud ser det igen til dit bedste.

Stormfloden i 1872

Af Viggo Larsen

Det er ikke formålet med denne artikel at fremføre nyt stof. Det vil næppe heller være muligt i nævneværdig grad. Det er heller ikke meningen at genopfriske alt det, man véd om stormfloden 1872, men efter 100 års forløb kunne det måske nok være på sin plads at give en for nutiden let læselig oversigt og at mindes denne for disse øers befolkning så ulykkelige begivenhed. Så meget mere som Østersøen stadig er den samme farlige nabo, og vi, som bor her, undertiden ligesom aner en lurende fare. Jeg har flere gange i årenes løb truffet folk, der har naboens kendskab til Østersøen, og som har givet udtryk for pessimisme både med hensyn til dens pålidelighed og til digernes tilstrækkelige højde og styrke, kort sagt – synspunktet: Det vil kunne ske igen! – under de samme uheldige omstændigheder. Og selv om tværdigerne måske vil begrænse ulykkens omfang, så vil det blive slemt nok endda, fordi der i dag bor flere mennesker og dyr, og fordi jordens ydeevne er langt større i dag end for 100 år siden, ødelæggelsen på den derfor også føleligere.

Selvfølgelig møder man også optimisterne, som siger: Selvfølgelig kan det ikke ske i dag! Digerne er dobbelt så høje

som dengang, vi er bedre garderet på alle måder, der er ingen fare! – Ofte føjes der så alligevel til, at *skulle* det ske, så har vi tværdiger, som vil begrænse omfanget af ulykken, vi har vejrtjeneste og tekniske måleapparater, der kan forudsige stormflod – vi vil blive advaret i god tid, og vi kan i dag langt hurtigere komme i sikkerhed. Det er altså op til den enkeltes sindsindstilling, om man skal leve i frygt eller i tryghed bag de store lolland-falster-ske diger.

Kampen mod havet

Naboskab med havet vil altid medføre kamp imod det. Stormfloden 1872 var slem ved Østdanmark, men for ikke at overdimensionere den, må vi sammenligne med, hvad der i tidernes løb er sket mod vest, hvor vi har kyst mod det største og grummeste af de danske grænsehaver – Vesterhavet.

Den største og første stormflodskatastrofe, som kendes i Danmark, dateres til den 17. februar 1164 og gik ud over Sønderjyllands vestkyst. Den skal have krævet ca. 20.000 menneskeliv. – Det var langt fra Lolland-Falster – og langt fra 1872. Noget lignende skete igen i 1634. I

det flade land fra Ribe til Hamburg krævede stormfloden dennegang ca. 15.000 menneskeliv. 1825 brød Vesterhavet igenem ved Agger, 1863 ved Thyborøn, og da blev Limfjorden til det sund, som den er i dag.

Østersøen er nok mere skikkelig – men lige så lumsk! Østersø-stormfloder har der også været mange af. Næppe alle er registrerede. Om de ældste har vi ingen samlede beretninger, kun spredte optegnelser fra kirkebøger og retsprotokoller o. lign. giver et svagt billede af begivenhederne. Der findes beretninger om en stormflod – dateret 10. februar 1625 – som minder meget om 1872. Stormen var så voldsom, at Nakskov kirkespir, som kun var 7 år gammelt, blæste ned, og vandet oversvømmede hele egnen fra Nakskov til Rødby. Christian d. Fjerde skrev et brev, som er dateret Vordingborg 4. marts 1625, og deri fortæller han, at han har måttet afbryde en rejse til Tyskland over Rødby (dengang som nu – 350 år senere) – fordi „byens skuder og både er bortdrevne, byen på 3 gårde nær henskyttet af vandet, og ingen uden præsten beholdt noget fæ.“ Det skal nok passe. Også i 1872 var kun en plet omkring kirken, hvor præstegården nok tidligere har ligget, fri for oversvømmelsen. – 1694 var her igen stormflod. 1700-årene synes at have været nogenlunde fredelige, men i 1825 gik vandet fra vest helt op til Arninge præstegård, og ind gennem Rødbyfjorden gik det op til Askø og Landet, så to husmænd, der boede i lavningen mellem Aageby og Landet ved det senere Kortrup mejeri, ikke mere turde bo der, men flyttede op og byggede på Aageby kirke-

tomt. – Stærkt højvande var det igen i 1836 og 1858 – og så er vi fremme ved katastrofen 1872.

Højvandsvolde og udflytning

Gamle kort viser os, hvordan Lolland-Falster så ud, før de sidste godt 150 års afvandingsarbejde begyndte. Det ses, at øerne tidligere havde mange bugter, fjorde og vige fyldt med små øer. Det gjaldt ikke mindst Sydlolland og særlig Rødby Fjord-området. Her var kysten frynset ud i et virvar af tanger og odder, halvøer, øer og holme. Både for Lolland og Sydfalster var det sådan, at der yderst mod havet var smalle sandtanger, som forbandt de yderste øer og kystpunkter.

Den smalle del af Falster fra Væggerløse til Gedser Odde var oprindelig kun halvt så bred som nu. Det meste af det flade land mod øst var en havbugt, som mod det åbne hav skærmedes af tre øer på rad. De var groet op af havets aflejringer ude ved bugtens rand, som blev den nuværende kystlinie. Øerne kaldtes – fra nord til syd: Langø, Bøtø og Bøtø Fang. Disse tre øer groede efterhånden sammen til én, som kaldtes Bøtø. Det var hollændere, som gav den navnet. Butenø, kaldte de den, den ydre ø. Christian den Anden (1513–1523) indkaldte nogle hollandske familier, som var kendt med digebygning fra deres hjemland. De fik øens jord i fæste, flyttede derud og digede om marker og enge. De levede af kohold og „hollænderi“ (mejeri) samt vel også af fiskeri i bugten. Men havet – følgerne af de mange oversvømmelser – fordrev efterhånden hollænderne til fastlandet, hvor

*De søge de Savnede den 14de November 1872.
Illustreret Tidende 1. december 1872.*

de blandedes med den falsterske befolkning, og hvor deres efterkommere endnu lever. – Tilsandingen fortsattes. Øens klitrække mod havet blev stadig højere, munden mod havet lukkedes næsten til, og bugten blev til Bøtø Nor.

Omkring 1850 var man overalt i landet igang med udtørnings- og afvandingsbestræbelser. I fjordvige længst muligt fra havene byggede man diger og slusede vandet ud ved ebbe. Også ved noret digede man stadig. Omkring denne tid havde etatsråd Edward Tesporph på Orupgård, som tillige var ejer af Bøtøgård, fået den dristige idé at udtørre 2400 tdr. land af

Bøtø Nor. Under hans ledelse dannedes et interessentskab til planens udførelse. Man gik først igang med at grave et nyt udløb fra noret nord for Marrebæk ud til Guldborgsund. Udløbet mod øst blev lukket med en dæmning, og hvor klitterne ikke synes tilstrækkeligt høje, byggede man dige langs Østersøen. Det gik godt, og store arealer blev forvandlet til mark og eng.

På samme måde arbejdede man på Nordfalster og ved Lollands kyster. Den lave jord var begyndt at friste befolkningen. Ved lavvande blottedes store strækninger med sand eller mudderbund. Ved

højvande sivede vandet op mellem de flade strandenges græs, siv og sten, og hvis man ikke digede lidt, gik det ved stormflod op over de yderste, dyrkede marker – og man digede længere og længere ud. Men ud mod havet lå der vældige næsten mennesketomme strækninger. Et mundheld på Sydjylland sagde: „Verden er stor, med Rødby Fæland er større.“ Men de store områder fristede, og der var stadig bønder, som søgte at indvinde mere fra ødemarken. Risgærder byggedes, og ved dem dyngede man sten, sand og tang sammen. Det kunne hjælpe mod de små højvande, men hvis naboen ikke havde dige, løb vandet jo ind fra siden. Det lærte folk nødvendigheden af at arbejde sammen og efter plan. Digerne blev stadig højere og flyttedes længere ud. – Bag arbejdet og energien lå jo nok, at disse fæland og overdrev omkring 1850 blev udskiftede og gik over til selveje. Efterhånden byggedes der diger fra ø til ø og fra højdepunkt til højdepunkt. Det var hårdt og slidsomt arbejde, der blev lagt her, men fæstebønderne, der ofte måtte gå en lang vej ind i landet på herregårdsarbejde, var fattige, og der var ingen industri til at opsuge befolkningsoverskuddet. Men så kunne sønnerne måske skaffe sig udkommet ude på holmene og i de lave egne mod havet. Folk byggede digerne – eller højvandsvoldene, som de også kaldtes, endnu lidt højere og begyndte at flytte ud og bosætte sig i det lave land. Disse forhold gjorde 1872 skæbnsvanger for mange. – Ved de tidligere stormfloder hører man ikke om tab af menneskeliv. Hvis det er rigtigt, at ingen omkom under disse, så hænger det naturligt sam-

men med, at de oversvømmede områder dengang ikke var beboede, men lå øde hen i hvert fald den største del af året. Det var sikkert også af betydning, at der ingen diger var! Vandet steg derfor jævnt, og folk kunne nå at søge sikre steder. – I 1872 var det helt anderledes. De tidligere overdrev var nu i nogen grad blevet bebygget, og det var sket i tillid til de primitive diger. Men digerne blev i virkeligheden en lurende fare i stedet for et sikkert værn. De holdt kun en tid, og da vandet til sidst brød igennem, skete det med så stor kraft og hurtighed, at vandet kom væltende som en flodbølge, der afskar tilbagetoget for de yderst boende. På ganske kort tid var store områder forvandlet til frådende, stormpisket sø, hvorfra enkelte højdepunkter ragede op, og der udspilledes fantastiske menneskelige tragedier. Hvor mange husdyr, der omkom, har man vel næppe tal på – for ikke at tale om vildtet.

Stormfloden – årsag og forløb

Stormflod og højvande i farvandene omkring Lolland-Falster er betinget af de geografisk-geologiske og klimamæssige ejendommeligheder omkring Danmark. Vi har overvejende vestlige vinde, men megen skiften, så flere dages vestlig blæst kan slå pludselig om til østenblæst. Danmark er anbragt mellem Vesterhav og Østersø, og forbindelsen mellem disse to have er de smallere farvande Skagerrak og Kattegat og de smalle danske bæltter og sunde. – Ved vedholdende vestlig vind sker der tit en ophobning af vand i Østersøen, og når vinden skifter til øst, vil den

ophobede vandmasse, dels af egen drift, dels af vindens pres drives ind i de smalle farvande mellem øerne i rivende strøm. Da bliver der højvande ved vore sydlige kyster, og under stærke storme bliver højvandet til stormflod. – Foran er der redegjort for nogen af historiens værste stormfloder op til 1872.

Forhistorien til den store stormflod er vejret først i november 1872. – Først på måneden blæste det stærkt fra vest. Den 8. og 9. november var det hård kuling til storm fra vest og nordvest. Så lagde vinden sig, og den 10. november blev det vindstille. Det hedder i en beretning fra dengang: „Hen på søndagen den 10. november bredte en dødlignende stilhed sig over hele naturen.“ Efter mange dages stærk blæst vil vindstille altid føles særligt stille – men her var efter de gamle beretninger stilheden noget ganske særligt og ejendommeligt, aldeles knugende og uhyggelig. Det var, som faren og uhyggen lå i luften. Man spurgte sig selv: Hvad er der i vejen? Mandag den 11. begyndte det igen at lufte op, først fra sydøst. Mange skibe, som havde ligget i læ for vesterstormen under Møn, Bornholm og ved Sveriges kyst, lettede anker og stod vesterpå, lidet anende, at det for mange af dem skulle blive deres sidste sejlads. – Men vinden tog til i styrke, drejede mere i øst, gik så helt om i nordøst og blev til kuling og – i løbet af den 12. novbr. – til stærk, ja, orkanagtig storm.

En ældre kyndig mand har fortalt mig denne version af stormflodens forhistorie: Først i november rasede en sydvestenorkan over Atlanterhavet. Den satte en masse vand ind i Vesterhavet, hvorfra der

igen pressedes vand ind igennem Skagerrak til Kattegat, så der blev stærkt højvande i den nordlige del af dette farvand. Samme vindretning bevirkede samtidig højvande i Østersøens nordlige og østlige del – med deraf følgende lavvande i den sydlige del. Derefter drejede vinden gennem vest op til nordvest og sendte højvandsmasserne fra Vesterhav, Skagerrak og Kattegat gennem bæltet og sunde ud i Østersøen, hvis sydlige del nu også fyldtes stærkt op. Denne stærke vandopfyldning i Østersøen var sammen med de mest uheldige kombinationer af vindretninger – de uheldige omstændigheder, som førte til katastrofen i 1872.

Stormen (orkanen) den 12. novbr. varede hele dagen og fortsattes natten igennem og næste dag – den 13. novbr. – til hen under aften. Den pressede vandet fra den nordlige Østersø og – hvad der var lige så slemt – fra Kattegat – ned i den sydlige Østersø. Afløbet fra Østersøen mod nord var altså spærret af stormen og det tilløbende vand. Proppen var sat i flasken! Det bragte katastrofen over vore lave øer. – Om aftenen den 12. novbr. var vandstanden ved Bornholm 3 fod over dagligt vande, ved Sydfalster og Sydlolland 3–4 fod over. – Ved Bøtø og Gedesby var der folk på diget om aftenen den 12. novbr., men vandstanden var da ikke foruroligende høj. En tid syntes vandet endog at falde lidt, så folkene gik beroligede hjem. Vi må nu tænke os, at i løbet af natten har den nordøstlige storm stadig presset vandet mod syd. Efterhånden som vandmasserne er stemmet op mod de sydlige kyster, er strømmen gået mere mod vest – mod Fehmern Bælt. –

„Om morgenen den 13. novbr. meget tidligt var der atter folk ved stranden. Da havde vandet nået overkanten af diget og var i færd med at gå over, og da stormen rasede med frygtelig magt, var det at forudse, at en stor ulykke stod for døren. De udsendte turde ikke opholde sig ved havet ret længe, thi det forekom dem, at havet hævede sig så højt, at det hvert øjeblik kunne vælte sig i en forfærdelig højde ind over dæmningerne.“ På vejen hjem „kom vandet dem i møde fra noret, og det blev dem klart, at havet allerede var gået over længere mod nord, på Bøtø.“

Ved Sydlolland var vandstanden tidligt om morgenen den 13. nået op til ca. 6 fod. Det var det højeste, vandet plejede at nå – når højvandet var værst, men man havde set det før og var derfor ikke særlig foruroliget, og det syntes en tid, at det ikke ville stige mere. Dette synes at have givet beboerne den tro, at det værste nu var overstået, og digerne holdt jo, så næsten ingen tænkte på at komme bort. – Men ved daggry begyndte vandet at stige med en helt ukendt hurtighed, op til en fod i timen. Diget ved Strandholm øst for Rødby var kun 7 fod højt, og her kom det første digebrud ca. kl. 7 om morgenen. Vandet fyldte hurtigt terrænet sydøst for Rødby og gik i en rivende strøm over Lidsøterrænet og forenede sig med „Rødby Fjordens stormpiskede og oprørte vande – bruste videre mod vest, hvirvlende og ødelæggende alt på sin vej – forbi Magleholm og Lilleholm“ – to små øer i fjorden.

Det næste digebrud kom ved halvøen Hummingen ca. kl. 8, og herfra bredte vandet sig i alle retninger. I landsbyen

Alminde var mændene gået ud med halm for at stoppe for vandet ved diget mod Rødby Fjorden, hvis det skulle true med at gå over. Men de blev hurtigt klar over, at det var gået over andre steder. Man vendte hjem og holdt godt udkig fra landsbyen og så da også vandet komme væltende som en lang grå vold, men – det kom fra to sider, fra Rødby Fjorden og fra Humminge-bruddet, og de to bølger tørnede sammen med et mægtigt brag – midt i byparken. Vandet maledes til skum og sprøjt og trængte ind overalt, gennem vinduer og døre, og man måtte straks søge op på lofterne.

Omtrent samtidig med Humminge-bruddet skete et tredje digebrud et sted vest for Nakskov. Herfra strømmede vandet mod sydøst. Fra Humminge og Rødby Fjorden strømmede det mod nordvest, og også disse to flodbølger mødtes med et brag – ved herregården Øllingsø.

Nu var størstedelen af Sydlolland forvandlet til et skummende hav, hvoraf kun enkelte øer som grusbakkerne på Hoby Skov og Landet Kirkebakke med kirken og skolen ragede op. I lighed med det vestlige Sydfalster var byerne Kappel, Tillitze og Dannemare med nærmeste omgivelser blevet til en stor ø i havet.

Vandet nåede mange steder gennem lavninger langt ind i landet, så de gamle „Lå'er“, der har givet øen navn, genopstod. Gennem Nakskov Inderfjord op forbi Aunede og Halsted helt tæt op mod Vesterborg sø. Gennem Rødby Fjorden op forbi Landet og Askø (som igen blev en ø), op til Nakskov-Rødby landevejen ved Ålstrup, hvor en ung mand druknede, da han ville forcere vandmasserne til hest.

– Fra mangt et loft kastedes skræmte og længselsfulde blikke ud over bølgerne: Hvornår ville dog alt det vand igen synke i havet!

Henimod middag kulminerede stormen og tog så langsomt af, men vandet strømmede stadig mod vest, og stormfloden kulminerede ikke før ved tretiden om eftermiddagen. Ved denne tid var der i det nordlige Kattegat en vandstand på 3 fod under dagligt vande. Ved Middelfart var der samtidig 9,5 fod o. d. v. Det var proppen, som spærrede for afløbet mod nord! Vandet begyndte ikke at falde før ved 3–4-tiden. Da var vinden drejet mod øst og proppen dermed lettet, så vandet igen kunne strømme mod nord – men da var hele Sydfalster og Sydlolland forlængst erobret af Østersøen. På Falster var druknet 52 og på Lolland 28 mennesker. Hertil kom mange søfolk, som strandede med deres skibe langs kysterne.

De målinger og beregninger, der blev foretaget omkring stormfloden, viser hvilken forbløffende magt vinden har til at flytte vandmasserne i havet. Ved kl. 3 om eftermiddagen den 13. november 1872 var vandstanden ved Helsingfors ca. 4 fod under dagligt vande. På en linie fra Stockholm over Øland til Nordtyskland var der normal vandstand. Ved Sydfalster og i Fehmernbælt var der 9 til 10,5 fod over dagligt vande (ved Kiel og Flensborg op til 11–13 fod over dagligt vande). Hele Østersøens vandspejl dannede da et skråplan med en hældning på ca. 15 fod! (ca. 5 meter!)

Den højeste vandstand på forskellige punkter under stormfloden:

Nakskov Havn	6,3 fod o. d. v.
Fredsholm	7,3 „ „
Vesternæs	8,5 „ „
Kramnitze	9,5 „ „
Brundragene	10,5 „ „
Ved Falsters sydkyst ca. 9-10	„ „

Stormflodens virkning:

Materielt og følelsesmæssigt – Enkelte beretninger

Hvordan gik det nu for de ulykkelige mennesker, som befandt sig i stormens og vandets larm og hvirvel? Fra roligt dagligliv kastet lige ind i en voldsom naturkatastrofe!

Vi vil prøve at se lidt på både det materielle og det følelsesmæssige i den forbindelse – stormflodens forskellige virkninger. – Det følelsesmæssige var selvfølgelig i forgrunden under selve katastrofen og den nærmeste tid derefter. – Den materielle skade sås og vurderedes først rigtigt bagefter, selv om mange mennesker i disse strenge timer måtte se deres hjem og bohavne sejle bort eller ødelægges og deres husdyr drukne.

„Det var et sørgeligt syn, man efter stormfloden havde for øje. Mange huse var bortdrevne, og de tilbageværende grundigt ødelagt. Bohavet var borte. Kreaturerne druknede. Foderet væk eller ødelagt. Jorderne så gennemtrængt med saltvand, at man måtte frygte, de ikke ville bære ordentlige afgrøder de første par år.“

Mange steder var bygningerne helt forsvundet. Af smedien i Gedesby stod kun ambolten på sin plads. Af et hus kun en

kakkelovn. Af en gård kun en hakkelsesmaskine. Andre steder så man bare en sammenstyrtet, sammenfiltret hob. Andre steder igen stod husene sunkne og skæve, lervæggene var skyllet bort, stolperne bar resterne af taget, men de var ofte forrykket fra syldstenene. Det meste bohøve var ført bort af strømmen, resten var smadret eller ødelagt af vandet. „På de højere punkter og klitter fandtes efter floden særlig ophobet store mængder af drivgods i den højdeline, som bølgeslaget havde nået, således på øen Myggefjed i Rødby Fjord, hvor tusinder læs af gods og ejendele fandtes opskyllede sammen med masser af druknede heste, får, svin, høns, hunde, katte, rotter, mus, muldvarpe osv. Andre steder, særlig på de yderste klitter, fandtes masser af tang ophobet i lange volde og i så store mængder, at der i en sådan tangbarre på Syltholm først i januar næste år blev fundet liget af en fra Bjernæs Fælle på et tag bortdreven yngre kone – omtrent på samme sted, hvor mandens lig straks efter katastrofen var blevet fundet.

Selv til Fehmern og Langeland nåede mængder af drivgods, og der blev fra herredsfogden på Langeland meldt, at der langs kysten lå opdrevet gods, døde kreaturer, penge, møbler og vragstumper, der altsammen bar præg af at være bortført af vandfloden fra egne i Sønder Herred (Lolland), og der blev derefter i de nærmeste dage solgt huder af de døde kreaturer til et beløb af over 1000 kr.“

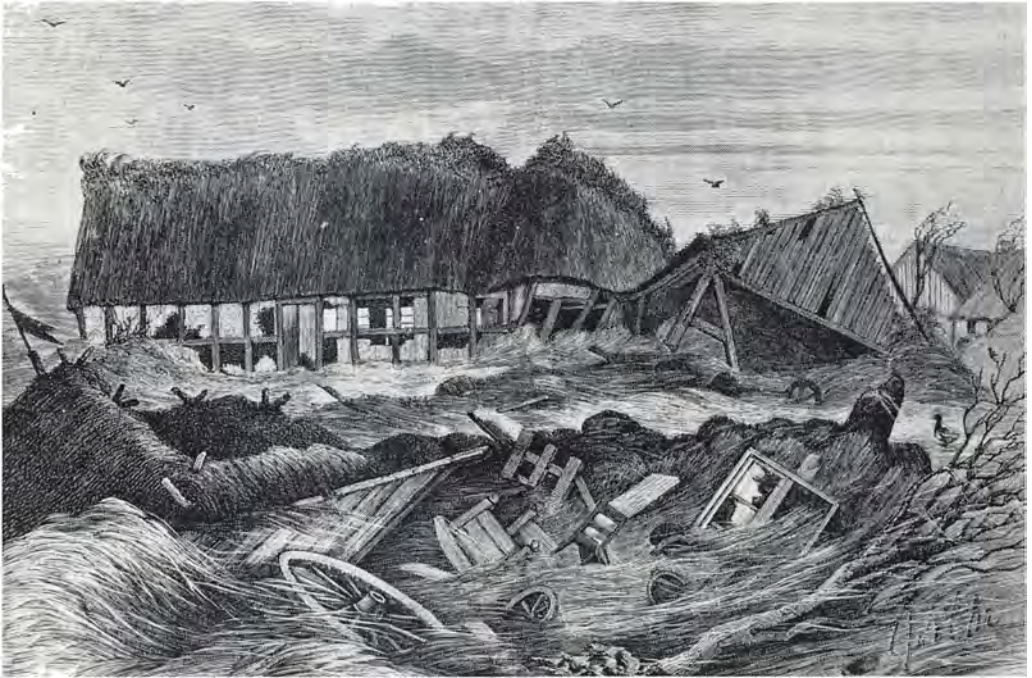
Ved „Saxfjed“ druknede 3–400 får, 10 heste, nogle trækstude og nogle køer. På „Bøtøgård“ druknede også 3–400 får, og på „Fredsholm“ ved Nakskov druknede

500 får og 20 kvier. – Det var selvfølgelig store tab for ejerne, men andre led forholdsvis større tab, nemlig de fattige mennesker, som kun ejede en ko, hest og gris, og som dermed mistede hele deres besætning og formue.

Arealmæssigt oversvømmedes $\frac{2}{3}$ af det smalle sydlige Falster og ca. $3\frac{1}{4}$ kvadratomil af Sydlolland. Den materielle skade opgjordes for Lollands vedkommende til 700.000 Rdlr., deraf alene for Glosunde sogn 78.000 Rdlr. For det hårdest medtagne sogn på Falster, Gedesby, blev skaden på bygninger og løsøre opgjort til 65.000 Rdlr. Dertil kom så den af det salte vand forvoldte skade på jorderne, som dog også ødelagdes på anden måde, nogle steder ved bortskylning af muldjord, andre steder ved, at lave arealer dækkedes med grus og sand, tang og drivgods, så det kostede megen tid og meget arbejde at få jorden dyrkelig og ydedygtig igen.

For at belyse alle disse materielle tab og ulykker – og befolkningens følelser, mens naturkatastrofen rasede, – angst og forvirring, ro og mod, offervilje og hjælp-somhed, sorg og nød og medlidenhed – skal her anføres nogle korte beretninger af det righoldige stof, der findes om stormfloden.

Der fortælles, at to unge piger fra Bøtøgård om aftenen den 12. november var gået en tur til stranden, for at se, hvor slemt det stod til. Ved dagligt vande var diget så højt, at man fra stranden ikke kunne se gårdens bygninger, så pigerne blev meget forskrækkede, da de så, at vandet stod tæt op mod digets overkant. Her blev det dog til henad 4–5-tiden om morgenen. Da man ved 4-tiden gik over gården til

Peer Skippers Hus i Gjedesby efter Orkanen den 13de November 1872. Illustreret Tidende 15. december 1872.

malkning, var luften fuld af Østersøens skumsprøjt. Snart kom vandet, og man måtte op på loftet i den vestre længe, som lå i læ. – Kort efter styrtede halvdelen af længen sammen, og for at komme over til en sikrere afdeling af bygningen, måtte man krybe over et portrum på en enkelt bjælke. Det svimlede for kvinderne, når de – krybende på bjælken – så det brusende vand under sig. Men alle kom over. I det nye opholdssted var der en lille luge mod syd, hvorfra man af og til kiggede ud. Herfra så man to skibe drive ind mod kysten, men pludselig kæntrede det ene og forsvandt! Stormen rasede, og

vandet steg. Da det var på det højeste, slog bølgerne helt op over taget på huse- ne. „Det andet skib, der gik helt op over klitterne og kastede anker ved siden af „Bøtøgård“, hed „Troheten“, af Ljugarn, Gotland, og førtes af kaptajn Jacobsen. Det var på vej til Lübeck med kalk og brædder. Kursen var altså i og for sig rigtig nok, men dog var skipperen så omtumlet, at han ikke anede, hvor han befandt sig. – Han var lynende vred: Aldrig havde han oplevet et sådant vejr! Det måtte være underjordiske kræfter, der var på færde – jordskælv eller en undersøisk vulkan, som havde sat vandet i kog. Sø-

erne gik lige godt til alle mulige sider. Snart begravedes skuden af en sø fra øst, så en fra vest eller nord, det var fuldstændig håbløst at forsøge at styre. En styrtesø slog skibsdrengen udenbords, i næste øjeblik kom en sø fra modsat side og ville føre ham tværs over skibet til den anden side, men skipperen snappede ham i farten og bandt ham så forsvarligt fast! Da skuden var kommet over klitten, syntes skipperen, vandet var en lille smule roligere og kastede anker – uden at ane, at han stod oppe på land! – Han så godt Bøtøgård, der ragede op lige ved siden af ham, men han troede, det var en skude med kappede master. Det var de skorstensagtige luftventiler på ladens rygning, han anslog til at være mastestumperne. – Forøvrigt havde han ikke tid til at anstille dybsindige betragtninger, kalken i lasten var brandfarlig, når der kom vand til den, med mindre der kom så rigeligt vand, at den kunne læskes normalt. De huggede så hul i bunden, og kalken læskedes udmærket og blev brugt til – at genopbygge Gedesby med. – Skib og ladning solgtes ved auktion torsdag den 28. november.“

På Bøtø gav Jørgen Hansens gamle gård hurtigt efter for storm og strøm. Hele husstanden reddede sig op på høstænget og sejlede på det ud over noret. Midt ude på dette skiltes det i to dele. Jørgen Hansen og hans kone, deres to børn og en tjenestepige sad på den ene del, en anden pige, karlen og drengen på den anden. De sidste tre nåede i land, men forinden måtte de se på, hvordan de andre omkom, en efter en. Først forsvandt madmoderen, så børnene, så pi-

gen. Til sidst red Jørgen Hansen alene på en planke, så forsvandt også han. De tre nåede over noret og strandede på Gedsergårds østermark, der dannede en holm i det oversvømmede „farvand“. Fra gården så man dem i kikkert allerede om formiddagen, men det var umuligt at komme dem til hjælp. Både var der ingen af. En mand prøvede at komme ud til dem i et stort kar, men det lod sig ikke gøre. Man kunne se karlen og drengen springe omkring og „banke arme“ for at holde varmen. Pigen derimod stod stille og krøb sammen. Engang imellem rystede de hende. Til sidst faldt hun om, og de lagde et halmknippe over hende. Da klokken var syv om aftenen, var vandet faldet så meget, at man kunne komme derud med en vogn, men da var pigen død af skræk og kulde.

På „Saxfjed“ var man netop ved at opføre nye bygninger af bindingsværk og stampet ler. Den eneste bygning, der var færdig, var en vognremise. På dens tag samlede efterhånden 13 mennesker. Til sidst løftedes taget af og flød omkring på de oprørte bølger.

Det bidrog jo ikke til at mindske deres dødsangst, at de fra deres „skib“ så et hus komme sejlende forbi. Væggene var også dér skyllet væk, og huset sejlede på stolper og loft. På loftet stod en mand og en kone og vinkede med deres lommetørklæder, men man kunne jo ikke hjælpe dem. Man fandt senere det sejlen- de hus strandet ved Syltholm og i nærheden deraf de omkomnes lig. – „Saxfjed“ var forpagtet af de to pioner-brødre fra sukkerroedyrkningens barndom, Erhard og Johan Frederiksen. De fik skaf-

fet to både fra „Søholt“, og om aftenen fik de dem i vandet. „Månen var nu kommet frem og snefaldet taget af, men i måneskæret så det oprørte hav endnu frygteligere ud, og langt ude skimtede man det skrøbelige tag, hvor 13 mennesker med længsel ventede på at blive reddet.“ – Og det lykkedes.

På øerne i Rødby Fjorden gik også huse til søs. På Lilleholm det eneste, der var. På Magleholm et ud af tre. I det første var der tre mennesker, i det andet otte, og de omkom alle. En af de overlevende fra Magleholm fortæller: „Onsdag morgen så vi, at vandet gik helt op til vinduerne hos Jens Kulds. Far prøvede at hente dem over til os i sin båd, men det var umuligt for strøm og storm. Så måtte vi selv på loftet. Far stod op i sengen og slog et par loftsbrædder ud, og sengetøjet og hunden og katten blev rakt op, bagefter krøb vi selv derop. Jeg tog min salmebog, min skudsmålsbog og mine spareskillinger i lommen. Snart styrtede skorstenen sammen, og bølgerne sendte store sprøjt ind på loftet, mens huset gyngede frem og tilbage i brændingen. Der sad vi og krøb sammen og ventede hvert øjeblik at forsvinde i bølgerne. – Fra loftet kunne vi se, hvordan dyrene kæmpede for livet. Far var nede og bandt hovedet op på køerne, men de druknede snart alligevel. To små lam, som jeg tit havde leget med, svømmede om i loen, og vi søgte at få fat i dem, men de druknede også. – Vort udhus drev bort, og selve beboelseshuset rystedes så stærkt, at det havde flyttet sig på syldstenene, men det var ikke kommet helt uden for grunden – var det sket, havde vi sikkert alle mistet livet. Sådan

gik det hos Jens Kulds. Vi så det ikke, men far fortalte, at han ved middagstid hørte nogen jamre sig, og det må have været, da Jens Kulds hus drev hen over hjørnet af vor have. Bagefter kunne vi se, hvordan stolperne havde slæbt en skure i jorden og knust risgærdet.“

Et andet eksempel på, at et hus sådan kunne løsne sig fra grunden og bogstaveligt „stolpre“ af sted, har vi fra Bøtø. Også her fortæller én, som har set og overlevet: „Vi måtte op på høstænget, men snart begyndte hele laden at drive. Den hoppede af sted på stolperne, sagde Jens Larsen senere. Når der kom en stor bølge, hoppede laden et stykke med og stod så lidt igen.“ Men stolperne løsnedes, og de drev videre på bjælkelaget og høet. Da sank taget ned over dem, og da vandet gik højere op i høet, måtte de ud gennem taget, men fortællersken kom i klemme mellem et par bjælker under vandet. „De holdt mig så i armen, mens vi drev afsted. Stormen og bølgerne og angsten gjorde mig ganske fortumlet, og jeg sagde til min husbond, at han bare skulle slå mig for panden, for jeg blev dog aldrig til menneske mere.“

Pigen har senere som gammel kone fortalt om den frygtelige tur med fremhævelse af, hvordan det vrimlede med rotter og mus i halmen, som drev med taget, så man næsten kunne tro, at disse dyr – trods alt – har sat hende den største skræk i livet. – Taget splittedes mod nogle piletræer i nærheden af Gedesby, og alle de 9 mennesker, der var ombord, fik sig haget fast der og blev senere reddet af en båd fra Skelby. Denne båd var egentlig ude at lede efter gårdmand Ras-

mus Møller i Fiskebæk. Han var blevet alene tilbage i gården, da husstanden forlod den, fordi han ville redde nogle papirer. Bådens mandskab fandt ham i en pil, hvor han havde siddet i fem timer, mens bølgerne stadig skyllede over ham. Alle kunne ikke være i båden på én gang, og man råbte til Rasmus, om han kunne klare sig lidt endnu, og det mente han nok. I sin våde pil måtte han så se på, at båden sejlede med de andre. Derefter kom først turen til ham. Han blev ikke engang forkølet af sit lange bad. Bølgeslagene havde banket ham godt varm hele tiden.

Gamle mennesker ville ikke godtage, at det kunne blive så slemt, som det blev. Om gamle Mads Brasilien i Skelby fortælles, at han stod og rensede op i sin rendesten, da en mand kom og fortalte, at nu kom vandet. Det rørte ham ikke særligt. Han fortsatte sit arbejde med en bemærkning om, at nu kunne gadekæret løbe fuld først, det tager ikke så lidt, mente han. En halv time efter væltede hans hus, mens han var ved at redde en røget flæskeside fra skorstenen. Han kom ud med den, og ved dens og en lang humlestages hjælp bugserede han sig i sikkerhed på en banke ved den anden side gadekæret. – En gammel mand i Gedesby blev vækket kl. 5 med den besked, at han skulle stå op, for Østersøen var der. Han svarede ganske roligt, at det havde han set før – men man fik ham dog ud i tide.

Fra Nordfalster fortælles om en arbejdsmand, som tidligt om morgenen var på vej til sit arbejde på Næsgård. Han blev overrasket af vandet, som snart gik ham til halsen, så han måtte redde sig op

i en pil, men vandet steg, og han var i stor fare. En gårdejer opdagede det og sprang på en hest og fik en anden ved siden. De vadede og svømmede ud, men aktionen mislykkedes. Gårdejeren prøvede igen efter at have hentet et langt reb. Manden i pilen fik tag i rebet, og nu trak gårdejeren ham efter sig til land. – På marken nord for Hoby blev en svagelig kone overrasket af vandet i et hus. Hun måtte først på loftet sammen med sin kat, så ud på taget, så skiltes huset ad, og konen og katten sejlede afsted på en stor væv. De landede også i et piletræ, og der måtte de blive, til to karle om morgenen ved femtiden red derud på et par heste. Foran pilen var en stor vandfyldt grøft, så de ikke kunne nå helt hen til konen. De bandt så hestenes hoveder sammen, og den ene kravlede helt ud på deres halse og fik fat i nogle grene af træet. Ad denne usikre vej kravlede konen over til dem på hestene og blev bragt i land. Katten måtte vente, til vandet faldt noget mere, men den havde varmet konen så godt, så hun ikke frøs ihjel. „Det var mærkeligt, at hun, der hidtil havde været så svagelig, efter denne nat i piletræet blev fuldstændig rask. Hun blev over 80 år.“

I et hus på halvøen Hummingen ved Rødby Fjorden var der samlet 14 mennesker. Da de var flygtet op på stolene og derfra op på bordene, måtte de ud i vand til bæltstedet, for at nå op til toppen af en brink, som endnu var over vandet. Her stod de så i den forrygende iskolde storm med det brølende hav på alle sider, våde og forkomne og overpisket af bølgeskummet og i tiltagende mørke. De havde næppe kunnet holde

længe til dette, men en mand, som boede tæt ved, fik dem lodset hen til sit hus. Han var eneboer, og der var kun 18 kvadratalen loft til 15 mennesker. Storm og bølger suste lige gennem huset, og mændene måtte sætte sig udvendig og lade benene hænge ned i vandet og var snart følelsesløse af kulde. Da de havde siddet her 4-5 timer i mørke, mærkede de, at skorstenen begyndte at synke. Når piben kom under taget, ville den vel knuse dem og loftet. Til deres store held sank den fuldstændig lodret ned og forsvandt til sidst under loftet. Om morgenen så de meget drivgods fare forbi, bl. a. en vugge med et fastbundet spædbarn i. Barnet var livløst, og vuggen fandtes senere på Langeland.

Der findes mange beretninger om mod og offervilje og spændende redningsaktioner og den store hjælpsomhed under og efter katastrofen. Jeg kan her henvise til litteraturfortegnelsen. – Jeg vil fortælle en lille beretning, som jeg fik af formanden for det lollandske digelag, som er født på Pilegård i Hoby. Den er ikke anført i nogen af de gamle beretninger fra stormfloden og er altså lidt nyt stof – til det meget andet:

Den 12. november havde man bagt på Pilegård, og bageovnen var gloende. Det gav varme, og det var godt, for der blæste en kold storm. Om morgenen den 13. havde bedstemor og pigerne været beskæftiget med brødet og i bryggerset, hvor der var et hul under dørtræet, som overflødigt vand kunne løbe ud af. Ca. kl. 9,30 kom folkene løbende og fortalte, at nu kom vandet op over markerne, og straks efter begyndte det at komme ind

ad hullet under dørtræet. Mormor tog en kost, for at feje det ud, men da det ikke rigtig ville lykkes, tog hun en klud, som hun stoppede i hullet, idet hun sagde: „Ja, herind vil jeg nu ikke have det!“ Men næsten i det samme gik det over dørtræet, og snart måtte man på loftet.

Op til loftet var der i stuehuset tre lemme. Den ene var lige over soveværelset, og der lå min mor, Ane Johanne, og hendes to søstre, Ane Marie og Ane Margrethe, og kikkede ned på vandet, som steg i huset. Klædeskabet væltede og ud flød morfars høje hat. En anden „høj hat“, som også havde sin plads i soveværelset, flød også nok så nydeligt rundt, og pigerne lå med lange kæppe og morede sig med at få de to cylindre til at klinge. – Men som vandet steg afløstes barnelegen af angst og gru. Stormen rasede voldsomt, og også i denne gård bredte dødsangsten sig. Min mor kunne senere sige: Den nat lærte jeg at bede.

Til sidst et citat (af lærer P. H. Lund, Landet skole): Stormfloden var en hård pust, men følgerne var i mange henseender værre. Jorderne bar i flere år efter kun lidt, og dertil kom desværre, at vi den 10. februar 1873, før digerne endnu var lukkede, fik et mindre højvande, som gjorde skaden på jorden endnu større. 1874 avlede jeg f. eks. efter en udsæd af 11 tønder vårsæd kun 17½ tønne. – De tre-fire år efter stormfloden var derfor for mig og mange andre slemme at komme over. Vi havde også en slem udgift ved at bringe vore hegn, som vandet dels havde ødelagt, dels havde ført bort med sig, i stand igen.

Digerne

Ved stormfloden anrettedes der store skader på de lolland-falsterske diger. På de mest udsatte steder var de gamle diger overalt gennembrudte, mange steder endda helt skyllet bort. Nogle af gennembrudsrendernes dybde vidnede om indstrømningens voldsomhed. Det første gennembrud af Falsterdiget i den nordlige del af Bøtø Plantage efterlod en lang, dyb dam, Fårevasken kaldes den. Ved Fredsholm var der en brudende på ca. 12 fods dybde.

Landet lå nu ubeskyttet, og det gjaldt om at få udbedret skaderne hurtigst muligt. Men nogle steder kneb det naturligt nok med lyst og håb og tro. Det var særlig omkring Bøtø Nor, hvor befolkningen var som lammet af ulykken, og i det store men tyndt befolkede Kappel sogn syntes man også, at det hele var håbløst.

Der kom dog hurtigt hjælp. Et stort antal ingeniørtropper og andre soldater sendtes til Lolland-Falster, og allerede omkring midten af januar 1873 var man færdig med en foreløbig udbedring af skaderne. Men voldene var kun lave, højst en 6–7 fod, og de var ikke synderlig modstandsdygtige. Allerede i begyndelsen af februar samme år blev de af et højvande gennembrudt mange steder. Det holdt dog interessen og diskussionen igang, således at regeringen allerede i maj 1873 kunne gennemføre en ny digelov, der skabte faste rammer om hele digevæsenet og administrativt og økonomisk grundlag for arbejdet med at sikre de lave egne mod en gentagelse af katastrofen. – Det blev vedtaget at bygge to store diger,

Falsterdiget og Lollandsdiget. Et nyt højvande i februar 1874 gav oversvømmelse mange steder og bevirkede, at arbejdet blev fremskyndet. Falsterdiget blev bygget færdigt i 1875. Det var bygget af sand – det forhåndenværende materiale – og fik derfor en længere skråning end det lollandske lerdige. Dog gjorde det sig her også gældende, at det falsterske dige er mere udsat for bølgeslaget. Den tekniske betegnelse er, at Falsterdigets ydre skråning – fra fod til top – har et anlæg på 12:1, kronebredden er 10 fod, indre skråning har anlæget 3:1, digets højde er 12 fod over dagligt vande. De tilsvarende tal for Lollandsdiget er noget varierende efter de forskellige strækninger, som ikke er lige udsatte. Højden er op til 12–14 fod, ydre anlæg 8:1 og 10:1 og indre anlæg 3:2. Profilerne bliver således ret forskellige.

Falsterdiget er senere (1919) forhøjet til 13 fod i den sydlige del, som er mest udsat, mens Lollandsdiget på det mest udsatte sted ved Brundragene er bygget op til 14 fod. – Falsterdiget er 15 km langt. Lollandsdiget, som først blev færdigt i 1878, er 63 km langt.

Situationen i dag:

Kan digerne holde?

Det er det stadige spørgsmål, når tanke og tale drejer sig om hav og dige og stormflod. – Det er samtidig et spørgsmål, som vel ikke kan besvares, og når det alligevel stilles så tit, hænger det sammen med befolkningens usikkerhedsfor-nemmelse, som bunder i naboens dybe og

ældgamle angst for havet. – Når spørgsmålet ikke kan besvares, hænger det sammen med, at naturen er uberegnelig. Kan man beregne den 99 %, er der altid 1 % tilbage!

Efter gennemlæsningen af den litteratur om stormfloden, som jeg har haft til rådighed, kunne jeg ikke dy mig for at stille spørgsmålet til formanden for Det Lollandske Digelags bestyrelse, proprietær Valdemar Larsen, Pilegård, Hoby. – Om det var, fordi det var præsten, der spurgte, véd jeg ikke, men svaret lød: „Vi må jo bede ham, der råder for vejret, være os nådig.“ – Med det svar havde han jo sit på det tørre – over for præsten. Og kan han med samme snildhed besvære den nysgerrige Østersø, har vi intet at frygte.

Det praktiske arbejde med forstærkninger, forhøjelser og beplantninger bliver der sørget for. Og ud af min samtale med formanden fik jeg trods alt, at selv om vi, der bor i de udsatte områder, som i et døgn tid i 1872 blev forvandlet til stormpisket hav, kunne ønske os et dige op til 14–16 fods højde for at være helgarde-rede – så er den vigtigste opgave for øjeblikket måske snarere at forstærke diget i havstokken og på forstranden, så det ikke slides op, og så bølgerne taber kraften og løber af, inden de når op mod digekronen. – Mens Falsterdiget er særlig udsat for bølgeslaget ved østen- og nordøsten-storme, som driver bølgerne lige mod kysten, så er denne vindretning kun farlig for Lollandsdiget i kraft af højvandet – og her er digets højde jo rigtignok afgørende. Men den vindretning, som virker mest nedbrydende på Lollandsdiget, er sydøst til syd. – Højvande på 8–10

fod og samtidig hård storm fra disse retninger ville være det værste, der kunne ske for Lollandsdiget.

Et enkelt brud på det lange lollandske dige kan dog ikke mere gentage katastrofen fra 1872. Et brud betyder ikke, at hele Sydlolland oversvømmes. Digerne er bygget sådan, at der fra hoveddiget fører tværdiger ind i landet til højere punkter dér. På den måde er hele baglandet ind-delt i seks såkaldte „kasser“. Går der et hul på diget, så oversvømmes altså kun den bagved liggende kasse.

Meget er gjort for at forebygge. Alligevel er det nok sundt en gang imellem at stille spørgsmålet: Kan det ske igen? – Det skaber nødvendig vågenhed for kampen mod havet, så det ikke overrasker os igen som den 13. november 1872. – Og for resten kan alle være med. Der tales undertiden om angreb bagfra – også på digerne. – Menneskers og dyrs færden på diget og op og ned ad det – uforstandig opførsel i området med teltning og bål-tænding o. l., ja, så galt bortkørsel af sand og sten fra digernes område. – Det er altså både lokale og fremmede, turister, som kan være en fare for diget – og dermed for sikkerheden bag det.

Afslutning

Ved 100-året for stormfloden skal vi naturligtvis mindes denne frygtelige katastrofe, fremdrage dens forskellige afsnit og virkninger. – Vi kan mindes de mennesker, som måtte dø i stormens og havets hvirvel, og vi kan mindes dem, som følel-ses- og helbredsmæssigt var mærket af be-givenheden resten af livet. – Vi kan og-

så mindes dem og deres nød på den måde, at vi – ligesom *vort* slægtled kan sige, og har sagt: Aldrig mere en 9. april – siger: Aldrig mere en 13. november. Vi må virke for, at noget lignende aldrig mere skal ske, at Østersøen aldrig mere skal overløse os. Vi vil værne! For hvert menneskeliv og hver menneskelykke er kostbar!

Vi må også have lov at mindes på den måde, at vi glæder os over alle de eksempler på stilfærdig styrke, roligt mod, dødsforagt, kærlighed og hjælpsomhed, som de historiske beretninger om stormfloden fortæller os om Lolland-Falsters befolkning – midt imellem al den naturlige frygt, dødsangst, forvirring og fortvivlelse, der også berettes om. – Vi havde ingen Blicher til at forevige en eneste af de dramatiske beretninger i et lyrisk digt, som er blevet stående i dansk litteratur. Men vi har beretninger fra overlevende, som i jævne og stilfærdige ord måske lige så godt taler til medmennesket og stemmer sindet til alvor og tak. Mindet om den 13. november kan få uhygge og gru op i sindet på en stormfuld novemberaften, når Østersøen larmer bag digerne, ja, selv på „Sydhavsøerne“s lyseste sommerdage med bagende sol over badestrande kan mindet isne.

Vi har vore mindestene – i Rødbyfjordens mindepark, ved „Hollegård“ i Tirsted, i Rødby, ved „Nørregård“ på Bøtø og på vore kirkegårde. Vi har de nedskrevne beretninger, og i mange, mange familier på Lolland-Falster har man endnu 2. og 3. hånds beretninger fra ældre mennesker, som kan gøre begivenhederne nære og levende – 100 år efter.

Stormfloden er også en beretning om faren ved at forsømme. Og om sammenhold i nøden, om fællesskab og fælles vilje, om fælles interesse – i, at *vort* land ikke skal blive mindre. Stormflodens følger: Digebygning, inddæmning, afvanding, beplantning – digelag og pumpelag – er også en beretning om en rig udviklingsperiode i *vort* folkestyrede Danmark. Det er også et billede på menneskelivet i almindelighed – også som det gennem hundrede år har formet sig i vor lolland-falsterske hjemstavn: Daglig strid, hårdt arbejde, ulykke, nød og sorg – med blødende minder – og sammenhold, fællesskab, sejre og glæder.

Litteraturliste:

Niels Skriver Svendsen: *Flod og Dige*.

Knud Hansen: *Stormfloden på Lolland-Falster* 1872.

Digebestyrelsen for Lolland: *Det lollandske digelag 1873-1913 og stormfloden 1872*.

Svend Jørgensen: *Hjemstavnsbogen »Bag Diger og Hegn«* 2.

Historisk Samfunds årbog 1927, side 164-168.

Historisk Samfunds årbog 1956, side 235 og følg. sider.

Lidt om manuskriptets historie

Manuskriptet tilhørte oprindelig Frederik Bøgh, der var cand. jur., journalist og forfatter. Han levede 1836–82. Han tilhørte kredsene omkring malerne J. A. Jerichau og Elisabeth Jerichau Baumann, Ahlgreen Ussing, Carl Bloch, Collinerne, Melbye, Gade og H. C. Andersen. Vilh. Bergsøe har givet en skildring af ham i „Fra Piazza del Popolo“, hvor han hedder Frederik From. Han blev gift med Elisa Plum. H. C. Andersen forærede ham digtsamling og manuskript.

Inden han døde i 1882 af dissemineret sclerose, bestemte han og hans kone, at hendes nevø, den senere biskop, cand.

theol. Niels Munk Plum, der dengang kun var to år gammel, skulle arve begge dele. Han gav dem videre til sin søn, laboratorieforsker, dr. phil Claus Munk Plum, Dianalund, som elskværdigst har stillet det til rådighed for Historisk Samfunds årbog.

Elisa Bøgh har skrevet en smuk bog om sin mand, „Frederik Bøgh. En levnedsskildring“, 1887, der giver et morsomt billede af denne vennekreds.

H. C. Andersens digt blev bragt i: V. Gregersen: En julegave i sang, der udkom i 1872.

Stormfloden.

(den 13 November 1872)

Stormen flæi ud med Diddel og Abber,
Gylsind's edy bet den løstet fra hant,
Kølgerne steg, som i Bydflidene
Vejne og Gæder, med Stene og Bjerg,
Blekket den ud som en Søndags Bred.
Lodder og Klod fylde. ~~For~~ og Gjerst

#

Gjæver for sigt Ulykkel 4lod, og fæstet?

#

Men ad, naar ~~gud~~ guds lov vi staae i
naar Dømt;

"Gjør vi vi Gud, forad før vi vil dø?"

#

Gjeds Løst i Stormen, i Gædytter ble. Da
Løst gi ft til os, Sædret os til Gæm!
Det gæver en Bydning gjæmme nok.
Og vi forglæmme nok jævelig. Jag;

Og vi forplaa, vi esp een - een Saaietia
fel Salt, ant Gith ^{from} ~~stent~~ Sattling og King.
Gud eone ^{med} Blausfladen ind i foru
Fridvulfsant tid var Oploftulfsant tid!
Gith :-

J. P. Bruderspa.

Stormfloden.

(Den 13de November 1872.)

Stormen fløi ud med Dødsbud og Rædsler,
Østersøes-Dybet den løfted' fra Leiets,
Bølgerne steeg som i Syndflodens Tid;
Diger og Høider med Skove og Byer
Sletted' den ud som paa Døddedags Bud.
Rædsler og Nød fyldte Øre og Hjerter.

Hvorfor sligt Ulykkes Væld, og hvortil?

Vee os, naar gudløs vi staae i vor Smerte:
„Har vi ei Gud, hvad har vi vel da.“
Guds Røst i Stormen, i Havdybets Vande
Taler just til os, kalder os til Ham!
Der gaaer en Lysning gjennem vort Hjerter,
Saa vi forglemme vort smaalige Jeg;
Og vi forstaae, vi er Een — een Familie,
Eet Folk, eet Hjerter, hver Fattig og Riig.
Gud kom med Stormfloden ind i hvert Hjerter; —
Prøvelsens Tid er Opløftelsens Tid!

Års arbejde for at drive fjenden ud -

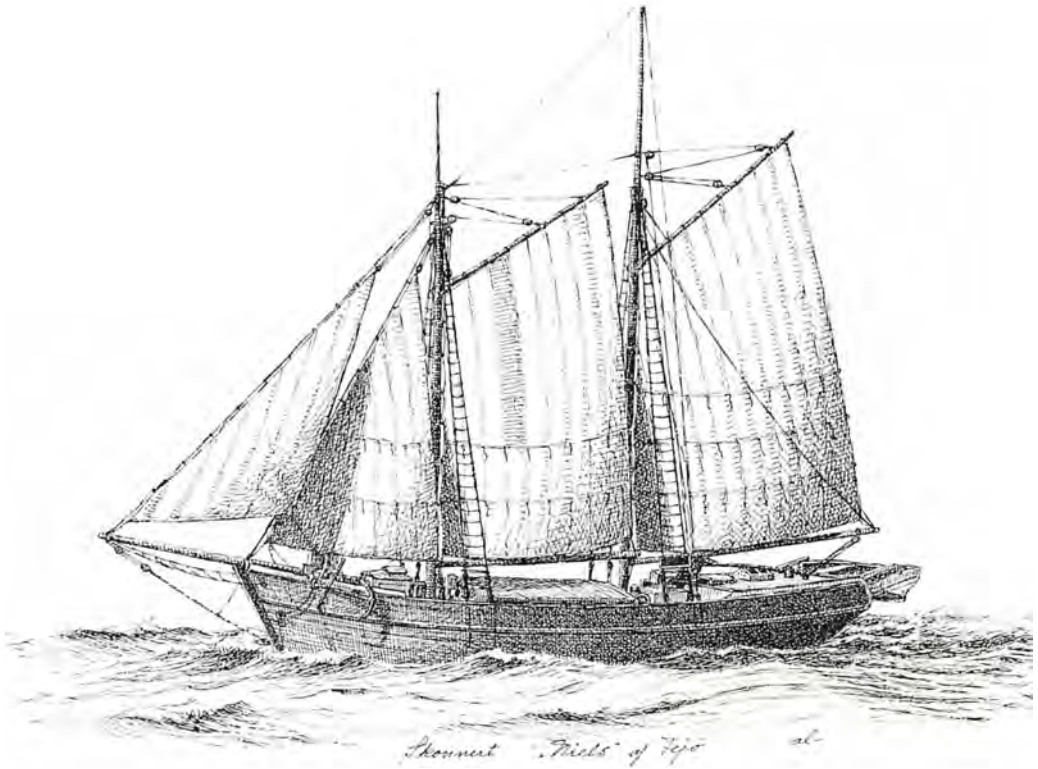
Holger Drachmann kom som medarbejder ved „Morgenbladet“ til Falster efter stormfloden for at skrive om dennes følger. Hvad den unge digter og maler i de dage så og hørte, gjorde et stærkt indtryk på ham, og på forskellige måder inspirerede det til digtning. Stormflodsmotivet er brugt i noveller som „Syndflodssagn“ og „Vandenes datter“ og i dramatisk form i „Esther“ og „Havfruen“.

I reportagen i „Morgenbladet“ skrev Holger Drachmann blandt andet:

„Det var Kongs Hans' skæbnesvangre Ditmarskertogt. Oversvømmede marker, dybe grøfter på siderne, bundløse veje, en kold, klam vind, der drev regnen foran sig hen over det flade landskab, hvor nu

og da taget af sammenstyrtede huse ragede op af dyndet. Det var vejen fra Meldorp til Heide. Sandet var det værste ved oversvømmelsen . . . Overalt dette gølge lag, blandet med grus, sten og tang. Ind i stuerne var det trængt, det strakte sig over marker, enge og haver, det var ikke længere den frugtbare øs sydspids, man vandrede på, det var *havets bund*, bedækket med alt, hvad der hørte havet til: Vrag, tilintetgørelse. Bøtø var så at sige raseret. Der skulle års arbejde til for at drive fjenden fuldstændig ud“.

Holger Drachmann malte også et billede forestillende de strandede og forliste skibe. Billedet hænger på museet i Ribe.

Den lille skonnert »Niels« på godt 23 bruttoregister tons blev bygget i Guldborg i 1861 og forliste i 1928. (Fra »Danske småskibe«).

Lolland-Falster i bogverdenen

Danske småskibe.

Denne bog af Andreas Laursen bringer en snart svunden tid i erindringen. Det var, da de mange danske småhavne var præget af de små sorttjærede motorsejlere, som hørte med til hverdagslivet. De var lastede med stykgods, korn eller tømmer, og i de danske farvande mødtes de overalt som vigtige faktorer i forsyningsnettet. De danske småskibes tid er imidlertid snart forbi, og derfor er det godt, at de er blevet ristet nogle runer. Ole Crumlin-

Pedersen har skrevet forordet og Andreas Laursen er mester for bogens tegninger og billedtekster. Han har levet hele sit liv i skibsværelsen og har derfor særlig gode forudsætninger. Andreas Laursen tegner småskibe på en fremragende og meget levende måde. Det er jagten, galeasen, skonnerten og andre typer, der mødes i de mange illustrationer, som udgør bogens væsentlige del. Flere af de tegnede skibe har forbindelse med Lolland-Falster.

Erik Pontoppidan: Den danske Atlas.

I disse år udgiver Rosenkilde og Bagger en fotolitografiudgave af det gamle klassiske værk om Danmarks topografi. Det er Erik Pontoppidans »Den danske Atlas«, og det er en særdeles smuk genudgivelse, som helt holder sig til den gamle udgave. I 3. bind, der oprindeligt udkom i 1767, er Lolland-Falster beskrevet. Af bogens 712 sider fylder Lolland-Falster de godt 140. Det er en meget underholdende læsning, der, trods sine mange år på bagen, stadig virker interessant. Der gengives for hver af byerne to tegninger, den ene viser, hvordan man mener, byen har set ud, og den anden viser gader og bygningers placering.

Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-69.

Landsarkivet for Sjælland, hvorunder Lolland-Falster også hører, har ved landsarkivar Harald Jørgensen udsendt dette værk i 50-året for retsplejelovens gennemførelse. Det, som særlig har lokal interesse, er underretterne, hvorom der er en udmærket orienterende indledning. Retterne i Nykøbing F., Stubbekøbing, Saksøbing og Nakskov er der korte oplysninger om med hensyn til hvilke områder, der hører under dem, nogle vigtige historiske årstal samt navne på de skiftende dommere. Det oplyses også, hvilke afteveringer til Landsarkivet der har fundet sted.

Gyldendals egnebeskrivelse.

Denne egnebeskrivelse, der er på 12 bind, er med det 7. nået frem til Lolland-Falster-Møn.

Ved inddelingen af værkets stof kan det diskuteres, om ikke det havde været mere rimeligt at træffe en beslutning om, at Møn skulle have fulgt Sydsjælland, hvortil forbindelsen har været stærkere end til Lolland-Falster.

Egnebeskrivelsen er på 295 sider med et smukt tryk og mange udmærkede illustrationer. Den sælges også særskilt uden nogen forpligtelse til at aftage de øvrige bind.

En masse skribenter har medvirket, og naturligtvis kan både fordelingen af stoffet og kriterierne for redaktionen vurderes forskelligt.

Det væsentlige er dog, at det er den nyeste og mest udførlige skildring af Lolland-Falsters forhold, der nu foreligger.

Egnebeskrivelsen fortæller om beliggenhed, størrelse, folketal, tilblivelse, jordbund, landskabet, vejr og klima, plante- og dyreliv, forhistorie, historie, herregårde, folkemål, religiøse strømninger, kirker, sagn og overtro, egne dragter, byggeskik, personer, administrativ inddeling, byer, erhverv og Smålands øhav.

Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Møen 1848-1970.

Det er meget naturligt, at Landsarkivet for Sjælland har benyttet lejligheden til at markere, at der 1. april 1970 skete et afgørende vendepunkt i dansk lokaladministrations historie.

Landsarkivar Harald Jørgensen skriver en meget indholdsrig indledning om, hvordan det kommunale styre har udviklet sig gennem tiderne. Derefter er der en oversigt over landets stiftamtmand og amtmænd 1848-1970. Der gives oplysning om de nye amter og deres ledende folk, og endelig bringes der oversigt over kommunesammenlægningerne inden for de enkelte amter.

Holger Munk: Farø.

Holger Munk, Færgegården, Frederikssund, der er kendt som en fin lokalhistorisk skribent, har udsendt en bog om den lille ø Farø, der ligger ved Bøge mellem Falster og Sjælland. Helt tilbage fra oldtiden var det en færdselsvej mellem Falster og Sjælland, og efter de foreliggende planer skulle den nye Størstrømsbro passere Farø.

Det er en overordentlig smuk bog, og hertil bidrager illustrationerne, som for en stor del er Johs. Larsens fremragende tegninger.

Holger Munk fortæller om øens historie, og livet her bliver skildret på en levende måde ved brug af Lars Munks dagbog fra sit liv på Farø.

Der bruges i særlig grad dagbogsbladene fra 1875, hvor Lars Munk var på Farø, og man får et godt indtryk, hvordan dagene er gået

med arbejde på øen og de ret ofte foretagne ture til Sjælland.

Bogen er udmærket, og den kan købes ved henvendelse til forfatteren, som siger, at når alderen tages i betragtning, så bliver det nok hans sidste.

Errindlev Sparekasse.

Errindlev Sparekasse havde den 21. januar 1972 bestået i 100 år. Den udsprang i et sogn, hvor man tidligt var »vakte« og oprettede sygekasse, forsamlingshus og sparekasse.

Da sparekassen havde bestået i 75 år, blev der udgivet et større jubilæumsskrift, der både berettede om institutionen, men også om egnens forhold og historie.

Det er derfor fundet meget naturligt at fortsætte med et skrift, der på ca. 60 sider og i et smukt udstyr skildrer de sidste 25 år.

Jubilæumsskriftet i 1947 var skrevet af lektor Marius Hansen, Nakskov, og denne har også med sædvanlig heldig hånd forfattet beretningen om de sidste 25 år, hvor der er sket mange begivenheder både på egnen og i sparekassen.

Bogen, der fremtræder som en særdeles velskrevet egenshistorie, er forsynet med mange billeder.

Nakskovjul.

I mange byer er der succes med at udsende julehefter, der bringer et lokalhistorisk stof. Den søde juletid er ligesom velegnet til at leve sig tilbage i de gode gamle dage...

I Nykøbing udkom der i mange år et sådant julehefte, men det døde tilsidst.

Nakskov har nu taget ideen op med det første hefte i fjor, og det er et par unge journalister, som stod for udgivelsen.

Nakskovjul indeholdt blandt andet artikler om »100 år efter stormfloden«, Gustav Wied og hans fødeø, Drengene fra Jødevej (Hilmar Wulff), og der var mange illustrationer.

Næsgårdsbogen.

Foreningen »Gamle Næsgårdianere« udgiver et stort og smukt årsskrift. Årbogen bringer en del foreningsstof, men giver også et sær-

deles godt billede af livet på den kendte landbrugsskole. Indholdet må fremkalde en beundring for den gode måde, hvorpå Næsgård følger med tiden. Det gælder undervisning, men også hvad angår bygninger. Under forstander P. Hartvig Larsens dygtige ledelse sker der stadig fremskridt, og et af de sidste fortælles der om i årbogen, nemlig den store kostald, som i landbrugskredse landet over vækker megen opmærksomhed. Årbogen 1971 indeholder forskellige landbrugsfaglige artikler, men også landbrugsøkonomiske forhold er under belysning. Det er ikke mærkeligt, at årsskriftet modtages med interesse af nuværende og gamle Næsgårdianere, men også for andre, der har anerkendelse tilovers for landbrugsskolen, er det god læsning.

V. Thorlacius-Ussing:

Reventlow-Museet Pederstrup.

Det er et flot værk i stort og nydeligt udstyr med mange illustrationer.

Bogen er udgivet i samarbejde med Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring og med støtte af Ny Carlsbergfondet.

V. Thorlacius-Ussing har nedlagt mange års flittige og dygtige studier for at finde frem til de mange enkeltheder, som bogen er så rig på.

I de godt 200 sider, som bogen er på, fortælles om stedets og bygningernes historie, Reventlow-Museets billedkunst, både hvad angår malerier, tegninger, grafiske blade og billedhuggerarbejder, møbler og kunstsager.

Der er også lagt et arbejde i en billedfortegnelse, henvisninger og tilføjelser og bilag samt personregister.

I skildringen af stedet og dets indhold får Thorlacius-Ussing fortalt meget interessant om Reventlow-familien og de mange kendte personer, som den havde forbindelse med.

Trods sine mange beskrivelser virker bogen meget underholdende og er en god læsning, fordi man mærker forfatterens store og solide kendskab til det, der skrives om.

Det er en betydelig mangel, som er afhjulpet, når der nu foreligger et sådant værk om Reventlow-Museet på Pederstrup, thi det var savnet.

Arbejdet kunne ganske simpelt ikke laves bedre, thi ingen kender bygningshistorien og museets indhold så godt som Thorlacius-Ussing. Bogen vil også stå som et smukt og varigt minde om den betydelige indsats og kærlighed, hvormed forfatteren har virket for museet. Det er en tak, som ikke mindst Lolland-Falster skylder ham.

Sigv. Ellkier-Pedersen: Rytterskole-tavlerne.

I 250-året for rytterskolerne har forfatterne undersøgt en bestemt side af det store og meget interessante kapitel i Danmarks skolehistorie. Det drejer sig om rytterskoletavlerne. Falsters rytterdistrikt fik 27 skoler: Gedesby, Stavreby, Højet, Væggerløse, Idestrup, Elkenøre, Sønder Kirkeby, Horreby, Moseby, Horbelev, Vejringe, Falkerslev, Hulebæk, Maglebrænde, Tor-kilstrup, Gundslev, Skovby, Øverup, Klodskov, Eskildstrup, Sundby, Brarup, Vaalse, Vester Kippinge, Egelev, Nørre Vedby, Nørre Alslev. For hver enkelt skole redegøres for, hvorledes det er gået ved tavlerne, som i en del tilfælde er blevet bevaret.

Lollands rytterdistrikt var ikke stort, da det ikke omfattede Midt- og Vestlolland. Derfor blev der her kun 11 skoler: Flaarup, Herritslev, Raagelunde, Frejlev, Vester Ulslev, Hjelm, Vantore, Errindlev, Thoreby, Flintinge, Assenbølle. På grund af krongodsernes salg fik ingen af disse opsat den sædvanlige sandstensmindetavle.

Fran kvangård til humlekule.

Havebrugshistorisk Selskab er begyndt at ud-sende et skrift, som skal komme en gang om året. Navnet skal antyde, at selskabets arbejds-felt er nordisk havebrug helt fra hedensk tid, hvor »kvangård« var en havetype. Fra nyere tid stammer »humlekule«, som forekommer i »De lollandske vilkår« 1446.

I skriftet er der en artikel om gartnerslæg-ten Glæsel, og Lise Tillge skriver om »Løg- og knoldplanter i Danmark« med henblik på de, som findes forvildet, og der nævnes også eksempler fra Lolland-Falster.

Påskeliljen er fundet på Lolland på en tidli-gere ø i Røgbølle sø, hvor et gammelt vold-

sted, antagelig fra munketiden, viser, at øen engang har været beboet. Her er det den tid-lige påskelilje, der blomstrer 8-10 dage før de typer, man sædvanligvis finder i haverne i dag. Forhåbentlig vil det lykkes historikerne at fastslå det omtrentlige tidspunkt for denne byg-nings beboelsesperiode, således at også plan-ternes forekomst på stedet nogenlunde kan tidsbestemmes, skriver forfatteren.

Pinseliljen optræder i forvildet tilstand kun i ret spredte bevoksninger, men en undtagelse er i en skov på Falster, der hører under Kor-selitse. Her breder planten sig og danner store bevoksninger under løvtræer.

Dorthealiljen er fundet ved Maribo kloster, hvilket sandsynliggør, at planten er indført i middelalderen.

Vintergækken vokser i mængde i Voldshave skov på Lolland, og Himmelblå Skilla findes også forvildet på Lolland-Falster. Ramsløg nævnes også, og det kunne måske tilføjes, at der ikke mindes fundet på den lille ø, Borgø, i Maribo Sønderø.

Havebrugshistorisk Selskabs adresse med hensyn til medlemsskab og bestilling af års-skriftet er: Birkeengen 9, 2740 Skovlunde.

Nørre Ørslev ungdomsskole 1971.

Forstander Knud Holm Pedersen har i beret-ningen om »Årets gang« nogle interessante be-tragtninger om de vanskeligheder, der kan være ved mødet mellem ungdomsskolen og ungdommen, som den kommer. I en uheldig situation er, siger forstanderen, tradition et uartigt ord, og man må være i opposition, hvil-ket kan være et mægtigt psykisk pres, der vir-ker meget belastende på mange unge.

Af elever bringes tre stile. Den tidligere for-stander, A. Th. Geertsen, skriver om »Den, som søger«. Lærerne Klaus Hansen og Th. Tams fortæller om en 2-ugers studietur til eng-elske kostskoler, og den førstnævnte har og-så nogle sider om »Hvordan kommer folke-skolen til at se ud om 2-3 år«. Elsebeth la Cour fortæller om en week-end i Rold skov, Tove Sørensen fortæller om den farlige tobak, og J. P. Sørensen spørger om »Er din ven din ven?«.

Der er oplysninger om lærere, bestyrelse, elevforeningen, jubilarene og nyt fra gamle elever. Forstanderens oplysninger om, at ungdomsskolen til lærerbolig har overtaget Kristine og M. P. Schmidts hus, fremkalder minder om et tiltalende og venligt forstanderpar, hvis betydning for skolen var meget stor.

Lollands højskoles årsskrift 1971.

Forstander Gustav Bengtsson skriver om »Folkehøjskolens indre spændinger«: »I denne tid må højskolefolk kunne udholde at leve i en tredobbelt spænding. De skal finde den rimelige balance mellem autoritet og frihed. Men de skal også kunne holde til spændingen mellem skolen og forældre med falsk autoritet, som ikke forstår de unges frihedstrang. Og endelig skal højskolefolk kunne holde til spændingen med det falske frihedsbegreb. Ellers kan de ikke udholde de lange rækker af grundløse beskyldninger for at være autoritære«.

Forstanderen har også en artikel om »Appollon og Dionysos«, Eigil Hultberg rejser spørgsmålet »Skal folkeskolen forlade sit grundsyn?«, Johan Kirkmand beskæftiger sig med »Videnskab kontra den menige mand«, Aage Møller tager sig af »Budene – folkeligt og kirkeligt«, og Gyda Nielsen fortæller om det berømte Bayeux-tapet.

Hæftet giver desværre ikke det rigtige billede af årets gang på skolen. Dagbogen findes nemlig ikke i årsskriftet, idet den er udsendt for sig selv i duplikeret form, hvilket absolut synes at være en dårlig idé.

Lolland-Falsters Stiftsårbog 1971.

Stiftsårbogen, der redigeres af Thorkild Græsholt, Preben Olofson og Frimodt Krogh Nielsen, bringer ikke alene det kirkelige stof med nyheder om landemode, skrivelser med mere, men også artikler af vægtig historisk karakter.

Førstepladsen må nok tilkendes lektor Marius Hansen for en interessant artikel om »Kloster og latinskole i Nakskov«.

Sognepræst Johs. B. Boysen, Øster Ulslev, skriver »Nogle betragtninger over Smålandenes kirke i det tolvte århundrede med henblik på det begyndende byggeri af teglstenskirker«. Ar-

tiklen breder sig ud til en række teorier om den første tid af Lolland-Falsters historie og om daværende geografiske forhold.

Fhv. sognepræst H. Skjøt-Pedersen, der er kendt som en god skribent, fortæller erindringer om sin mangeårige præstetid i Døllefjælde-Musse.

Forstander, pastor Jens T. Lyngsø har historiske oplysninger med i en omtale af refugiet på Fuglsang.

Simon A. Nielsen, Kirkehistorisk Institut, København, fortæller om kalkmalerier og deres restaurering.

Pastor W. Vick, tidligere Nykøbing F., fremdræjer træk om det katolske kirkeliv på Lolland-Falster og polakkernes forhold.

Ud over disse nævnte artikler er der flere af religiøs karakter.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1971.

Af indholdet i det nydelige skrift må først og fremmest nævnes, at Else-Marie Boyhus og Kjeld Snedker i »En bosættelse fra den tidligere Middelalder« giver en foreløbig rapport om den betydningsfulde udgravning i Vejleby.

Den foreløbige rapport fortæller uhyre meget interessant om udgravningen, og efterhånden som stoffet bliver bearbejdet, vil der komme endnu mere frem. Det er en af de store udgravninger, som får et kapitel af Lolland-Falsters historie til at tone tydeligere frem i et klarere lys.

Henrik Hertig skriver »Omkring et norsk projekt af C. A. Lorentzen«.

Årsskriftet giver iøvrigt en masse oplysninger om et frisk og levende museumsarbejde.

Handels- og Søfartsmuseets årbog 1971.

I den store årbog, som udgives af det kendte museum på Kronborg, har forfatteren Carl Østen skrevet en artikel om »Dokumentet i kirkeskibet i Gedesby kirke«:

»I denne Falsters næstsydligst liggende kirke hænger fra loftet et skib nærmest alteret, en topsejlsbrig med beslædede sejl. I sit midtskibs lastrum med ruf gemmer det et dokument i et cigarformet glashylster. Det blev opdaget af

tre af sognets lærere i 1934 under en restaurering af kirken og af skibet. En af dem, i 1971 nulevende 84-årige fhv. lærer ved Gedser Odde Skole, N. P. Laursen, fortalte mig om dets eksistens, hvorved min interesse vakte for at se dets indhold, ikke mindst fordi kirken er min dåbskirke og mine aners kirke gennem mindst 200 år. Ved fælles hjælp fik lærer Laursen, der også er født på Sydfalster, og jeg dokumentet nedtaget en septemberdag i 1970. Det er et firsidet dobbeltark skrevet med gotiske bogstaver, så studiet af det tog ret mange timer for mig ved »oversættelsen« til nutids sprog. Det stammer fra 1859 og er affattet i forbindelse med ophængningen af skibet, der var ført til kirken i procession. Herom berettede »Lolland-Falsters Stiftstidende« 20. juni 1859:

»Den 17de Juni havde Gjedserboerne en Fest af sjælden Art. Omtrent et Hundrede af Medlemmerne af Gjedesby Menighed havde ved frivillige S sammenskud købt et af *Hr. Gleie* i Nysted forfærdiget, som Brig taklet, Miniaturskib, hvilket med Kirkeeejers Hr. Godsejer Tesdorps Tilladelse blev ophængt i Gjedesby Kirke. Omtrent Kl. 4 Eftermiddag forsamledes Bidragsyderne samt andre af Sognets Beboere i Kirken, som nyeaabnedes, hvorpaa Skibet bares i Procession ind og ophængtes i Midten af den smukke nye (= nyrestaurerede) Kirke, ved en Dagen iforvejen under Loftet anbragt Kæde med forgyldt Kugle. Efter Menighedens Kirkesanger havde oplæst en af ham forfattet Angivelse af Tiden hvorpaa og Omstændighederne hvorunder dette Skib blev ophængt, samt en Navneliste over Bidragsyderne, ledsaget af nogle velvalgte Ord om Skibets Betydning som kirkeligt Symbol, taledede Stedets Præst, Hr. Pastor Wøldike, nogle simple men meget gribende og for Begivenheden særdeles velvalgte Ord, og vi fejle vist næppe, naar vi paastaae, at hans Tale gik mange til Hjertet. Sluttelig blev det omtalte Dokument i en forsegleet Flaske nedlagt i det ophængte Skib.«

Dokumentet lyder i moderne dansk retskrivning:

»År 1859 d. 17. juni (en fredag) er dette skib ophængt her i Gjedesby kirke. Skibet er for-

færdiget af Poul Theodor Gleie, smedemester i Nysted. Kirkens nuværende ejer, herr gods-ejer E. Tesdorpf til Orupgaard, Gjedsergaard, etc., Ridder af Dannebrog, har givet sin tilladelse til dets ophængning. Menighedens nuværende sjælesørger, som det blev givet at tolke betydningen af og hensigten med dette symbols anbringelse i Guds Hus, var pastor J. Wøldike. – Menighedens skolelærer og kirkesanger, som det blev overdraget at skrive nærværende linjer, var Svend Petersen. – Skibet er tilvejebragt ved frivillige bidrag af efternævnte beboere af Gjedesby Sogn (her følger 93 navne).

Skibet er et meget betydende symbol for Gjedserboen; det vækker i ham alvorlige tanker. Havet bruser om vor odde og truer den med ødelæggelse; det kaster undertiden i sin vrede en eller anden forulykket søfarer op på vor kyst, og, skønt det vel tidligere har været tilfældet, at En eller Anden ved synet af de forbisejlende skibe med længsel har ønsket, at det oprørte hav skulle bringe ham bytte, så skal synet af dette skib nu meget mere minde os om at bede: »Gud beskærme vor odde mod havet! Han beskærme dem, som farer på havet i almindelighed, som og vore egne kære, der færdes på bølgerne fjern og nær i særdeleshed!« Det skal bringe os ihu de tapre, som har fægtet på den danske flåde, som har vovet liv og blod for konge og fædreland, såvel i de længst forsvundne tider som i vore dage, så at vi beder: »Gud beskærme vor konge og vort fædreland! Han styrke og bevare vore søkrigere i farens stund!«

Men det er ej heller fremmed for os, at skibet har en høj kristelig betydning. Vi ved, at vor Herre Christus selv betrødte skibet, og at nogle af hans mest ophøjede undere udførtes på skibet, og det er ikke sjældent bleven sagt, at vor kristelige kirke er et skib, hvorpå havene endnu fører vind til salighedens havn. Derfor skal dette skib bringe os ihu, at Herren er gået ombord på sit skib, den hellige almindelige kirke, at han står selv tilrørs og styrer sikkert igennem alle havene, forbi alle skær, til evighedens herlige kyst. Det skal fremdeles lære os at betænke, at vi, der engang som

hans disciple var gået med ham ombord, men atter havde forladt ham, og har da nu fået anden kurs; og da skal det lære os at bede: »Herre Jesus! tag os atter til dig ombord på din frelsens ark!« Også enhver af os især tumler som et skrøbeligt skib på verdens larmende hav. Derfor skal dette skib minde os om, at vi trænger til en sikker og erfaren styrmand, en styrmand, der kan true fristelsens storme og modgangens bølger, så at det bliver »ganske blikstille!«; men det formår kun vor Herre Christus. Lad derfor nærværende skib lære os, som nu lever, lad det lære dem, der skal leve her på odden til de sildigste tider, at bede: »Herre Jesus. Styr du vort livs-skib på vor besværlige sejlads over verdens farlige hav. Før det i den sikre evige salighedens havn!«

Denne skibets betydning, og du oh Herre Gud himmelske Fader! Lad det opnå sin bestemmelse! Da pryder det vor kirke i mere end en betydning, og da er det ikke forgæves ophængt i dit hellige hus.

Gjedesby, d. 17. juni 1859.«

Når dokumentet har fået indføjet »... skønt det vel tidligere har været tilfældet, at en og anden ved synet af de forbisejende skibe med længsel har ønsket, at det oprørte hav skulle bringe ham bytte«, da har dette relation til virkeligheden i forgangen tid, hvor fattige Bøtø'er og Gedesby'er tilføjede deres aftenbøn: »Vor Herre, giv os et godt vrage i nat.« Altså ikke bedre end de gamle Børglum-bisper!

Efter rimelig formodning har pastor Jeremias Wøldike (1859 pers. kapellan i Skelby-Gedesby Pastorat) formet teksten til dokumentet, højest sandsynligt af samme indhold som den prædiken, han har holdt nævnte dag.

I glashylstret ligger også nogle gamle danske mønter (ældst 1 Rigsbank Skilling fra 1818), men da nogle af dem er yngre end 1859, har disse altså ingen forbindelse med skibets ophængning. Måske stammer de alle fra fund i kirkerummet, og så har man ment, at skibets lastrum var det bedst egnede opbevaringssted. Dokumentet nævner jo heller ikke noget herom.

Midt i dokumentet nævnes navn og stilling på enhver af de ialt 93 bidragydende perso-

ner, alle af Gedesby Sogn, og omfattende såvel mand- som kvindekøn. Navne, men ikke stillinger er skrevet med latinske bogstaver. Nævnelser af stillingerne giver et historisk indblik i datidens samfundsorden. Af de 93 er de fleste »gaardmænd« (= -ejere), ialt 37, heraf 3 enker, 6 er parcellister, 16 husmænd, 12 ungkarle (heraf 1 skrædder), 2 smede, 2 baadførere, 1 tømmermand, 1 møller (også gaardmand), 1 skomager, 1 fyrmester, 1 fyroppasser, 1 lods, 1 sognefoged (også gårdmand), 1 skolelærer, og af kvindekøn 1 jordemoder, 1 høkerske, 2 enker, 1 pige (tyende), og 1 »Enke-madame«.

Et familienavn stammer fra Holsten; flere derfra emigrerede til Sydfalster. Nogle af navnene viser islet af de hollændere, der i 1500-tallet af kongemagten »indførtes« til den nærliggende Bøtø, såsom Krighaar, Rysse, Krøll, Børsen (Børsom). Gennem de svundne århundreder har Bøtø-boerne haft nær tilknytning til Gedesby-boerne, ikke mindst gennem indgifte. Endnu langt op i 1900-tallet fandtes mange beboere, især som ejere af slægtsgårde, på Sydfalster med hollandske navne. Nu er der færre.

For skriveren af denne artikel blev dokumentet en interessant og glædelig opdagelse, ikke alene på grund af samfundshistoriske betragtninger, men også dets nævnelser af en af givnerne, gårdmand Jens Hansen Skipper, fordi han er min oldefader (på sværdetsiden). Som 35-årig i 1859 har han højest sandsynligt været deltager i processionen. Iøvrigt var han veteran fra krigen 1848-50, i hvilken han deltog »til orlogs«. Forholdene indenfor værnepligten dengang var, at landbrugsfolk, der levede nær kyst og hav, kom til at tjene i orlogsflåden, fordi de, »sølimit'er« kaldet, ansås for at have kendskab til fartøjsbetjening og færden til havs. Så følgende denne geografiske beliggenhed blev værnepligtige fra Bøtø, Gedesby og Gedser Odde som regel indkaldt til at gøre tjeneste »til orlogs«. Som 24-årig indkaldtes min oldefar til krigstjeneste i 1848, den »slesvigske krig«, men hjemsendtes som de øvrige soldater efter våbenhvilen 26. august 1848. Ved optagelsen af krigshandlingerne i april 1849 blev han genindkaldt.

Da kun hestekøretøjer kendtes på den tid, måtte også falsterske soldater befordres hermed, til Gåbense Færg, for så efter overførselen til Vordingborg at blive befordret med hestekøretøj igen, til mødestedet, Holmen i København. Al kørsel for soldater skete hele vejen som »ægt« (= lovtvungen kørsel for bønder, der gratis skulle stille køretøj og kusk til rådighed).

Han sattes til tjeneste om bord i linjeskibet »Christian den Ottende« (84 kanoner). I sit angreb på batterierne ved Egernefjord (Eckernförde) ammunition-sprængtes det skærtorsdag 5. april 1849. Min oldefader og hans nærkammerater havde den opfattelse, at skibet sprængtes af egne officerer og ikke ved fjendtlig angreb. Min oldefader blev en af de heldige, der slap derfra med livet i behold, og blev som øvrige tilfangetagne ført til internering i Glücksborg Slot, hvor de måtte sove på leje af halm og blev befængte med lus. Efter sin frigivelse og hjemkomst senere hen på året ægtede han 14. december sin Karen Madsdatter.

Han døde i 1913, knapt 90 år gammel, og kort efter mit fyldte 11. år. Han kunne frisk fortælle indtil sin død, og jeg husker især føl-

gende episode, fordi den gjorde et stærkt indtryk på min barnesjæl: »En smørstikker, der under kampen sad på en lugekarm for at lan-ge kanonkugler, holdt pludselig op hermed og reagerede ikke på tilråb. Da nærmeste kammerater så nøjere til, opdagede de med forfærdelse, at hans hoved var blevet bortskudt af en kanonkugle«. – To andre i dokumentet navnnævnte, Peder Madsen (bådfører) og Niels Krøl (husmand) havde også været med i træfningen, og var også sluppen helskindet hjem til Gedesby. Midt i kampens hede – som fortalt mig af andre langt senere hen – havde Krøl råbt til min oldefader: »Nå, Jens, tænker du på de Gedesby piger?« Denne uforfærdede spørgeren kendtes og bevarede af ældre folk i sognet indtil for få år siden.

I 1876 fik min oldefader som øvrige kampfæller »den af *Hans Majestæt Kongen* allerbøjest indstiftede Erindringsmedaille for deltagelse i Kampen for Fædrelandet 1848–50«.

I 1898, 50-året for krigen, fik han og øvrige veteraner en jubilæumsgave fra Statskassen, og fra 1906 ifølge lov en livsvarig årlig hædersgave på 100 kr.«

Falsters Minders guldsmedebutik. Kreibergs og senere Simon Schultz' butik, Langgade 19, Nykøbing. Tegnet ca. 1883 af arkitekt H. C. Glahn, flyttet til museet 1963.

Lolland-Falsters museer

Falsters Minder, Nykøbing F.

Den »bygade«, der er bygget op på museet omkring den gamle guldsmedebutik fra 1883, får stadig nye butiksvinduer, og det er også sket i år. Ligesom i en rigtig gade sker der ændringer i »gadebilledet«. Det giver museet mulighed for at give udstillingen en fornøjelig ramme set i forhold til traditionelle møntre.

Dragt- og tekstilrummet er udvidet med en ny montage fra gulv til loft, og derved kan der udstilles mere af museets righoldige dragt- og tekstilsamlinger.

Der har været en pæn tilgang af museums-genstande, af hvilke kan nævnes et apparat til fletning af hår – en såkaldt trense. Det er fra første halvdel af 1800-årene og har sidst været anvendt af en damefrisørinde i Nykø-

bing F., og for at blive i en lignende branche kan vi nævne en »sæbemaskine« og forskelligt andet fra en barmersalon.

Der har i vinterens løb været afholdt 5 foredrag om lokalhistoriske emner og alle med mange deltagere. Det samme gælder for de ugentlige foredrag om eftermiddagen for omsorgsklubben »Guldborgsund«.

Museet deltager sammen med de øvrige statsanerkendte kulturhistoriske og kunsthistoriske museer i samarbejdsudvalget for disse museer i Storstrømsamtet.

Lolland-Falsters Kunstmuseum, Maribo.

I »Lolland-Falster Udstillingen 1971« i september deltog 17 ældre og yngre lokale kunstnere i en både livfuld og magtfuld opvisning af malerier, billedhuggerværker, tegninger, grafik, keramik og stoftryk. I november-december var museet vært for en debut-udstilling af batik-arbejder af den unge kunstnerinde Renate Armatys fra Nakskov. Siden marts 1972 har der i grafiksalsen monteret været udstillet nyerehvervede tegninger og tryk.

Samlingerne er blevet forøget med to bemærkelsesværdige malerier, begge som ansøgte gaver fra Ny Carlsbergfondet: Vilhelm Hammerhøjs arkitekturbillede »Fra British Museum. Vinter« (1906) og »Mureren« (Siddende mand, 1967) af Jeppe Vontillius. Derudover har fondet skænket 3 tegninger og 13 raderinger af nulevende kunstnere til den grafiske samling, som ved disse og andre gaver samt indkøb er vokset med 100 numre i løbet af finansåret 1971-72.

15 malerier har i vinterens løb været til konservering på Statens Museum for Kunst. Samtidig blev sporene af vandskade under skybrud i maj 1971 slettet i ovenlyssalens midterste sektion og hele rækken af køjer istandsat.

Over halvdelen af museets malerier er til stadighed deponeret i offentlige institutioner på Lolland og Falster. Desværre råder man stadig ikke over arbejdskraft til en nyfordeling af disse kunstværker eller til en forøgelse af den udadvendte aktivitet iøvrigt. Heldigvis er der stigende besøg i samlingerne.

Reventlow-Museet, Pederstrup

I årets løb har man erhvervet et stort maleri af C. A. Lorentzen: »Sølyst«, Ernst Schimmelmann's landsted ved Klampenborg, i hvis have der plantedes tre træer, et for hver af de meget gode venner: C. D. F. Reventlow, A. P. Bernstorff og Ernst Schimmelmann. – Som gave fra overlæge Kai Wegge gennem sønnen, bogholder Wegge, har man modtaget to pragtkopper, udført på Den kgl. Porcelænsfabrik ca. 1846. På den ene er statsministerens »Blå Hus« på Pederstrup gengivet.

Museets bygning er blevet hvidtet, og det af Statens Kunstmuseumsnavn skænkede luftbefugtningsanlæg har været i gang i vintertiden for at skærme museets sjældne og kostbare møbler mod centralvarmen.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo.

1971 har været den hidtil mest omfattende udgravningssæson i museets historie. På et areal i den udtørrede Rødbyfjord under Lidsø gods er udgravet en boplads fra yngre jættestuetid. I de rige kulturlag var der overalt rester af afbrændte huse i form af lerklining, men desværre var der p. gr. a. dybdepløjningen ikke levnet spor eller faste levn af bygninger. Til gengæld blev der gjort rige redskabsfund af flint og andre stenarter samt ben og potteskår med grubeornamentik. Ialt er der registreret 5.200 genstande, hvortil kommer et righoldigt og godt bevaret knoglemateriale og lerkar med restindhold af plantefrø.

I Vejleby blev udgravningerne af middelalderbyen genoptaget, og atter i år med støtte fra Carlsbergs Midelegat for brygger I. C. Jacobsen. Vest for udgravningsfeltet fra 1970 blev udgravet væggriller og stolpehuller, der viste en trelænget gård med et tværmål på ca. 20 meter, åben mod syd, og nær denne gård fandtes en brønd med rester af en firkantet brønd-sætning bygget op af fire svære hjørnestolper af egetræ med indnotede egeplanker. Udgravningen blev fortsat på den anden side af sognevejen, på gården Pallerups jorder. Også her fandtes spor af en tæt bebyggelse, bl. a. to brønde umiddelbart ved siden af hinanden. –

Stiftsmuseet har af Nationalmuseet fået overladt de fund, der tidligere er gjort i Vejleby, de omfatter bl. a. meget fin »vendisk« keramik og to pragtfulde bronzespænder fra sen vikingetid, det ene af irsk oprindelse.

En prøvegravning i nærheden af Ågeby kirkeomt (Landet sogn) viste spor efter en middelalderlig bebyggelse, bl. a. rige forekomster af »vendisk keramik«, dels typer, som supplerer fundene fra det nærliggende Vejleby, dels nye typer.

Stiftsmuseet er tilknyttet Det nordiske Ødegårdsprojekt, der bl. a. på grund af det meget fyldige middelalderlige kildemateriale har valgt Falster som et af sine hovedområder. Der er allerede lokaliseret adskillige forsvundne middelalder-bebyggelser, mest lovende er »Bisserup« i Idestrup sogn. Det nordiske Ødegårds-symposium vil i sept. 1972 blive afholdt på Lolland-Falster.

I nov.-dec. 1971 vistes udstillingen »Ghana« på museet; interessen var meget stor, ikke mindst hos det unge publikum, og museet har planer om med mellemrum at tage etnografiske emner op. I eget regi har der været en udstilling om Vejleby-udgravningen og om ældre topografiske billeder fra Lolland-Falster. Udstillingen af folkelige broderier er blevet fortsat, og uden for huset har museet medvirket ved udstillinger på Det lolland-falsterske Fællesskue, Handelsbanken i Nakskov, Turistkontoret i Nakskov og på Brydebjergskolen.

På Frilandsmuseet har der sommeren igennem været opvisning af folkedans hver anden

søndag. Med udgangspunkt i museet Falstergård er der udarbejdet undervisningsmateriale, der med hovedtitlen »Landbruget o. 1800« nu omfatter to mapper: »Mandens hverdag« og »Kvindens hverdag«.

Publiceringsvirksomheden har endvidere omfattet årsskrift 1971, bl. a. med en artikel om udgravningen i Vejleby i 1970, Vejledning til Frilandsmuseet, »Mad« – en mappe med opskrifter på lolland-falsterske egnsretter – og juleposen »Gammel Jul«. Ove Nielsen har i Historie og Undervisning marts 1971 skrevet om Museumspædagogik, og i det norske tidskrift Heimen nr. 2 1971 har Else-Marie Boyhus skrevet artiklen »Noget om formidling«.

Moderniseringen af museets hovedbygning er blevet fortsat, således er ovenlyssalen på første sal og det lange rum ud mod Jernbanegade blevet ny-indrettet til brug for skiftende udstillinger. I foråret 1972 fik museet en hårdt tiltrængt udvidelse af arbejdsrummene, idet kontorerne er flyttet til den tidligere inspektørbolig i Museumsgade 1, og værkstederne flytter til Lundahlsvænge nr. 11.

Også i år er samlinger blevet væsentligt forøget; det vil der blive gjort rede for i Stiftsmuseets årsskrift 1972.

Museerne i Storstrømsamtet fandt sammen i jan. 1970, hvor de dannede et samarbejdsudvalg med sekretariat på Stiftsmuseet. Udvalget har bl. a. udsendt en oversigt over amtets museer, en fælles plakat, og en fælles brochure er under udarbejdelse. Der bliver endvidere arbejdet på en fælles langtidsplanlægning.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Generalforsamlingen.

Mandag den 29. maj holdtes på Hotel Saks-købing den ordinære, årlige generalforsamling.

Formanden, redaktør Verner Hansen, aflagde beretning:

Lolland-Falsters historiske Samfund har efter sine vedtægter tre formål:

- 1) at udgive en årbog og andre historiske skrifter,
- 2) at holde møder og udflugter,
- 3) at rejse og vedligeholde sten til minde om historiske personer og steder.

Årbogen er samfundets ansigt udadtil, og ved hjælp af »Lollands-Posten«s trykkeri i Maribo er det muligt at få et smukt værk, der altid får en god modtagelse af medlemmerne.

Årbogen 1971 var præget af to store artikler, der hver for sig bød på noget værdifuldt. Fhv. mejeriforvalter Anders Peder Nielsen fortalte med mange faktiske kendsgerninger og på en underholdende måde om sin barndom i Vestenskov. Pens. overlærer Peter Jensen, Nykøbing F., skildrede med inspiration og i en levende facon adelsmanden Peder Oxe.

Det gode samarbejde, som samfundet har med museerne, bevirker, at det er os en glæde hvert år at bringe nyt om dem i årbogen.

I årbogens omtale af »Lolland-Falster i bogverdenen« lægges ikke vægt på at bringe egentlige anmeldelser, men at få det mest mulige med til orientering for læserne.

Hvad angår møder og udflugter har der været to. Lørdag den 5. juni om eftermiddagen holdtes en udflugt, der gik til Østfalster. Der blev aflagt besøg på Bønned slotsruin og i Åstrup kirke. Kaffen blev drukket på Horbelev hotel. Der var arrangeret en fælles buskørsel over Lolland.

Søndag den 12. september foretoges en hel-dagstur, som gik til Roskilde med besøg i Vi-

kingeskibsmuseet, Domkirken og Sct. Jørgens kirke.

Bestyrelsens udvalg, som har taget sig af arrangementerne, fortjener en tak for arbejdet.

Hvad endelig angår den tredie opgave: Rejsning af mindesten, så foreligger der for tiden ikke særlige opgaver på dette område.

Samfundet har fået en nærmere kontakt med Lolland-Falsters Samfund i København, der søger i hovedstaden og omegnen at samle de mennesker, som stammer fra Lolland-Falster. Samfundet var repræsenteret, da Lolland-Falsters historiske Samfund holdt 40 års stiftelsesfest, og alle deltagerne fik som gave overrakt Karen Toxværd's optegnelser fra Sydfalster og Jens Snedkers erindringer fra barndom og ungdom. Det var gaver, som blev modtaget med stor taknemlighed og forhåbentlig vil en nærmere kontakt blive til gavn for begge foreninger.

Lolland-Falsters historiske Samfund er tilsluttet Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger i Danmark og derigennem af Dansk historisk Fællesforening. Fællesforeningen har udgivet et historisk billedværk om Danmark i 4 bind og dette meget smukke og interessante værk kan stadig fås.

Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger har hidtil selv haft et lille medlemsblad »Lokalhistorisk Kontakt«. Der er imidlertid nu indgået et samarbejde mellem Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver om et fælles blad, der hedder »Lokalhistorisk Journal«. Det første nummer er lige udkommet, og det er et blad, som interesserede kan tegne abonnement på.

Det er heldigvis således, at samfundet nyder støtte og velvilje fra mange sider, og det er vi meget glade og taknemmelige for.

En særlig gave er ydet af en af samfundets

nære venner, der har betalt for, at alle de årbøger, som samfundet har udgivet, kunne blive indbundet, så de på den måde bliver lettere at opbevare i arkivet.

Lollands Spare- og Lånebanks Fond har som en særlig gave på grund af samfundets forestående 60 års jubilæum ydet en smuk gave på 2.000 kr., der er indgået i bogudgivelsesfonden.

Det må noteres, at staten og amtet yder særdeles gode tilskud til samfundets arbejde, medens der nok kunne ønskes en lidt stærkere opbakning fra kommunernes side. Den naturlige støtte ville være, at kommunerne tegnede et vist antal medlemsskaber, således at årbøgerne kunne bruges til biblioteker, skoler, plejehjem, alderdomshjem med mere.

Samfundet har nu 1.018 medlemmer, hvilket er særdeles godt i forhold til andre landsdele. Derfor er der også grund til at takke for den store trofasthed, som medlemmerne viser det lokalhistoriske arbejde.

En tak skal også lyde til bestyrelsen for et godt samarbejde og til kassereren for et flittigt virke.

Kassereren, frk. Louise Hansen, oplæste regnskabet, som godkendtes.

Der vedtoges et forslag fra bestyrelsen om, at det årlige kontingent forhøjes fra 15 til 20 kr.

Til bestyrelsen genvalgte distriktsopmåler W. Paamejer, Nykøbing, direktør Nabe-Nielsen, Nykøbing, hande!sgartner Bek Pedersen, Nakskov, fru Dagmar Jørgensen, Tåreby, og redaktør Verner Hansen, Maribo. Nyvalgt blev fru

Kirsten Suhr, Krårupgård, Saksøbing. Til revisorer genvalgte fru Rosa Petersen, Holeby, og viceinspektør Finn Hendriksen, Holeby.

Formanden indledte en drøftelse af selskabets fremtidige virksomhed. Han redegjorde for bestyrelsens beslutning om at modernisere årbogen. Bogen vil med et bredere format og to spalter blive mere læselig og bedre papir vil øge billedernes kvalitet. Bestyrelsen har besluttet, at årbogen 1973 udelukkende skal omhandle sukkerroedyrkning og -produktion på Lolland-Falster gennem 100 år.

Hvad bogudgivelser angår satses der først og fremmest på udgivelsen af museumsinspektør Else-Marie Boyhus' historiske billedbog om Lolland-Falster, der også er en del af årbogen 1972. Billedbogen udsendes i et oplag på 2.000 eksemplarer.

Desuden er der særligt ønske om genudgivelse af Svend Jørgensens »Bag diger og hegn« og F. L. Grundtvigs »Livet i Klokkergården«. Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger vil kunne medvirke til en genudgivelse af Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelse, der udkom i 1844 og var skrevet af Johs. Phil. Hage.

Formanden omtalte desuden de kommende arrangementer og nævnte, at samfundet gerne vil medvirke til at holde lokalhistoriske møder, hvor der er interesse herfor.

Efter formandens oplæg var der en drøftelse, der blandt andet drejede sig om ordningen af det lokalhistoriske arkivvæsen i landsdelen.

Driftsregnskab for 1. april 1971 - 31. marts 1972

<i>Indtægt:</i>	kr. ø.	<i>Udgift:</i>	kr. ø.
Likvid beholdning fra forrige år....	5.161,71	Udgivelse af årbog 1971.....	16.034,75
Medlemskontingent 1969	45,00	à cto. af årbog 1972	3.543,71
- 1970	825,00	Dansk hist. Fællesforening, kont...	472,50
- 1971	13.450,00	Dansk hist. Fællesforening, Fortid & Nutid	28,75
Ekstraordinært tilskud til Bogfond fra Lollands Spare- & Laanebanks- fond	2.000,00	Administration:	
Tilskud fra Kulturministeriet	2.100,00	Porto	2.087,40
Tilskud fra Storstrømsamtet	2.250,00	Papir	44,75
Tilskud fra andre	1.746,00	Annoncer, løn m. m.	3.021,55
Tilskud til bogindbinding af årbøger til arkivet	283,48	Møder	648,00
Salg af bøger	882,20	Diverse	252,40
Renter af bankbøger	479,39	Tilskud inds. på bogf.	2.000,00
Renter af postgiro	1,78	Renter	156,93
			28.290,74
		Beholdning at overføre til næste år	933,82
			<u>29.224,56</u>
	<u>29.224,56</u>		

Status pr. 31. marts 1972

Aktiver:

<i>Fast kapital:</i>	kr. ø.
Holcks Legat, bankbog nr. 7-75155	500,00
Bogfond, bankbog nr. 6-18704	5.320,19

Likvid kapital:

Beholdning på driftsregnskabet for- deler sig således	
Bankbog nr. 6-19005	655,04
Postgiro nr. 3 55 25	245,34
Kontant beholdning	33,44
	<u>6.754,01</u>

Ovenstående regnskab er dags dato gennemgæet og fundet i overensstemmelse med de os forelagte bøger og bilag.

Holeby, den 5. april 1972.

Finn Hendriksen. Rosa Engholm Petersen.
sign. sign.

Bestyrelsen

Æresmedlemmer: Greve F. Reventlow. Pens. førstelærer A. H. Bendsen.

Bestyrelse: Redaktør Verner Hansen, Maribo, *formand*. Pastor Viggo Larsen, Gloslunde præstegård, *sekretær*. Fru Dagmar Jørgensen, Tårreby, Søllested. Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov. Direktør F. Nabe-Nielsen, Nybing F. Distriktsopmåler W. Paamejer, Nykøbing F. Skoleinspektør A. F. Heyn, Kettinge. Repræsentant Svend Åge Fabech Larsen, Bregninge gl. skole, Horbelev. Fru Kristine Asser Hansen, Astrup. Fru Kirsten Suhr, Krårupgård.

Forretnings- og redaktionsudvalg: Redaktør Verner Hansen, årbogsredaktør. Skoleinspektør A. F. Heyn. Pastor Viggo Larsen.

Udvalg for udflugter: Handelsgartner J. Bek Pedersen (*formand*). Pastor Viggo Larsen. Distriktsopmåler W. Paamejer.

Tilsyn med mindestene: Handelsgartner J. Bek Pedersen (*formand*). Direktør Nabe-Nielsen. Repræsentant Svend Åge Fabech Larsen.

Repræsentantskabet for Institutionen Statsminister C. D. F. Reventlows Minde og bestyrelsen for Pederstrup-museet: Baron Bertouch-Lehn.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum: Redaktør Verner Hansen.

Kasserer: Frk. Louise Hansen, Højbygaardsvej, Holeby.

Revisorer: Fru Rosa Petersen, Holeby. Vice-skoleinspektør Finn Hendriksen, Holeby.

Nye medlemmer indtil 1. april 1972

Pens. Sven Andersen, Lundby, 4840 Nr. Alslev.
Læge Søren Basse, Sdr. Boulevard 78,
4930 Maribo.

Fru Elsebeth Borello, Steffensminde,
4840 Nr. Alslev.

Fru Eli Brylle, Musse, 4880 Nysted.

Pens. Victor Carlsson, Heesvej 5,
4900 Nakskov.

Overassistent Henning Christiansen, Nr. Bou-
levard 21 C, 4800 Nykøbing F.

Fabrikant Ib S. Christiansen, Holmen, Krag-
have, 4800 Nykøbing F.

Sekretær Alfred Dam, Cypernvej 13,
4800 Nykøbing F.

Rådg. elektroing. Kaj Dreijer, Digevej 22,
Sillesterup Strand, 4872 Idestrup.

Politiassistent Cornelis Drent, Ottelunde,
4970 Rødby.

Fr. Gerda Errebo, Ellemose, Vesterby,
4960 Holeby.

Turistchef Jørgen Fasmer, Vestenmosevej 10,
4900 Nakskov.

Gårdejer Erik Frandsen, Torslunde,
4960 Holeby.

Professor P. M. Frandsen, Baunegårdsvej 22,
2820 Gentofte.

Fru Meta Frantsen, Fælledvej 16,
4970 Rødby.

Maler Bent Frederiksen, Nykøbingvej 39,
4850 Stubbekøbing.

Tømrer Evald Funch, Havlækkegård,
4941 Bandholm.

Alfred Hansen, Gavlhusvej 13, 2700 Brønshøj.
Servitricer Ellinor Hansen, Nældevej 5, Bøtø,
4873 Væggerløse.

Bådebygger Erik Hansen, Herritslev,
4880 Nysted.

Omsorgsassistent Inger B. Hansen, Egebyvej 13,
4970 Rødby.

Skyldrådsformand Robert Hansen, Karleby,
4800 Nykøbing F.

Bibliotekar Peter Heiberg, Biblioteket, Klo-
stergade, 4900 Nakskov.

Skoleinspektør B. Henningsen, Sundby Allé 15,
4800 Nykøbing F.

Godsejer Jens Henriksen, Lidsø, 4970 Rødby.
Damefrisørinde Bathly Schjelde Jacobsen,
Bregninge, 4871 Horbelev F.

Gårdejer Ejvind Jensen, Nr. Tåstrup,
4850 Stubbekøbing.

Kommuncass. Jane Jensen, Svingelsevej 155,
4900 Nakskov.

Sognepræst Knud Johansson, Sandby,
4912 Harpelunde.

Stud. pharm. Jørgen Jørgensen, Maglegårds
Allé 107, 2860 Søborg.

Skohandler Ole Jørgensen, Solsikkevej 43,
4900 Nakskov.

Postmester Frede Randrup Jørgensen,
4990 Saksøbing.

Fr. Lene Juul, Nygård, 4970 Rødby Havn.

Fr. Anna Kamp, Bagergade 6,
4850 Stubbekøbing.

Direktør H. B. Kjeldsen, Parkvej 3,
4800 Nykøbing F.

Politiassistent Ib Kjær, Hovedgaden 377,
2640 Hedehusene.

Malermester Frede Kobbarnagel, Præstestræ-
de 9, 4873 Væggerløse.

El-montør Svend Loug, Hardenbergvej 80,
4900 Nakskov.

Inspektør Arne Madsen, Enighedsvej 50¹ tv.,
4800 Nykøbing F.

Lærer Åsmund Midjord, Sdr. Boulevard 84,
4930 Maribo.

Gårdejer Leo Møller, Petersgave,
4911 Kappel.

Fr. Ulla Nielsen, Svingels Allé 9,
4900 Nakskov.
Amtsfuldmægtig, fru Grete Nordbrandth,
»Havehuset«, Gl. Kirstineberg, 4800 Nyk. F.
Museumsinspektør, dr. phil. Knud Paludan,
Jagt- og Skovbrugsmuseet, 2970 Hørsholm.
Forretningsfører Arne Pedersen, Torvet 8',
4930 Maribo.
Fru Hansigne Pedersen, Nykøbingvej 4,
4840 Nr. Alslev.
Entreprenør J. P. Pelsen, 4951 Nørreballe.
Børge Petersen, Maltagade 15³
2300 København S.
Fr. Ruth J. Petersen, Vestervej 63,
4960 Holeby.
Fru Olga Pilemann, Sædingevej 38,
4970 Rødby.
Fru Esther Rasmussen, Alstrup,
4840 Nr. Alslev.
Forretningsbestyrer K. Løkke Rasmussen,
Stockholmsvej 14, 4891 Toreby L.

Malermester Viggo Rasmussen, Nørregade 73,
4600 Køge.
Ove Schouw, Øverup, 4800 Nykøbing F.
Lærer P. Skadhede, Møllevangen 19,
4913 Horslunde.
Forsikringsfunktionær Hanne Skytte Sembech,
Sundevedsgade 18' th., 1751 København V.
Pens. Chr. Stryger, v. no. 319, Guldborgsund-
hjemmet, Strandboulevard 74, 4800 Nyk. F.
Assistent Palle Sørensen, Kingosvej 28,
2630 Tåstrup.
Overlærer E. Thomsen, Fjordvej 1 B,
4800 Nykøbing F.
Børnebibliotekar Edda Ullersted, Børnebiblio-
teket, Klostergade, 4900 Nakskov.
Kontorass. Marianne West, »Bøgeskovsholm«,
4840 Nr. Alslev.
Arkitekt Henry Voss, Gustav Wiedsvej 8,
2860 Søborg.

° Årbøger og historiske skrifter om Lolland-Falster

Årbøgerne:

Boghandlerprisen for nyeste udgave 30 kr.
Tidligere årgange, hvoraf en del er udsolgt,
5 kr., boghandlerpris 10 kr.

Historiske skrifter udgivet af samfundet:

Immanuel Felter: Maribo Domkirke 1416-1966
10 kr., boghandlerpris 20 kr.
George Nelleman: Den polske indvandring til
Lolland-Falster 10 kr., boghandlerpris 20 kr.
Karen Toxværds optegnelser fra Sydfalster
9 kr., boghandlerpris 18 kr.
Jørgensen og Ussing: Lollandsk landsbyliv
9 kr., boghandlerpris 18 kr.
Jens Snedker: Mine erindringer fra barndom
og ungdom 8 kr., boghandlerpris 16 kr.

Hans Mortensen: Hesnæsbogen 9 kr., bog-
handlerpris 18 kr.

Alan Hjorth Rasmussen: Maj- og midsommer-
skikke på Lolland og Falster 5 kr., boghand-
lerpris 10 kr.

Historiske skrifter udgivet af andre:

Svend Jørgensen: Bag diger og hegn I. 8 kr.
Maribo amts stednavne 20 kr.
Jens Wolsing: Holeby I-II à 8 kr.
Lolland-Falsters Stiftsmuseum 12 kr.

Bestillinger

på årbøger og historiske skrifter sendes til
formanden, redaktør Verner Hansen, Musc-
umsgade 3, 4930 Maribo.

Person- og stedregister

- Albuen**, halvø 42
Ane, Johanne mor til Viggo Larsen 103
Ane, Margrethe moster til Viggo Larsen 103
Ane, Marie moster til Viggo Larsen 103
Arninge 92
Askø 23 24 92 96
Aunede 96
- Bengtsson**, Gustav forstander 116
Billitse 23
Binnitse 23
Birket 15
Bøgø 113
Boisen, P. O. biskop 56
Boyhus, Else-Marie museumsinspektør 116 122
Boysen, Johs. B. sognepræst Ø. Ulslev 116
Bregerup 39
Bresemann, Sofus redaktør Nakskov 78
Brundragene 104
Bøgh, Elisa f. Plum 107
Bøgh, Frederik cand. jur. journalist 107
Bøtø 92 95 96 100 101 106 118
Bøtø Fang 92
Bøtø nor 68 93 104
- Christianssæde** 56 58
Christoffersen, Hans jernstøber Holeby 76
Classen, J. F. generalmajor 58 62
Corselitse 19 58 62
Cour, Elsebeth la 115
Crumlin-Pedersen, Ole 112
- Dan**, handelshus Nakskov 66
Dannemare 96
Diskonto- og Laanebanken Maribo 66
- Ellkier-Pedersen**, Sigv. 115
Engelborg 32 45
Errindlev 9
- Falsterbo** 41
Falsterdiget 104 105
Falsters Minder. Nykøbing F. 120
Farø 113
Faye, Gerhard 58
Frederiksdal, tidl. Grimsted 52
Frederiksen, Erhard sukkerroedyrker Højby-
gård og Nøbøllegård 65 71 76 100
Frederiksen, J. D. sukkerroedyrker 71 100
- Frejlev** 13 19 46
Freuchen, handelshus Nakskov 66
- Gedesby** 22 95 97 98 100 102 119
Gedser 82
Gedsergård 34 100
Gedser odde 92 118
Geertsen, A. Th. tidl. forstander 115
Gleie, Poul Theodor smedemester Nysted 117
Gloslunde 98
Godsted 9 76
Grimstrup 39
Græsholt, Thorkild biskop 116
Guldborgsund 9 12 13 52 93
- Halsted** 39 48 96
Hansen, Jørgen gårdmand 100
Hansen, Klaus lærer 115
Hansen, Marius lektor Nakskov 114 116
Hejrede sø 19
Hertig, Henrik rektor Maribo 116
Hoby 20 21 102 103
Holeby 71
Hominde 25
Hultberg, Eigil 116
- Jørgensen**, Harald landsarkivar 113
Jørgensen, H. C. maskinbygger Fuglse 76
Jørgensen, Laurits etatsråd Søllestedgård og
Søholt 65
- Kappel** 96 104
Karen Madsdatter 119
Kippinge 36
Kirkmand, Johan 116
Knuthenborg 65
Kobelitse 23
Korselitse 23
Kramnitse 23
Krogsbølle 26
Krøl, Niels husmand 119
Krøncke, ingenør 82
Krøyer, handelshus Nakskov 66
Kuditse 23
Kuld, Jens 101
- Landet** 92 96
Langø 92
Larsen, Jens 101

Larsen, Johs. tegner 113
Larsen, P. Hartvig forstander Næsgård 114
Larsen, Valdemar proprietær Pilegård 105
Laursen, Andreas 112
Laursen, N. P. lærer 117
Lidsø 20
Lilleholm 96 101
Lolland-Falsters Kunstmuseum, Maribo 121
Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo 116 121
Lollandsdiget 104 105
Lollands Højskole, Søllested 62 116
Lundegårde 21
Lund, P. H. lærer Landet 103
Lyngsø, Jens T. pastor 116

Mads, Brasilien 102
Madsen, Peder bådfører 119
Magleholm 96 101
Maribo 26 39 41 48 65 72 78
Maribo Sønder sø 19 34
Marrebæk 93
Moseby 23
Munk, Holger 113
Munk, Lars 113
Myggefjød 98
Møller, Rasmus, gårdmand Fiskebæk 101

Nagelsti 12
Nakskov 26 39 41 45 50 52 54 71 78 81 92 96
Nakskov Fjord 32 42 45 68
Nielsen, Frimodt Krogh 116
Nielsen, Gyda 116
Nielsen, Simon A. 116
Nielstrup 46
Nykøbing F. 32 34 39 41 49 71 78
Nykøbing slot 36 48 49
Nysted 39
Næsgård 62
Nørre Vedby 15
Nørre Ørslev 62
Nørre Ørslev Ungdomsskole 115

Olofson, Preben 116
Opager 21
Orebygård 46
Orupgård 62

Pedersen, Knud Holm forstander 115
Pederstrup 14 56 58
Petersen, Magnus 14
Plum, Claus Munk, laboratorieforstander
dr. phil. søn af NMP 107
Plum, Niels Munk biskop cand. theol. 107
Poulsen, jernstøber Bandholm 64 66 76

Quade, C. A. handelshus Maribo 66

Rasmussen, A. C. jernstøber Stubbekøbing 76
Ravnsborg 32 34 45
Reventlow, C. D. F. statsminister 14 56 58
Reventlow-Museet, Pederstrup 114 121
Rødby 41 50 82 92 96 106
Rødby Fjord 20 21 25 68 98 101 102 106
Rødby Fæland 94
Rødby Havn 21
Røgbølle sø 16

Sakskøbing 32 41 46 72
Schrøder, Lauritz købmand Maribo 66
Skarholm 25
Skelby 101 102
Skimminge 26
Skipper, Jens Hansen gårdmand 118
Skjød-Pedersen, H. fhv. sognepræst 116
Skottemarke 9
Slotø 45
Snedker, Keld 116
Sorte Ellen 46
Strandholm 96
Stubbekøbing 41
Syltholm 82 100
Sædinge 22
Søllested 27
Sørensen, J. P. 115
Sørensen, Tove 115

Tams, Th. lærer 115
Tesdorff, Edward godsejer Orupgård og
Bøtøgård 62 71 93 117
Thorlacius-Ussing, V. 114
Tietgen, C. F. 71
Tillitse 23 96
Tirsted 106
Toreby 22
Tågense strand 9

Vejleby 21 23 24
Vesterborg 56
Vick, W. pastor 116
Vindeby 23
Vindeholme 23
Væggerløse 92
Vålse vig 9

Wøldike, J. pastor 117 118

Østen, Carl forfatter 116
Østersøen 23 91 92 95 99 102 105 106

Ågby 22 92
Ålholm slot 32 34 41 46
Ålstrup 96

